

VIGILIA

2011 / 4

SZENT ÁGOSTON: Beszéd a húsvét utáni első csütörtökön
LUKÁCS LÁSZLÓ: A krisztusi identitás
EDITH STEIN: Véges és örök lét

SIDRONIUS HOSSCHIUS: A szenvedő Krisztusról
Balla D. Károly, Halmai Tamás,
Lackfi János és Vasadi Péter versei
Cs. Gyimesi Éva, Jász Attila és Pomogáts Béla esszéi
MÁTHÉ ANDREA: Enyészpontok

Beszélgetés Madarassy Istvánnal

76. évfolyam	VIGILIA	Április
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A feltámadás asztalánál	241
SZENT ÁGOSTON:	Ne érints engem! Beszéd a húsvét utáni első csütörtökön (<i>Heidl György fordítása</i>)	242
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A krisztusi identitás	247
JANI ANNA:	Bevezető Edith Stein írásához	257
EDITH STEIN:	Véges és örök lét. Kísérlet a lét értelméhez való felemelkedésre (<i>részlet</i>) (<i>Jani Anna fordítása</i>)	259
SZÉP/ÍRÁS		
SIDRONIUS	A szenvedő Krisztusról (<i>részletek</i>)	
HOSSCHIUS:	(<i>Baróti Szabó Dávid fordítása</i>)	268
HUBERT ILDIKÓ:	Néhány megjegyzés Baróti Szabó Dávid fordításáról	271
VASADI PÉTER:	Lobogás; Matutinum (<i>versek</i>)	273
LACKFI JÁNOS:	Két Golgota (<i>versek</i>)	274
CS. GYIMESI ÉVA:	Jézus, az Emberfia. Kahlil Gibran könyvéről (<i>esszé</i>)	276
JÁSZ ATTILA:	eleven maszk. Közelítési kísérletek (<i>esszé</i>)	280
BALLA D. KÁROLY:	Föld az égre (<i>vers</i>)	284
POMOGÁTS BÉLA:	A fekete-piros versek költője. Kányádi Sándorról (<i>esszé</i>)	285
FECSCKE CSABA:	Ki öli meg a révést?; Relikviák (<i>kisprózák</i>)	290
HALMAI TAMÁS:	Idegen test; Eredet; Csoportkép (<i>versek</i>)	293
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
SIMON ERIKA:	Madarassy Istvánnal	295
MAI MEDITÁCIÓK		
MÁTHÉ ANDREA:	Enyészpontok	299
NAPJAINK		
GYULAY ENDRE:	Gróf Teleki Pál hetven éve halott	304
HETÉNY JÁNOS:	A népi jámborság és a Szeplőtelen Fogantatás tana	305
KRITIKA		
RÓNAY LÁSZLÓ:	Rég várt ráismerések. Kosztolányi műveinek kritikai kiadása	308
SZEMLE		
	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	313
	A 246. oldalon Tiziano <i>Noli me tangere</i> című festménye	

A feltámadás asztalánál

LUKÁCS LÁSZLÓ

Idén azonos időpontra esik a húsvét a nyugati és a keleti kereszténységben. Jó alkalom arra, hogy a közös örömben erősödjék egy-együnk tudata, de arra is, hogy tanuljunk egymás liturgiájából, teológiájából, akár népszokásaiból is. Hitünk középpontjában ugyanaz a Krisztus, „Isten egyszülött Fia” áll, aki értünk emberré lett, kereszthalált szenvedett, de „harmadnapra feltámadott”.

A hangsúlyokban mégis jelentős különbség található. A nyugati kereszténység áhítatának középpontjában Krisztus, az Isten-ember áll, az ő megtestesülése, nyilvános működése, szenvedése és kereszthalála. Legkedvesebb ünnepünk a karácsony. Az egyházatyák szerint: „Isten Fia ember fiává lett, hogy az ember Isten Fiává legyen.” Vagy még merészebben: „Hogy az embereket istenekké tegye, emberré lett.” Áhítatunk Jézus születése mellett szenvedésére és kereszthalálára figyel — az egyházművészetben a betlehemi idill ennek képeiben folytatódik. Mindez a feltámadás titkában válik teljessé, ahogy a nagyhét a húsvét örömeiben éri el csúcspontját. Valójában mintha mégsem ez határozná meg igazán a hitünket.

Az ortodox liturgiában a húsvét ünnepe áll első helyen. Nálunk az éjféli mise hagyománya a karácsonyhoz kötődik, a keletieknél a nagyszombathoz. Nálunk a karácsonyi lángot hozzák Betlehemből, Görögországban a húsvéti gyertya lángját Jeruzsálemből, hogy szétosszák annak fényét. Nálunk nehézkesen terjed a nagyszombati virrasztás, keleten az éjszakai templomi ünneplés az utcákon valóságos karnevállá lesz. Ezt követi a házaknál az ünnepi lakoma a „Feltámadás asztalánál”, hogy aztán az örömművelés húsvétvasárnap folytatódjék.

Nyugaton az emberré lett Istenfia, a keresztre feszített Jézus áll a keresztény élet középpontjában, keleten a Feltámadott. Ádám és Éva vétkével belépett a világba a bűn és a halál, az ember és a természet által okozta katasztrófák. Jézus nem pusztán a paradicsomi ártatlanság állapotát állította helyre, hanem fölemelt az istengyermek-ség állapotába. Meghagyta a bűn lehetőségét, a halált és a fájdalmat. Feltámadásával azonban megtörte ezek hatalmát: a múlt földi történelmet belényitotta az isteni szeretet öröklétébe, a véges teremtményt fölemelte a Szentháromság közösségébe. Isten, aki a semmi-ből teremtett minket, a feltámadásban új teremtést hajt végre: véges, teremtményi létünket fölveszi magához, isteni életébe. A keleti kereszténység a feltámadás felől nézi a halálnak és bűnnek kitett életet, ezen alapszik reménysége, optimizmusa. Ahogy Teréz Anya mondta: „Nem szabad, hogy az életben bármi is feledtesse velünk a feltámadás örömeit és erejét.”

Ne érints engem!

Beszéd a húsvét utáni első csütörtökön

A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Augustinus: *Sermo 375/C (Tractatus de quinta feria sanctae paschae)*. In: Germain Morin (ed.): *Sancti Augustini Sermones post Maurinos reperti. Miscellanea Agostiniana*, vol. 1, Rome, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1930, 340–346.

1. A szent Evangéliumból vett mai olvasmány ismét kinyilvánította az Urat a szolgálóknak, Krisztust az apostoloknak, és meggyőzi a hitetlen tanítványt. Tamás ugyanis, a tizenkét apostol egyike, nem csupán az asszonyok, de a férfiak szavainak sem adott hitelt, amikor hírül vitték az Úr Krisztus feltámadását. Pedig Apostol volt, akire az a küldetés várt, hogy hirdesse az Evangéliumot. Hogyan is várta el később, amikor Krisztust kezdte hirdetni, hogy elhiggyék neki azt, amit egykor ő maga sem hitt? Gondolom, elszégyellte magát, amikor a hitleneket dorgálta.

Tanítvány-, sőt apostoltársai azt mondták neki: *Láttuk az Urat*. Ő azonban így válaszolt: *Hacsak nem helyezem kezemet oldalára, és nem érintem meg a szögek helyét, nem hiszem el* (Jn 20,25). Érintéssel akart szert tenni a hitre. Ha az Úr azért jött, hogy megérintsék, akkor miért mondja Máriának abban a szakaszban, amely fentebb olvasható: *Ne érints engem, még nem mentem fel az Atyához* (Jn 20,17)? A nőnek, aki hisz, azt mondja: *ne érints engem*, a férfit pedig, aki nem hisz, felszólítja: *Érints meg* (vö. Jn 20,27). Mária ugyanis elfutott már a sírhoz, és az ott álló Urat először a kertésznek gondolva azt mondta: *Uram, ha te vitted el őt, mondd meg, hová tetted, és én elviszem* (Jn 20,15). Az Úr ezért a nevével válaszolt neki: *Mária!* Ő pedig nevének hangzásából azonnal felismerte az Urat. Nevén szólította az Úr, és Mária felismerte őt: boldoggá tette az asszonyt a megszólítással, hiszen ismeretet adott neki. Amint tehát Mária meghallotta a nevét attól, azon a nyelven, akitől ezt hallani szokta, ő maga is rögtön a szokásos módon válaszolt: *Rabbóni!* (Jn 20,16). Mária tehát hitt már, amikor az Úr azt mondja neki: *Ne érints engem, még nem mentem fel az Atyához!*

2. Mármost mit is mondott Tamás az olvasmányban, amelyet az imént saját fületekkel hallottatok? Nem hiszek, ha nem érintem meg. S erre az Úr Tamásnak: *Jöjj, érints meg, tedd a kezedet oldalamra, és ne légy hitetlen, hanem hívő* (Jn 20,27)! Ha kevesled, hogy rábízom magam a szemedre, rábízom magam a kezedre is. Talán azok közé tartozol, akik azt éneklik a zsoltárban: *Szorongatásom napján kerestem az Urat kezimmel, éjjel az ő színe előtt* (Zsolt 76,3). Miért kezeivel kereste? Mivel éjszaka kereste. Mit jelent, hogy éjszaka kereste? A hit sötétségét hordozta a szívében. Nem csupán Tamás miatt történt ez, hanem azok miatt is, akik őutána fogják tagadni, hogy az Úrnak igazi teste volt. Képes lett volna Krisztus úgy meggyógyítani testének sebeit, hogy még a forradásoknak se látsszék nyoma. Megtehetette volna, hogy tagjain nem viseli a szögek nyomait, nem hordozza oldalsebének hegét, csakhogy azért maradhattak meg a sebhelyek az ő testén, hogy meg-

szüntesse az álnokság sebéét az emberi szívekben, és a sebek jelei valódi sebeket gyógyítsanak meg. Ő ugyanis, aki megengedte, hogy a szögek és a lándzsa jelei megmaradjanak testén, tudta, hogy egyszer lesznek majd olyan istentelen és elvetemült eretnekek, akik szerint Urunknak, Jézus Krisztusnak hazug volt a teste, és hazugok voltak a szavai is, amikor tanítványainak és evangélistáinak ezt mondta: Érints meg és láss! Lám, Tamás kételkedik. De hogyan kételkedik? *Hacsak nem érintem, nem hiszek*, vagyis a hiten felül gondja van az érintésre. *Hacsak nem érintem*, mondja, *nem hiszek*. Na és a manicheus mit mond? Azt, hogy Tamás látott, Tamás érintett, Tamás megtapintotta a szögek helyét — és a test hamis volt. Az ilyen akkor sem hitt volna még az érintésnek sem, ha akkor ott lett volna.

3. Ügyeljen Kedvességtek a borzasztó veszedelemre, átkos hamisságra és hihetetlen istentelenségre! Nézzétek, mennyire különbözik a szent Mária Magdolna, aki meghallván a nevét: *Mária*, Krisztus egyetlen szavára elhitte, hogy feltámadt. Mit gondolunk, mi a különbség Mária és azok hite között, akik rögtön hittek, mihelyt Krisztust a kenyértöréskor látták (vö. Lk 24,30–31)? Hogy micsoda? Mária Magdolna mintegy homályban látott, azok teljes világosságban, ugyanakkor Mária is, ők is a látás révén jutottak el a hitre. Később valamennyi tanítványnak megjelent, és azok *azt gondolták, szellemet látnak* (Lk 24,37). Megszüntette valótlan vélekedésüket, és beléjük oltotta a teljesen biztos igazságot. *Azt gondolták, szellemet látnak*. Ezt gondolják a manicheusok is: Krisztus szellem volt, és nem volt test. Maradj meg te is ebben a hitben, ha Krisztus azt akarta, hogy tanítványai megmaradjanak benne! Ha azt gondolod, hogy Krisztus szellem volt, és káprázatként jelent meg, azaz, hogy Krisztusnak nem igazi teste volt, nos, ezt gondolták a tanítványok is: megsebesültél tehát a tanítványokkal együtt, gyógyulj is meg velük! Mit tett az Úr, amikor a tanítványok azt gondolták, hogy Krisztus szellem, és amit láttak inkább látszat, mint valóság? *Miféle gondolatok támadtak a szívetekben?* (Lk 24,38). Nem kell ahhoz külső ellenség, hogy a benső gondolat leigázza a lelket. Ti rólam gondolkoztok, *miféle gondolatok támadtak a szívetekben?* Milyen gondolatok? *Azt gondolták ugyanis, hogy szellemet látnak*. Félti őket az ilyen gondolatoktól az Úr, nehogy megöljék azok a tanítványok hitét: ti is féljeteek hát ilyesfajta gondolatokat dédelgetni magatokban! Amitől az orvos fél, az a betegnek sem biztonságos. *Miféle gondolatok támadtak a szívetekben? Nézzétek meg a kezemet és lábamat, tapintsatok meg és lássátok, mert a szellemnek nincs húsa és csontja, de amint látjátok, nekem van* (Lk 24,39). Látták, megérintették, hittek és hírül adták. A manicheusok pedig még mindig tamáskodnak: Nem hiszek, ha nem érintem meg. Akkor hát *ne légy hitetlen*. Az Úr sebhelyei hamisak voltak, a manicheusok szavai viszont igazak? Távol álljon! Sőt, igazak az Úr szavai, igaziak a csontjai, valódiak a sebhelyek, valódi testrészeket emelt föl a mennybe, a romlandóságot azonban nem emelte a mennybe. A test azt mondja: meghalt a halál.

4. Térjünk vissza a szent Máriával kapcsolatos kérdéshez. Lám, a tanítványok megérintik az Urat: *Tapintsatok meg, és lássátok, mert a szellemnek nincs húsa és csontja, de amint látjátok, nekem van.* Megérinti őt a kételkedő Tamás, és felkiált: *Én Uram és én Istenem!* (Jn 20,28). Azt feleli az Úr: *Mivel láttál, hittél. Boldogok, akik nem látnak és hisznek* (Jn 20,29). Akiknek engem hirdetsz, legyőzik a te hitedet. Azt hirdeted, amit láttál, hirdeted, amit megérintettél, hirdeted, amit látva és érintve is alig-alig hittél. Mégis hinni fog neked az, aki nem látott és nem érintett. Te látsz engem, és nem hiszel nekem; megérintesz, és alig hiszel nekem, más viszont hallgat téged, és hisz bennem.

De azt kérded, miért engedi meg Tamásnak, hogy megérintse, s miért mondja ugyanakkor Máriának: *Ne érints engem?* Ő maga ugyanott megokolja: *Mert még nem mentem fel Atyámhoz* (20,17). Azt érintsd meg, aki felmegy az Atyához. Mit jelent, hogy azt érintsd meg, aki az Atyához felmegy? Érintsd meg az Atyával egyenlőt! Miért az Atyával egyenlőt érintsd meg? Mert Istent érintsd meg, azaz, Istenben higgy! Könnyű látnod, amit látsz: ez a szolgálta érted felvett alakja (vö. Fil 2,7), Isten öltözete. A testet látni nem nehéz. Látták a zsidók is, akik megölték. A pogányok nem látták, és hittek. Ahogyan tehát a testi tagjaiban látsz, mondja az Úr, ahogyan a képmást látod, amelyet ismersz, úgy ne érints engem, azaz, ne maradj meg annál, ne csak arra figyelj, ne érjen véget itt a te hited! Akarom ugyan, hogy embernek higgy, de ne maradj meg ennél, nyújtsd ki a hit kezét! Ne maradj ott!

5. Ne úgy érintsd, ahogyan Photinus, az eretnek érintette, aki Krisztust embernek tartotta, nem többnek. Nem ragadta meg, nem értette, nem érintette meg: *az Ige testté lett és köztünk lakozott* (Jn 1,14). Azért tehát, hogy Mária Magdolna ne pusztán embernek gondolja Krisztust, azt mondja neki: ne így érints meg, az öltözékem van előtted, ügyelj arra, ami a mennyben történt, nyújtsd ki szíved kezét, és akkor érints meg, amikor felmegyek az Atyához. Így érintették meg azok, akik megvallották: *Fölment a mennybe* (vö. Jn 3,13), *az Atya jobbján ül* (vö. Róm 8,34). Íme, így érinti az egyház, akinek Mária Magdolna az előképe volt. Érintsük Krisztust, érintsük meg! A hit érintés. Ne csak az emberig nyújtsd ki a kezéd, mondd, amit Péter mondott: *Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia* (Mt 16,16). Ne csak embernek lásd Krisztust, mivel ha úgy érinted, ahogyan az eretnek mondta, olyan leszel, mint Photinus! Ne akard megkerülni az ember Krisztust, de ne is maradj meg nála! Nem azt mondom, hogy térj le. Mit mondok? Ne maradj ott, mert nem jut el a célállomásra, aki az úton akar maradni. *Kelj fel, és járj* (vö. Mt 9,5; Lk 5,23; Jn 5,8; Csel 3,6): az ember Krisztus a te utad, az Isten Krisztus a hazád. A mi hazánk *igazság és élet* (vö. Jn 14,6); a mi utunk pedig *az Ige [aki] testté lett és köztünk lakozott* (Jn 1,14). Lusták voltunk útra kelni, ezért az Út jött el hozzánk. Azért jött hozzánk az Út, hogy útra keljünk. Az ember Krisztus a mi utunk, ne térjünk le az útról, hogy megérintsük Isten egyszülött Fiát, az Atyával egyenlőt, aki felülmúl minden teremtményt, aki az Atyával egyaránt örökké-

való, napnélküli Nap (vö. Mal 4,20), a hit alkotója. Azért kelünk útra, hogy megérintsük ezt.

6. Így érintette meg az az asszony is, aki vérfolyásban szenvedett. Milyen hit volt benne, hogy azt mondta neki az Úr: Most már állj elő, mutasd meg magad a tömegnek: nyerd el a dicséretet azért, amiért a gyógyulást is elnyerted! *Menj, lányom, a hited meggyógyított. Menj békében!* (Lk 8,48; vö. Mk 5,34; Mt 9,22). Ha azt kérded, miféle hit, halld! Azt mondta a szívében: *Ha csak a ruhája szegélyét érintem is, meggyógyulok* (Mt 9,21; Mk 5,28, vö. Lk 8,44). Megérintette, hogy bekövetkezzék, amiben hitt. Nem azért érintette meg, hogy próbát tegyen azzal, amiben nem hitt. Az Úr akkor megkérdezte: *Ki érintett meg engem?* (Mk 5,31; Lk 8,45). Talán nem tudod, Uram, ki érintett meg? A gondolatot látod, a cselekvésről pedig kérdezősködsz? Mit jelent a kérdés: *ki érintett meg?* Megmutatom nektek, ki érintett meg engem! A hit érintett meg, a hit érte el azt, hogy érintése által erő ment ki belőlem. Ahol nem voltam jelen, ahol nem jártam, ahol nem születtem, ott hittek bennem: *a nép, amelyet nem ismertem, nekem szolgált* (Zsolt 17,45). Ó érintés, ó hit, ó kieszközlés! És ez a vérfolyás okozta szenvedésektől megfáradt asszony, mint a mártírokban vérét hullató, elgyötört és sebzett egyház, telve van a hit erényeivel. Egész vagyónát elköltötte már orvosokra, vagyis a pogányok isteneire, akik soha nem voltak képesek meggyógyítani őt. Ennek az egyháznak az Úr nem testi, hanem szellemi jelenlétét biztosította. Tehát megismerte egymást az asszony, aki megérintett, és az Úr, aki megérinttetett, ámde hogy azok is megtanuljanak érinteni, akiknek szükségük volt az üdvösség ismeretére, megkérdezi: *Ki érintett meg engem?* A tanítványok pedig azt válaszolják: *A tömeg szorongat téged, s te azt kérded, ki érintett engem* (Lk 8,45). Mintha valami magaslaton lennél, ahol senki nem ér hozzád, úgy kérdezed, hogy ki érintett meg, noha hatalmas tömeg szorongat? Azt mondja az Úr: *Valaki megérintett* (Lk 8,46), azt az egyet, aki megérintett, jobban éreztem, mint a szorongató tömeget. A tömeg könnyen tud szorongatni, de bárcsak megtanulna érinteni!

7. Beszédünk végkövetkeztetése az, testvérek, hogy higgyük: Urunk Jézus Krisztus Ábrahám előtt, Ádám előtt, az ég és a föld előtt, az angyalok és arkangyalok, a trónusok, uralmak, fejedelemségek és hatalmasságok előtt, minden létrehozott és megalkotott, látható és nem látható teremtmény előtt időbeliség nélkül, évek eltelte nélkül az Atyával együtt örökkévaló, az Atyával egyenlő, az Atya valóságos egyszülötte, az Atya ereje és bölcsessége. Hasonlóképpen örök, hasonlóképpen halhatatlan, mégpedig valóban halhatatlan, mivel teljességgel változhatatlan; hasonlóképpen láthatatlan, mivel testetlen; hasonlóképpen hatalmas, és ő maga is mindenható. Ilyennek higgyük Isten egyszülött Fiát! Emlékezzetek azonban, hogy amikor azt mondtuk: *És Jézus Krisztusban, az ő egyedüli fiában, a mi Urunkban,* nos, idézzétek föl, így folytatódik: *aki a Szentlélektől és Szűz Máriától*

született. Anyától született atya nélkül lent a földön, aki már fönt az Atyától anya nélkül született az idő előtt, mint az idő alkotója. Most, az idők végén, igazi testben született igazi testből, az ő teste azonban hasonló volt a bűn testéhez, és nem a bűn teste volt (vö. Róm 8,3). Mennyiben hasonló? Amennyiben halandó volt. És miért nem a bűn teste volt? Mert a Szűz hite által érkezett. Ez a test pedig, Krisztus teste, növekedett, ez a test elérte az ifjúkort. E testben éhezett, szomjazott, evett, ivott, elfáradt, pihent, aludt: mindezt ebben a testben, de teljesen bűn nélkül. Ebben szenvedett, ebben mutatkozott meg emberként a rejtőző Isten, az emberben keresve az embert, a felöltött által keresve az elveszettet. Tehát ebben a testben magáért az emberért szenvedett el gyalázatos dolgokat az emberek részéről. Igazi test volt az, amit a zsidók elfogtak, igazi test evett együtt húsvétkor a tanítványokkal. Igazi testet ütlegeltek a zsidók; igazi testre helyeztek tövist a zsidók; igazi testet feszítettek fára a hitetlenek; igazi testet döftek át lándzsával a hitetlenek és nyomorultak, miután már eltávozott belőle a lélek; a tanítványok igazi testet vettek le a fáról, és helyeztek el a sírboltban; igazi testet támasztott fel az Igazság; a feltámadás után igazi testet mutatott meg az Igazság a tanítványoknak; igazi test sebhelyeit nyújtotta az őt megérintők kezének az Igazság. Szégyenkezzék hát a hamisság, mivel győz az Igazság!

Heidl György fordítása

Tiziano: *Noli me tangere* (1511–1512, National Gallery, London)

A krisztusi identitás

„Mindent tudok hát, drága herceg,
Tudom, mi sápadt és mi ragyog,
Tudom, hogy a férgek megesznek,
Csak azt nem tudom, ki vagyok.”¹

1936-ban született Budapesten. Piarista szerzetes, teológus, professor emeritus. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola alapító rektora, a Vigilia főszerkesztője.

¹Francois Villon: *Apró képek balladája. Ajánlás* (Szabó Lőrinc fordítása).

²A legrészletesebbek és legismertebbek talán Erik H. Erikson elemzései.

Önismeret-önnevelés és személyes kapcsolatok

³Aurelius Augustinus: *Vallomások*, IX. 1.1. In: Kecskés Pál: *Szent Ágoston breviárium*. Szent István Társulat, Budapest, 1960, 166.

Villon kérdése előbb-utóbb felbukkan minden ember életében. Normális esetben a személyiség kibontakozása idején, fiatal korban vetődik fel ez a kérdés, nem ritka azonban az sem, hogy az élet derekán vagy éppen alkonyán bukkan elő. Csehov több elbeszélése mutat be ilyen élethelyzeteket: hősei a halál színe előtt tekintik át életüket, amelyről csak ekkor ismerik fel, mennyi mindent elhibáztak benne. A „Ki vagyok én?” kérdés minden életkorban aktuális, sohasem túl korai, sohasem túl késő. Közismert a delphoi jósdá felirata: *Gnóti széautón!* Ismerd meg magadat! Az önismeret az emberi gondolkodás szerves része, nélküle nincs tudatos élet. Az önismeret azonban önmagában kevés. Csak akkor éri el valódi célját, ha nemcsak tényleges énünkkel nézünk szembe (reálisan felmérve egyéni sajátosságainkat), hanem megpróbáljuk fölfedezni ideális énünket is: azt a valódi önmagunkat, akivé válhatnánk, ha céltudatosan kezünkbe vennénk sorsunk irányítását, törekednénk arra, hogy kibontakoztassuk a bennünk rejlő értékeket. Másként: szűkös és reflektálatlan egónktól eljussunk valódi önmagunkhoz. Identitásunk (Paul Ricoeur kifejezésével: „self-identity”) hosszú fejlődés során alakul ki, amint ezt napjainkban oly sokan elemezték.²

E folyamatban különösen fontosak a személyes kapcsolatok: ha egy másik ember tükrében láthatjuk meg magunkat. Martin Buber szerint az „Én” csak úgy találhat önmagára, ha egy „Te”-vel találkozik, és párbeszédet kezd vele. Önazonosságra csak az Én–Te dialógusában juthatnak el, ahol reláció, kapcsolat jön létre. A Te-hez való kapcsolat a legtisztábban a végtelen Istennel való kapcsolatban nyilvánul meg. Gabriel Marcel szavával ő „az Abszolút TE”. Az a mozgás, amely a felebaráthoz vezet, valójában Istentől indul el, és végső soron hozzá vezet. Az ember identitásának kialakulását tehát nem csupán az önismeret-önnevelés sajátos kettős mozgása szolgálja, hanem a személyes kapcsolatok is. Ennek nyomán az *individuum* már nem csupán magányos egyed, hanem mással-másokkal kapcsolatban álló *persona* — identitásához mindkét dimenzió jelenléte szükséges.

„Ki vagyok én? Mi vagyok én?”, teszi fel a kérdést Szent Ágoston is. Válaszért Istenhez fordul, aki így felel: „Üdvösséged én vagyok”.³ Ágoston szerint Ő ad választ az identitását kereső embernek. Az önismeret egyedüli forrása: Isten ismerete rólunk. Helyes önismeretre az vezet el, hogy úgy ismerjük meg magunkat, ahogyan Isten ismer bennünket.

1. Önismeret — Isten ismerete: úton magunkhoz — és hozzá

Bár a keresztény lelkiség történetében az „identitás” szó nem fordul elő, a mögötte rejlő valóság azonban annál hangsúlyosabban, hiszen keresztény s vele emberi életünk lényegéhez tartozik. Az identitásunkhoz, igazi önmagunk megvalósításához vezető út első lépése önmagunk megismerése. Önmagunkat pedig csak Isten ismeretén keresztül ismerhetjük meg: A helyes önismeret elvezet Isten ismertetére és így Istenben elrejtett igazi énünk megismerésére. A mondat azonban megfordítva is igaz, sőt talán ez az alapvetőbb: Isten ismerete a feltétele önmagunk ismeretének. Ez az állítás kettős feltételt tartalmaz. 1. Csak az ismerheti meg önmagát, aki ismeri Istent. 2. Csak Isten szemével tudom igazán látni önmagam. Mégpedig mindkét magamat: a jelenlegi, tényleges, fogyatékoságokkal teli éneket, és valódi, beteljesült magamat is, hiszen az Ő teremte elgondolásából lettünk és életünk beléje tart; akkor válunk igazi önmagunkká, ha a tőle kapott hivatásunkat betöltjük. Nem kívülről ismer bennünket, hanem belülről, ezért lehet igaz, hogy jobban ismer bennünket önmagunknál. Az ő ismerete szeretetéből fakad: a jóra, a teljességre, igazi önazonosságunk elérése felé irányít bennünket.

„Uram, te megvizsgálás és ismeresz engem...”

Az Ószövetség embere abban a meggyőződésben élt, hogy Istennel való kapcsolata határozza meg az életét. Erre talán a 139. zsoltár kínálja a legmegrendítőbb példát. „Uram, te megvizsgálás és ismeresz engem, tudod, hogy ülök-e vagy állok. Gondolataimat már látod messziről. (...) A szó még nincs nyelvemen, s lám, az Úr már tud mindent. (...) Csodálatos ezt tudnom, olyan magas, hogy meg sem értem.” A zsoltáros meg is indokolja, miért ismerheti ennyire Isten: „Te alkottad veséimet, anyám méhében te szőtted testem. Áldalak, amiért csodálatosan megalkottál... Lelkem ismered a legmélyéig, létem soha nem volt rejtve előtted.” Azért érzi magát biztonságban, mert Isten jobban ismeri, mint ő saját magát, de azért is, mert Isten tudja azt is, merre kell haladnia az élet útján. „Nézd meg, nem járok-e a gonoszság útján, és vezess el az örök útra!”

Krisztus és a Szentlélek szerepe identitásunk kibontakozásában

Az Újszövetség megmutatja, hogy identitásunk kibontakozásában mi a szerepe Krisztusnak és a Szentléleknek. Jézusról ismételtelen említik az evangéliumok, hogy belélátott az emberek bensejébe: „tudta, mi lakik az emberben”. Maguk az apostolok is nemegyszer zavarba jöttek, amikor Jézus a gondolataikban olvasott. Feltámadása után az apostolok a saját sorsukon keresztül reflektálva éltek át, mit jelent számukra, hogy tudhatják: Krisztus ismeri őket. Ahogy Péter mondja Jézus hármaskérdésére: „Uram, te mindent tudsz, azt is tudod, hogy szeretlek.” Az efezusiakhoz írt levél így biztat: „Adja meg nektek, (...) hogy Lelke által megerősödjete benn emberré, hogy a hittel Krisztus lakjék szívetekben. (...) Akkor majd (...) megismeritek Krisztusnak minden értelmet meghaladó szeretetét, és beteltek Isten egész teljességével” (Ef 3,18–19). A Lélek és Krisztus által tehát megismerhetjük

magunkat, és eljuthatunk legigazibb önmagunkhoz, azonosságunkhoz — Istenben. Ez a bizonyosság ad biztonságot János apostolnak is. „Ha vádol a szívünk, Isten nagyobb szívünknel: ő mindent tud” (1Jn 3,20). „Isten szemében az ember rejtett énje az értékes” (1Pét 3,4).

Az egyház történetén végighúzódik az a tudat, hogy Isten megismerése és önmagunk megismerése szorosan összetartozik; pontosabban, hogy igazi magunkat csak Istennek rólunk való ismeretében ismerhetjük meg. Már Alexandriai Kelemen (145–215) így ír: „A legszebb és leghatalmasabb tanulás, hogy önmagad megismerd, mert aki ismeri önmagát, ismeri Istent, és aki ismeri Istent, olyanná lesz, mint ő.”⁴ Szent Ambrus szerint: „Úgy ismered meg magad, hogy felismered magadban az isteni képmást és hasonlóságot.”⁵ Sorolhatnánk az idézeteket Szent Bernáton, Sziénai Szent Katalinon, Eckhart mesteren keresztül Simone Weilig. A legmélyebben Szent Ágoston elemezte ezt a folyamatot *Vallomásaiban*: hogyan jutott egyre közelebb Isten és általa önmaga megismeréséhez. Némelyik mondata szinte szállóigévé lett. „Istent és a lelket kívánom megismerni! Semmi más? Egyáltalában semmi más!” Vagy ugyanitt: „Isten, ki mindig ugyanaz vagy, ismerjem meg magam, ismerjelek meg téged!”⁶

Ágoston e kettős megismerés során Istent önmagában fedezi fel, önmagát pedig Istenben. Egyfelől: „Magadhoz térj vissza, magadat szemléld, magadról beszélj!”⁷ Másfelől viszont: „Hadd ismerjelek meg Ismerőm, hadd ismerjelek meg, amint ismert vagyok én is.” „Jól ismersz te Uram, engemet, akárki vagyok.”⁸

Ez a „megismerés” távolról sem pusztán kíváncsiságtól vagy tudásvágytól motivált intellektuális folyamat. Az ember lényének alapját és lényegét fedezi fel Istennek róla alkotott ismeretén keresztül. Istentől kapott életet, aki a saját képmására teremtette, és szeretetében arra hívta meg, hogy vele egészen eggyé váljon. Ő pedig nemcsak úgy nézgeti a képe mására alkotott embert, ahogy a szobrász az általa készített szobrot, festő a készülő képet, méregetve, mennyire sikerült benne eredeti elképzelését, tervét megvalósítania. Rólunk való ismeretét a szeretete motiválja. Ez a szeretet érinti meg a saját lényének mélyeit kutató embert, és kelti fel vágyát annak viszonzására, Isten szerető ismeretére. „Szereteted nyilával megsebezted szívünket, zsigereinkbe égetted igéidet”,⁹ vallja Ágoston. Az ember Istenben ismeri meg és találja meg önmagát, Isten szeretetét befogadva gyullad maga is szeretetre. „Szeretetem a súlyom. Ez ragad engem, bárhova igyekszem. Ajándékom lobbant lángra minket, és fölfelé törekszünk. Lángra kapunk, és magasba lobogunk.”¹⁰

A szeretetben történő megismerés, az ismeretben felgyulladó szeretet teszi képessé az embert arra, hogy őszintén, kétségbeesés és szépítgetés nélkül szembenézzen tényleges énjével, de meglássa valódi, Isten szeretetében kiteljesedett önmagát is, és az Ő szeretetének erejével törekedjen megvalósítani istenképmás-önmagát. A lélek kétfelé vágyik: befelé és fölfelé. „Miféle hely volna bennem, ahová eljőjön hozzám Istenem? Ugyan hova jőjön hozzám az Úr, a meny-

„A legszebb és leghatalmasabb tanulás”

⁴Alexandriai Kelemen:
Paidagogosz, 3,1.
Az igazi szépségről.

⁵Szent Ambrus: *Sermo*
2,13–14, Zsolt 118.
PL 15.1214.

⁶*Soliloquia* I.1, 5–6; 2,7.
In: Kecskés Pál: i. m.

⁷*Sermo* 52,17. In:
Kecskés Pál: i. m. 114.

A szeretetben történő megismerés

⁸Aurelius Augustinus:
Vallomások. (Ford.
Városi István.) Gondolat,
Budapest, 1982, 277–279.

⁹*Vallomások* 246.

¹⁰*Vallomások* 431.

Az ember énje és kiteljesedett önmaga

nyet és a földet teremtő Isten? Uram Istenem, mi van bennem, hogy befogadjon téged? Vagy a tőled alkotott ég és föld, s bennük magam is, kicsiny teremtményed, elégséges talán befogadásodra?”¹¹

¹¹Vallomások 24.

A *Vallomások*nak egyik leginkább megragadó része, ahol Ágoston beszámol arról, hogy lelkének bensejében hogyan tárult fel előtte Isten fényessége. „Beléptem. Lelkem szeme bármilyen gyöngé volt, de lelkem e szeme fölött, értelmem fölött, változhatatlan világosságot látam. Nem a testi szemmel is látható mindennapi világosságot. (...) Ha valaki az igazságot ismeri, ismeri ezt a fényt is. És ha valaki ezt ismeri, az örökkévalóságot ismeri. A szeretet ismeri őt. Ó, örök igazság! Ó, igaz szeretet! Ó, szeretetreméltó örökkévalóság! Te vagy ez, Istenem. Éjjel-nappal hozzád sóhajtozom.”¹²

¹²Vallomások 197.

2. Önmegvalósítás vagy Krisztus-követés?

Az Isten és ember között oda-vissza áramló szeretet nemcsak ismereteinket gazdagítja Istenről és rajta keresztül önmagunkról, hanem előmozdítja igazi lényünk kibontakozását is. Minél teljesebben egygéválik Istennel az ember, annál teljesebben válik önmagává. „Te pedig bensőbb voltál legbensőbb valómnál, mélységesebb a lényegemnél.”¹³ Sőt: nem csupán azért válik jobban önmagává, mert pontosabban, hibátlanabban megvalósította Alkotója tervét, hanem azért, mert teljesebben egygévá vált vele. Az ember nem csupán alkotása Istennek, hanem szeretetének meghívottja, aki csak ebben a szeretetben tud egészen önmagává lenni. Önmagává pedig úgy válhat, ha képes túllépni önmagán, és átadni magát az őt befogadó szeretetnek. „Ne akarj kifelé menni, térj vissza magadba... és lépj túl önmagadon is.”¹⁴

¹³Vallomások 83.

¹⁴Augustinus: *De vera religione*, XXXIX, 72.

A döntések jelentősége

Az időben élő ember fokozatosan valósítja meg önmagát (ahogy mondani szokták: énje nincs készen, nem „van”, hanem válik önmagává). Ebben szerepet játszanak az öröklött tulajdonságok és a környezeti hatások, a legfontosabb szerep mégis a döntéseknek jut. Életünk kronológiai folyama megállíthatatlanul és visszafordíthatatlanul hozza eléink életünk perceit, egymást követő helyzeteket, amelyekben valamilyen módon állást kell foglalnunk. Ennek következményeit akarva-akaratlanul vállalnunk kell: meghatározzák további sorsunkat. Nemcsak a különleges határhelyzetekre érvényes ez: valamilyen formában előbb-utóbb mindenkinek az életében megjelenik.

Krisztus, a követendő példa

A Krisztus hitében élő ember nem csupán saját rejtett lehetőségeinek kiaknázásával vagy akár az „örök emberi” értékek elsajátításával valósítja meg önmagát, hanem Krisztust, a „tökéletes embert”¹⁵ választja követendő példaként. Annál hitelesebben válik önmagává, éri el saját identitását, minél hűségesebben követi Krisztust. Az evangéliumok Jézus számos mondását idézik, amelyekben saját példájának követésére hívja hallgatóit. „Egy a ti tanítótok, Krisztus” (Mt 23,10). „Tanuljatok tőlem...” (Mt 11,29). „Aki nem követ engem, nem lehet az én tanítványom” (Mt 10,38).

¹⁵Vö. II. Vatikáni zsinat: *Gaudium et spes* pasztorális konstitúció 22.

Már az első tanítványközösség, a Tizenkettő is úgy definiálja magát mint Krisztus-követőt (Mt 19,27; Mk 10,28; Lk 18,28). Az első keresztény közösségek pedig a Krisztushoz tartozást választják nevének is, ahogy ez az apostoli levelekben és az első vértanúaktákban is ismételten visszatér: „Christianus sum”. Pál apostol jellemző módon így buzdítja híveit: „Legyetek követőim, ahogy én Krisztus követője vagyok” (1Kor 11,1). „Nem ezt tanultátok Krisztustól” (Ef 4,20). Érdekes belátásokra vezetne annak elemzése, hogy az apostolok esetében is hogyan kapcsolódott össze Jézus igazi mivoltának megismerése — „Ki vagyok én? Hát ti kinek tartotok engem?” (Lk 9,18–20) — és az apostolok krisztusi identitásának lassú bontakozása Jézus földi élete idejében, majd végleges kialakulása feltámadása után.

A legteljesebben Pál apostol életében követhetjük nyomon, hogy igazi identitásának kialakulását a Krisztushoz való hasonulás határozza meg. Drámai megtérése után Pál egyre jobban azonosul vele, és ezáltal jut közelebb valódi önmagához, krisztusi identitásához. „Élek, de már nem én élek, hanem Krisztus él én bennem” (Gal 2,20). Pál szerint Krisztus a „láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15; 1Kor 4,4), a keresztényeket pedig Isten „arra rendelte, hogy Fiának képmását öltsek magukra” (Róm 8,29).

Pál apostol

Pál radikális döntése egész életét megváltoztatja. „Érte mindent elvettem, sőt szemétnek tartottam, csak hogy Krisztust elnyerhessem és hozzá tartozzam” (Fil 3,8). Bármilyen elszántan lépett is azonban Krisztus útjára, megtérésekor bármennyire betöltötte is Isten kegyelme, a Krisztushoz való hasonulás mégis egy életen át tartó küzdelem, hosszú és fáradságos fejlődés végeredménye. Igazi önmaga, krisztusi identitása csak fokozatosan alakul ki, folytonos küzdelemben és szenvedésben — így válik azzá, akinek Isten kezdetől elgondolta. Ezért inti kitartásra követőit is: „Szeretetek mind jobban gazdagodjék helyes ismeretben és teljes megértésben” (Fil 1,10). Tudja azt is, hogy e küzdelmét nem egyedül vívja: „Isten kegyelme nem volt bennem hatástalan” (1Kor 15,10). „Krisztus ereje lakik bennem” (2Kor 12,9). „Számomra az élet Krisztus” (Fil 1,21).

Pál e Krisztushoz hasonulás szolgálatába áll, Krisztus rabszolgájaként, foglyaként, titkainak sáfaraként. Célja, „hogy Jézus Krisztusban tökéletessé tegyünk mindenkit” (Kol 1,28). „Fiaim, a szülés fájdalmait szenvedem értetek újra, míg Krisztus ki nem alakul bennetek” (Gal 4,19), vallja. „Mivel Uratoknak ismertétek el Krisztus Jézust, éljetekek is benne” (Kol 1,4). „Krisztus a mi életünk” (Kol 3,4). Egyetlen kifejezésben összegzi ezt az új életet: „Krisztusban” élni. „A Krisztus Jézusban megszentelteknek” ír (1Kor 1,1), akik „Krisztus Jézusban élnék” (Róm 8,1), a „Jézus Krisztusban való életről” (2Tim 1,1).

**Krisztus követése
egész életre szóló
feladat**

Erre a tudatra épül a keresztény életvezetés. Jól példázza ezt — már címével is — a *Krisztus követése* című könyv, amely évszázadokon át a keresztény lelkiség meghatározó alapkönyve volt. A krisztusi identitás kialakítása egész életre szóló, egyszerre küzdelmes és örömteli feladat. Krisztus követése, a hozzá hasonulás az esetek többségében

nem egyetlen hősiesség aktus, mint a vértanúságban, hanem a hűséges kitartás egy nagyon is hétköznapi élet aprómunkájában. Ebben a könyvben is visszatér a három legfontosabb motívum: Isten és önmagunk megismerése — küzdelem a Krisztussal azonosulásért — a szeretetben egyesülés öröme.

Kempis Tamás

Kempis szerint is a legfontosabb feladat: forduljunk „befelé”, nézzünk a „lelkünkbe”. Ott találhatunk rá az Igazság tanítójára, Krisztusra, tőle tudhatjuk meg, milyenné kell válnunk. „A befelé figyelő embert /Krisztus/ gyakran meglátogatja, kedvesen szól hozzá, gyöngéden vigasztalja” (91). „Minél közelebb jut valaki ahhoz, hogy önmagával azonos legyen, (...) annál messzebb s annál följebb jut a megértésben, (...) mert onnan felülről kapja meg az értelem világosságát” (19). „Milyen sivár és kemény az ember Jézus nélkül” (109). „Légy befelé élő, nyugodalmatlan ember, akkor nálad marad Jézus” (110). „Nyugalmod nem lesz soha, hacsak bensődben Krisztussal nem egyesülsz” (93).

**Krisztusi önmagunk
megvalósítása
küzdelmekkel jár**

Igazi, azaz krisztusi önmagunk megvalósítása küzdelmekkel jár. „Kinek kell keményebb harcot vívnia, mint aki önmagát igyekszik legyőzni?” (20). „Egy tart vissza sokakat a haladástól, önmaguk buzgó javíthatóságáról: az, hogy irtóznak mindentől, ami nehéz; visszariadnak a küzdelemtől” (92).

Boldogságunkat, beteljesülésünket, tehát üdvösségünket azonban csak Krisztus szeretetében találhatjuk meg. „Ó, igazság-Isten: hadd legyek egyé veled az örökké való szeretetben! (...) Hallgasson hát minden tanító (...) és csak te magad szólj hozzám” (19). „Aki szeret engem, beszédemet megtartja, hozzá megyünk, és lakóhelyet készítünk nála. Adj hát helyet Krisztusnak!” (92). „Mindenkinek Jézusért szeress, Jézust pedig önmagáért” (111).

3. Feltámadott életünk Krisztusban

A keresztény hit szerint minden egyes ember méltóságát, egyediségét az adja, hogy Isten sajátos, egyedi gondolatából született, aki meghívta szeretetközösségébe. Személyes beteljesülésének egyetlen útja, hogy Krisztussal válik azonosossá. „Ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig Istené” (1Kor 3,23). Az első keresztény közösségek a teljes azonosulásra töreksznek Krisztussal, vele egyesülve élnek: ők Krisztusban, Krisztus bennük. Pál saját identitását is a Krisztussal azonosulásban határozza meg. „Aki az Úrral egyesül, egy lélek vele” (1Kor 6,15). „Krisztus gondolatainak birtokában vagyunk” (1Kor 2,16). Erre buzdítja követőit is: „Ugyanaz az érzés legyen bennetek, mint Krisztus Jézusban volt” (Fil 2,5). „A Lélek szerint éljetek” (Gal 5,16).

**„Nincs többé zsidó
vagy pogány...”**

Akik így élnek, azok között eltűnik minden etnikai, társadalmi, sőt egyéni különbség: „Nincs többé zsidó vagy pogány, mindnyájan egy személy vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28). Egyé válnak egymással, ahogyan Jézus egy az Atyával. Jézus ezt az örökséget hagyja övére főpapi imájában: „Amint te atyám, bennem vagy, és én tebenned, úgy legyenek egyek ők is mibennünk. Egyek legye-

nek, amint mi egyek vagyunk: én őbennük, te énbenem, hogy így tökéletesen egyek legyenek ők is” (Jn 17,21–23).

Hogyan lehetünk sokan sokfélék, mégis egyek Krisztusban, sőt válhatunk Krisztussá? Ha mindnyájan külön-külön személyiségek vagyunk, hogyan találhatjuk meg az önzonosságunkat mindnyájan Krisztusban? Hogyan maradhat meg az egyediségünk, ha mindegyikünknek Krisztussal kell azonosná válnia? A Krisztussal való egyesülésre két módon is felhatalmazást kapnak a keresztyének: a Szentlélek és az Eucharisztia által. A feltámadt Krisztus a Lelkét adja oda, feltámadott testét pedig az Eucharisziában.

A Lélek bennünk lakása

A Lélek bennünk lakása Krisztus megváltó művének folytatása: az *incarnatio*, a megtestesülés, halála és feltámadása által az *inhabitatió*ban, a Lélek bennünk lakásában folytatódik. „Isten szeretete kiáradt szívünkbe a bennünk lakó Szentlélek által” (Róm 5,5). János apostol ezt a folyamatot a szeretethez köti. Három egymást követő állítása: „Ha szeretjük egymást, bennünk marad az Isten.” — „Isten a szeretet, aki kitart a szeretetben, az Istenben marad, és Isten is benne marad.” — „Abból tudjuk, hogy benne maradunk, ő meg bennünk, hogy a Lelkéből adott nekünk” (1Jn 4,6–16). Szent Ágoston ehhez hozzáfűzi: „A Szentlélek, akiből adott nekünk, műveli azt, hogy Istenben maradunk, és Isten mibennünk; ezt azonban a szeretet viszi végbe. Ő maga, a Lélek tehát Isten mint szeretet.”

Eucharisztia

Hasonlóan nyomatékos állításokat találunk az Eucharisziával kapcsolatban: aki magához veszi Krisztus testét, az maga is Krisztus testévé, testének tagjává lesz. „A kenyér, amelyet megtörünk, nemde a Krisztus testében való részesedés? Mi ugyanis sokan egy kenyér, egy test vagyunk, mivel mindnyájan egy kenyérből részesülünk” (1Kor 10,16–17). II. János Pál pápa írja: „Nemcsak mi vesszük magunkhoz Krisztust, hanem Krisztus is magához vesz mindegyikünket. (...) A szentáldozásban titokzatos módon megvalósul Krisztus és a tanítvány 'egymásban léte': 'Maradjatok énbenem és én tibennetek'”¹⁶. Ez a tudat mélyen átjárta az első századok egyházát. Az enciklika idézi Szír Szent Efrémet: „A kenyeret saját élő testének mondta, s betöltötte önmagával és az ő Lelkével... És az, aki hittel eszi őt, Tüzet és Szentlelket vesz magához... Vegyétek és egyetek belőle mindnyájan, és egyetek vele együtt a Szentlelket. Mert valóban az én testem, és aki eszi, örökké élni fog.” Majd hivatkozik Aranyházájú Szent Jánosra is: „Mert mi a kenyér? Krisztus teste. Mivé lesznek azok, akik magukhoz veszik? Krisztus testévé; de nem sok test lesz, hanem csak egy.” Ugyanezt kérjük a szentmise 3. eucharisztikus imájában: „Küldd el Szentlelkeidet, hogy mindnyájan, akik Krisztus testét és vérét magunkhoz vesszük, egy test, egy lélek legyünk Krisztusban.”

¹⁶II. János Pál: *Ecclesia de Eucharistia. Az egyház az Eucharisziából él kezdetű enciklikája.* (Ford. Diós István.) Szent István Társulat, Budapest, 2003, 22.

Tevékeny felebaráti szeretet

Van azonban Jézus tanításának egy meglepő fordulata, amelyet drága kincsként őriznek és adnak tovább az első keresztyén közösségek. Jézus szerint vele magával lehet találkozni minden rászoruló, nyomorult emberben. Egyfelől tehát azt látjuk, hogy a keresztyén élet legfontosabb jellemzője a Krisztussal való azonosulás; másfelől viszont

kiderül, hogy Jézus azonosul minden emberrel — függetlenül attól, hogy erről az illető mennyiben vesz tudomást, mennyire kölcsönös ez az azonosulás. „Aki titeket fogad be, engem fogad be”, mondja Jézus (Mt 10,41). A damaszkuszi úton a keresztények üldözésére induló Saul pedig így állítja meg: „miért üldözöl engem?” (ApCsel 9,4). Jövendőlése az utolsó ítéletről a legkisebb kétséget se hagy arról, hogy ezt mennyire komolyan veszi (Mt 25, 31–46). S valóban, a Krisztussal azonosulás mellett a tevékeny felebaráti szeretet is végigvonul az egyház történetén — gondolhatunk akár a szentek legendáira (Szent Kristóf, Szent Erzsébet), akár a betegápoló vagy fogolykiváltó szerzetekre, akár napjaink szentjeire, mint Kalkuttai Teréz Anya, aki Jézust látta minden nyomorultban. Egyértelmű: mindkét fajta azonosulásnak közös gyökere a személyes identitást meghatározó szeretet.

4. A feltámadottak krisztusi identitása a Szentháromságban

Élesen fölvetődik a kérdés: hogyan őrizhetjük meg személyes identitásunkat a krisztusi identitásban? Nem jelenti-e ez valóban saját identitásunk, Jézus szavával „életünk” elvesztését? Az ellentétet személyes identitásunk és a krisztusi identitás között csak akkor tudjuk feloldani, ha mindkettőt a Háromszemélyű Egy Isten misztériumában szemléljük. A Szentháromság személyei egészen egymásban vannak, mégis „személyek”. Isten megfoghatatlan létezése hatalmas élet és tevékenység, nem statikus önazonosság. Az isteni lényeg a három személy szeretetegységében áll fenn: egymásból, egymásban, egymásra irányulva vannak. Hárman különböző módon, de közösen hordozzák Isten-voltukat: ez személy voltuknak és személyközi perichorézisüknek tartalma: *communio*. Isten csak az Atya, a Fiú és a Szentlélek egymást átjáró odaadottságában létezik. A Szentháromságban a lét a szeretet, az önközlés eseménye.

Szeretetközösség

Mindegyik isteni személy *ekszztatikus* a másikra: kölcsönös adás és befogadás. Az Atya magát egészen a Fiúnak ajándékozza, s istenségét csak „odaajándékozottként birtokolja”, ezáltal atya. A Fiú egészen az Atyától kapja magát, s ezáltal „megdicsőíti”. A Lélek „harmadikként” kapja magát az Atya és Fiú egymásnak adottságából, s teszi teljessé egységüket: „megdicsőíti” őket. Mivel azonban a Lélekben ragyog fel a szeretet egész ritmikája, az ő perspektívájából lehet bepillantani a szentháromságos élet egészébe. Mindegyik a maga sajátos módján egészen a másiktól és a másakra irányulva van. Ugyanaz a szeretet három létmódban él. Isten a szeretet, nemcsak számunkra, hanem önmagában. Elajándékozva birtokolja önmagát. Az elajándékozottság története maga Isten. Ebben benne van a szerető, a szeretett és kettőjük szeretetkapcsolata.

A teremtett és megváltott ember ennek a szeretetközösségnek, *communiónak* válhat részesévé, személyvolta, identitása is így válhat teljessé.¹⁷ Az Isten és ember közti *communio* Jézus Krisztusban egy-szeri és egyedülálló módon valósult meg a történelemben. Benne az

¹⁷Vö. II. Vatikáni zsinat:
Gaudium et spes
pasztorális konstitúció 19.

Isten Fia magára vette az emberi természetet, hogy mi az isteni természet részesei lehessünk. Jahve már nemcsak távoli Gondoskodó, hanem Jézus atyja, „abba”. Isten — Atya, az önmagát ajándékozó végtelen szeretet, aki mindenét odaadja. De Fiú is — Jézus az Atya szeretett Fia, emberként is kettejük egymásba áramló szeretetének befogadója. Krisztus tehát maga a *communio*: minden *communio* foglalata Isten és ember között, benne személyes egységben van Isten és ember. A keresztény lét: részesedés a megtestesülés titkában.

Misztikus egység Isten és ember között

A keresztény misztika számos gyönyörű példát mutat erre az egységre az ember és Isten között. Kettejük egymásba olvadása egyfelől önmaguk feladásával jár, identitásuk elvesztésével, másfelől viszont éppen a személy beteljesülését hozza meg. Norwichi Julianna például így ír: „Ahogyan a testet befödi a ruha, és a húst a bőr, és a csontot a hús, a szív pedig mindennek a mélyén, úgy vagyunk beléöltözve, testünkkel-lelkünkkel Isten jóságába, és ez beborít minket. (...) Ő szeretetre teremtette az embert, és ugyanevvel a szeretetével helyreállítja eredeti áldott állapotát — és ennél is többet ajándékoz neki.” A misztika lírai nyelvét XVI. Benedek pápa így fordítja le: „A szeretet ekstázis, de nem a mámorító pillanat értelmében, hanem úgy, hogy állandó út a magába zárkózó én-ből az én szabad elajándékozására, az önátadásra, s éppen ezáltal önmaga megtalálására, sőt Isten megtalálására”.¹⁸ Valóban az játszódik itt le, amit Carl Gustav Jung megfogalmazott a nyugati misztika céljáról: „áthelyezni a súlypontot az egőről az Önvalóra, az emberről Istenre. Ez pedig azt jelenti, hogy az ego eltűnik az Önvalóban, az ember az Istenben.”

¹⁸XVI. Benedek pápa
Deus caritas est című
enciklikája. (Ford. Diós
István.) Szent István
Társulat, Budapest,
2007, 12.

Istenszeretet és emberi szeretetkapcsolatok

Az istenszeretéből táplálkozó identitás nem zárja ki az emberi szeretetkapcsolatokat sem, sőt biztos alapot, követendő példát jelent számukra. Talán nem hangzik túlzásnak, hogy az így élő ember „jobb szerelmes és barát”, „jobb férj és feleség”, „jobb édesanya és édesapa” lehet azoknál, akiknek hiányzik ez a háttér. Krisztusi identitásuk nem szünteti meg, hanem éppen gazdagítja és erősíti azokat az identitásokat, amelyek az emberi kapcsolatok során létrejönnek.

Ennek nyomán azonban szembe kell néznünk egy olyan jogos kérdéssel, amelyre aligha tudunk kimerítő választ adni. Milyen helye van ebben a beteljesült identításban a földi kapcsolatainknak, amelyek énünk részeivé váltak? Hogyan alakulnak át az emberi szeretetkapcsolatok? Vajon csak a halálunkig tartanak, utána véget érnek? Odaát már egyetlen hatalmas *communio*-ba olvad be mindenki, elveszítve identitását s vele közvetlen szeretteit is? Így kell-e értenünk Jézus szavát: „A feltámadás után nem nőülnek és férjhez sem mennek, hanem úgy élnek, mint angyalok a mennyben” (Mk 12,25)?

A feltámadottak élete

Hogy milyen lesz a feltámadottak élete, arról sejtéseink is alig vannak. Egyetlen kapaszkodó pontunk Krisztus feltámadása, amely lét-rehozza, példázza és modellezi is a mi feltámadásunkat. „Amint hordtuk a földi ember képét, úgy hordani fogjuk a mennyeknek képét is”; „mindnyájan elváltozunk, halhatatlanságba” (1Kor 15.49.53). „Szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szív föl nem fogta, amit Isten azok-

¹⁹A *Katolikus Egyház Katekizmus*a. Szent István Társulat, Budapest, 1994, 1024–1025.

Az üdvösség története a beteljesülés felé tart

Isten és a lélek egysége

„Isten lesz minden mindenben”

nak készített, akik szeretik őt” (1Kor 2,9). Amit biztosan tudhatunk az odaírt életéről, azt az egyház tanítása így foglalja össze: „A mennyország a tökéletes élet a Szentháromsággal, élet- és szeretetközösséggel, a Boldogságos Szűz Máriával, az angyalokkal és minden szenttel. A mennyország végső célja és megvalósulása az ember legmélyebb törekvéseinek, a legteljesebb és végleges boldogság állapota. A mennyországban élni annyi, mint ‘Krisztussal lenni’. A választottak ‘benne’ élnek, de megőrzik, sőt itt találják meg valódi önazonosságukat és saját nevüket. Mert az élet ez: Krisztussal lenni; ahol Krisztus van, ott az élet, ott az Isten országa.”¹⁹

A helyes választ a kérdésünkre csak akkor találhatjuk meg, ha a feltámadottak életét nem a földi élet pusztá meghosszabbításaként, a feltámadott létben élők identitását és kapcsolatait nem a mostani tapasztalatunk alapján gondoljuk el, hanem „Krisztus gondolatainak birtokában”, Isten nekünk adott Lelkének útmutatását követve. A teremtett világ történetében megkezdődött az üdvösség története, amely a beteljesülés felé tart. Isten a saját képmására teremtette az embert, pontosabban Fiának, az ősképmásnak képmására, azért, hogy bevonja hármass-egy isteni szeretetközösségébe. Mindenki mástól különböző individuumoknak teremtette őket, akik a személyes kapcsolatban, az odaadásban, a dialógusban, a szeretetben — sorolhatnánk tovább a szinonimákat — tehetik teljesebbé önmagukat, bonthatják ki önazonosságukat és kapcsolataikat.

Isten és az őt kereső lélek egysége a feltámadás után válhat teljessé. A feltámadt Krisztusban találja meg igazi életét, identitását, válik „teljes jogú” részesévé a Szentháromság szeretetközösségének. Földi élete — minden gyöngeségével, tétovaságával, hibáival, jóra törekvéseivel, bűnbánatával — így és ekkor válik teljessé. Ez a szeretetközösség minden eddig felülmúlóan teszi intenzívvé a földi élete során megélt szeretetkapcsolatait is, jóval felülmúlva eddigi elképzeléseinket, vágyainkat. Nem ezek meghosszabbításaként teszi teljessé azokat, hanem „felülről”, a teremtettségünk, istenképmáságunk és istenszeretetünk felől. Talán Szent János nyomán sejthetünk meg valamit az Istenben beteljesült azonosságunk, az örök élet misztériumából. „Az élet Igéjét hirdetjük nektek. Az élet megjelent. Mi láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, mely az Atyánál volt, és megjelent nekünk. (...) A mi közösségünk ugyanis közösség az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal. (...) Ha világosságban élünk, amint ő is a világosságban van, akkor közösségben vagyunk egymással, és Fiának, Jézus Krisztusnak vére megtisztít minden bűntől” (1Jn 1,1–7). „Szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van.” „Aki szeretetben él, Istenben él és Isten őbenne.” (1Jn 4,16–18). „Szeressünk tehát, mert Isten előbb szeretett minket” (1Jn 4,19).

Ennél tovább nem tud eljutni még a hívő értelem sem, a többi Isten szeretetének titka, misztériuma: a feltámadt Krisztus, aki mindent magába ölel, majd „átadja az uralmat az atyának, és Isten lesz minden mindenben” (1Kor 15,28).

Bevezető Edith Stein írásához

JANI ANNA

1980-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a PPKE BTK esztétika–magyar szakán végezte, 2006-tól az ELTE BTK Filozófia doktori iskola Hermeneutika program hallgatója, 2009-ben abszolutóriumot szerzett.

Edith Stein *Véges és örök lét. Kísérlet a lét értelméhez való felemelkedésre*¹ című nagyszabású filozófiai műve a szerző utolsó valódi filozófiai munkája. A munkát maga Edith Stein is a legfontosabb művének tekintette, amelyben élénk vitát folytat a korabeli fenomenológiai áramlatot képviselő filozófusokkal (Edmund Husserl, Max Scheler, Martin Heidegger, Hedwig Conrad-Martius, Jean Hering, Moritz Geiger), keresztény gondolkodókkal (Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Duns Scotus, Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent János), s emellett neoskolasztikus gondolkodókkal is (Martin Grabmann, Étienne Gilson, Jacques Maritain, Alexandre Koyré, Daniel Feuling és mások).

¹Eredeti cím: *Endliches und ewiges Sein. Versuch eines Aufstiegs zum Sinn des Seins*. ESGA 11/12, Herder Verlag, Freiburg im Br., 2006.

²Eredeti cím: *Potenz und Akt. Studien zu einer Philosophie des Seins*. ESGA 10, Herder Verlag, Freiburg im Br., 2005.

A mű több keletkezési fázison keresztül jött létre. 1935-ben a kölni karmelita kolostorban Edith Stein lehetőséget kapott arra, hogy ideje egy részét tudományos munkával eltöltve, a korábbi habilitációs munkáját, a *Potencia és Aktus. Tanulmányok a lét filozófiájához*² című írást nyomdakész állapotba hozza. A korábbi habilitációs munkából az új műben — írja Edith Stein Roman Ingardennek 1936-ban — „nem túl sok maradt meg” (ESGA 3, Nr. 401). A két mű között a kapcsolat talán abban fedezhető fel, hogy míg a habilitációs munka szoros tomista létértelmezést követ végig, a *Véges és örök lét*-ben ennek a létértelmezésnek a modern filozófiai alkalmazását figyelhetjük meg. Ebben az újabb műben az a lehetőség vetődik fel, hogy Isten megismerése lehetséges a filozófiai gondolkodáson keresztül, s egy létrejövő keresztény filozófia feladata nem más, mint hogy a modern gondolkodás módszereit alkalmazva megkísérel értelmes választ adni a modern filozófia számára megválaszolatlan kérdésekre, és ezáltal a filozófiai gondolkodás és a vallásos élet számára adott hitbéli megismerés közötti utat újra járhatóvá teszi.

A *Véges és örök lét* kézírata nagy valószínűséggel 1935 júliusa és 1937 januárja között keletkezett. Egy ma már nem fellelhető, 1937 elején létrejött gépirat több köztes állomáson keresztül — Pustet Kiadó, Regensburg; Prof. Albert Auer OSB, Salzburg; Hegner Kiadó, Bécs — végül 1938 nyarán eljutott a breslau-i Borgmeyer Kiadóhoz. Borgmeyer a többi kiadóval ellentétben hajlandó volt 1938-ban a nürnbergi zsidótörvények ellenére kiadni a szöveget, és 1938. július 22-én megkötötte Edith Steinnel a szerződést. A szöveget a kiadó Edith Stein eredeti szándékával ellentétben nyomdatechnikai okokból két kötetben akarta kiadni. 1938 végére elkészült a szöveg első része (I–V. fejezet) és a második rész (VI–VIII. fejezet) kefelenyomata. Ezzel azonban Borgmeyer beszüntette a nyomtatást, mert a birodalmi kristályéjsza-

ka eseményeivel (1938. november 11.) és Edith Stein hollandiai emigrációjával (1938. január 1.) nem merete vállalni a nyomtatás további kockázatát. A megjelentetésre Edith Stein a továbbiakban is kísérletet tett, mindvégig eredménytelenül. A megkapott nyomtatott íveket Walter Warnach filozófus segítségével kijavította, s magával vitte az emigrációba Eichtbe. Ez a példány 1947-re visszakerült Kölnbe, s egy kézirrattal és egy gépiratos tartalomjegyzékkel együtt fennmaradt. 1939-ben Edith Stein belefogott a műhöz tartozó index elkészítésébe is, de ezt sajnos nem tudta befejezni, illetve ami elkészült, az elveszett.

Edith Stein 1942. augusztus 9-én halt meg Auschwitzban, élete filozófiai főművének megjelentetését nem élhette meg. A kéziratok válogatását és gyűjtését 1947-ben kezdte meg Romaeus Leuven (1911–1974) és Lucy Gelber (1904–1996). A mű első kiadása 1950-ben jelent meg a Herder Kiadónál, majd ezt követte az 1962-es és 1986-os kiadás. 1998-ban, Edith Stein szentté avatása kapcsán vetődött fel egy olyan összkiadás összeállításának a gondolata, amely az „utolsó kéz” elve nyomán dokumentálja a szerző eredeti gondolatait. A kiadás felelős szerkesztője a kölni Maria vom Frieden kármelita kolostor, professzor Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz drezdai vallásfilozófussal és számos más szakemberrel együttműködésben. A kiadás, amely alapján az alábbi fordítás készült, 2006-ban jelent meg a Herder Kiadónál, Prof. Andreas Uwe Müller szerkesztésében és előszavával.

A mű nyolc nagy fejezetből áll, amelyhez egy Martin Heidegger egzisztenciálfilozófiájáról és egy Avilai Szent Teréz *Belső várkastélyáról* szóló függelék kapcsolódik. A mű I. fejezetében a létre irányuló kérdés körülményeit mutatja be a szerző, majd ezt követi a II. fejezetben a skolasztikus filozófia értelmezésén keresztül a létezés különböző létmódjainak — az aktus és a potencia állapotában való létezésnek — a bemutatása. A III. fejezet a lényegi és valóságos lét skolasztikus értelmezését fenomenológiai interpretáción keresztül vizsgálja. A IV. fejezet a skolasztikus fogalmak: essentia, substantia, forma és anyag antik visszavezetésére törekszik, és ezen keresztül a filozófiai gondolkodás linearitását kísérel meg felmutatni. Ez a több mint száz oldalból álló fejezet véleményem szerint központi helyet foglal el a műben. A mély analízis gyakran szinte elmosza a vizsgálódás valódi értelmét, de a végső cél annak kimutatása, hogy a keresztény filozófia és a modern gondolkodás számára a lét kérdésének felvetésében ugyanaz a filozófiai háttér szolgál alapul. Az V. fejezet a transzcendentálékon keresztül vizsgálja a létezők közös vonását, ezt követi a VI. fejezet, amely a lét értelmét a teremtés kérdésének vizsgálatán keresztül magyarázza meg. A VII. fejezet a szentháromság és a teremtés egymáshoz való viszonyát, az istenképiség teremtményben való leképeződését és a teremtmény Istenre való nyitottságát vizsgálja. A VIII. záró fejezet az emberi lét értelmét az isteni léthez [göttliches Sein] való viszonya alapján értelmezi.

Az itt közölt fordítás a mű III. fejezetéből mutat be három paragrafust. Választásom alapjául az szolgál, hogy átfogó képet adjak a

mű kérdésfeltevésére vonatkozóan, bemutassam a gondolatmenet dinamikáját, azt az átfogó tudást, amivel a filozófusnő a maga korában rendkívüli módon kiemelkedett. A három paragrafusban egy olyan kérdéscsoportot találunk, amely kora mind fenomenológiai, mind neoskolasztikus gondolkodásának alapjaként szolgált. Edith Stein arra vállalkozik, hogy a neoskolasztikus és a fenomenológiai értelmezés szintézisében adjon választ a lét kérdésére az időbeliség, a végesség, a végtelenség kategóriáin keresztül. A potencialitásból aktualitásba átlendülő egzisztenciamozgás a fenomenológiai élménykonstitúcióra vezetődik át. Egy még a potencialításban lévő élmény aktualitásba való előhívásával egy egész múltbeli esemény jelenvalóvá válik a számomra, és világossá válik, hogy az adott esemény hogyan illeszkedik a többi múltbeli eseményem közé. Mint azt Edith Stein világosan megmutatja, az élményeknek ez az előhívása, illetve egy jövőbeli élményre való várakozás teszi világossá számomra a saját időbeli és véges voltomat. Ezt követi a harmadik paragrafusban a lényeg fogalmának skolasztikus és fenomenológiai értelmezése. A műnek már a maga korában is jellegzetessége, hogy a skolasztikus filozófia terminológiáján keresztül a szerző fenomenológiai értelmezést akar adni a lét kérdésére.

A mű magyar nyelvre történő lefordításának terve hosszú idő óta foglalkoztat, és a lehetőségek keretein belül készítem a mű fordítását. 2010 nyarán elnyertem a Magyar Könyv Alapítvány Babits Műfordítói Ösztöndíját, amely lehetőséget nyújtott számomra arra, hogy nagy előrehaladást tehessek a munkában. (Az itt közölt részletben a szögletes zárójelek minden esetben tőlem származnak.)

EDITH STEIN

Véges és örök lét

Kísérlet a lét értelméhez való felemelkedésre (részlet)

1. § Időbeliség, végesség, végtelenség, örökkévalóság

Az aktuális és a potenciális lét ellentétével — ha ezeket létcsúcsként és a létcsúcshoz vezető előfokozatként értelmezzük — még más létkülönbözőségek is láthatókká válnak a számunkra. Ami aktuális is és potenciális is (ebben az értelemben), időt igényel ahhoz, hogy az egyikből a másikba átmenjen. Az aktuális-potenciális lét *időbeli* lét. Az időbeli lét egzisztenciamozgás: az aktuális az állandóan új felcsillanása. Az időbeli létező nem *birtokolja* a létét, hanem újra és újra *ajándékul* kapja. Ezáltal lehetővé válik az időbeni kezdet és vég. Most ezzel körülírtuk a *végesség* egyik értelmét: ami nem

birtokolja a létét, hanem időre van szüksége ahhoz, hogy léte legyen, ennek megfelelően végesnek nevezhető. Még ha ténylegesen vég nélkül fenn is maradna a létében, a szó valódi értelmében még nem lenne *végtelen*. Valóban végtelen az, ami nem *tud* befejeződni, mivel a létet nem ajándékként kapja, hanem a *lét birtokában van*, a *lét ura*, sőt *maga a lét, örök létnek* nevezzük. Nem szorul rá az időre, hanem az idő ura. Az időbeli lét véges. Az örök lét végtelen. De a végesség többet mond, mint csak időbeliséget, és az örökkévalóság többet mond, mint az időbeli vég lehetetlenségét. A végesnek időre van szüksége ahhoz, hogy *azzá* váljon, *ami*. És ez egy *tárgyi lehatárolás*: Ami létezővé válik, az *valamiként* válik létezővé: valamiként, ami *nem semmi*, de *nem is minden*. És ez a végesség másik értelme: *valaminek és nem mindennek lenni*. Ennek megfelelően az *örökkévalóság* a lét teljes birtoklását jelenti: *a semmi teljes hiányában mindennek lenni*.

Amikor az időbeliséget mint olyat a végességhez mint tárgyi korlátoltságához kötjük, ezzel még nem mondtuk azt, hogy minden, ami tárgyilag korlátozott, szükségszerűen időbeli. Az időbeliség és a végesség közötti viszony tisztázásához a létén kívül azt is meg kell vizsgálnunk, *mi van* — mindenekelőtt azokon a területeken belül, amelyekre a vizsgálódásokat ideiglenesen korlátoztuk. Ezzel visszakanyarodunk egy kérdéshez, amit már felvetettünk, de nem oldottunk meg: az *élményegységek* úgy jelennek meg a számunkra, mint valami, ami az én folyamatos időbeli létében felépül, ilyen módon *egésszé* válik és egészként megőrződik, jöllehet egyáltalán nincs rá lehetősége, hogy az időben „fennálljon és megmaradjon”. Ezek a figyelemreméltó viszonyok további tisztázást igényelnek.

2. § *Lényegiség (εἶδος) és lényegi lét*

A kiindulásul szolgáló egyszerű léttényekben először szétválasztottuk a létem fölismerésére szolgáló szellemi mozgást, az ént és a létet magát. Egy részletesebb vizsgálódás során az én életét el kellett különíteni a szellemi mozgásától, illetve az élményegységtől: az én rejtett forrásból megújuló eleven valóságos létét, és az életében életre kelő élményegység létét, ami keletkezés és elmúlás, fellemerkedés az eleven-valóság szintjére és a rá következő azonnali visszalépés.

Ezzel azonban az élményegységet még nem jellemeztük kielégítően. A keletkezéstől és az elmúlástól meg kell különböztetnünk azt, ami keletkezik és elmúlik, és azután hogy lett, *elmúlása* ellenére még mindig van valamilyen módon. Megállapítottuk, hogy egy élmény egysége és a többitől való elhatároltsága (nem kizárólagosan, de lényegileg) a tartalmától függ: a munka sikerének öröme más, mint a munka maga; a kettő időben követheti egymást, de még abban az esetben is, ha dolgozom és közben örülök a sikernek, a kettő elválik egymástól. Az *én* öröömöm — ez a mostani öröm, ame-

¹Meglátjuk majd, hogy az εἶδος és a μορφή között tényleges különbség áll fenn. Lásd IV. fejezet 8. § és 19. § 2.

²Az ezzel kapcsolatos kérdésekkel két gondosan megírt okos fenomenológiai tanulmány foglalkozik: Jean Hering: *Bemerkungen über das Wesen, die Wesenheit, und die Idee* (Husserls Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung IV 495 ff.) és Roman Ingarden: *Essentielle Fragen* (Husserls Jahrbuch VII 125 ff.; különnyomatként is). Hering munkája adja az alapvetést. Ingarden ehhez kapcsolódik a lényeg és a lényegiség kérdésében; az ideák tanában, amiről Heringnél kevés szó esik, saját úton jár.

³A Husserl-tanítvány Jean Hering (1890–1966) a göttingeni fenomenológus-körhöz tartozott, ahol Edith Stein őt megismerte. Később a strasbourg-i egyetem Evangélikus Teológia Tanszékének újszövetségi professzora. (A ford.)

⁴l. h. 510.

⁵Hering a „megvalósítási” kifejezést kényszer-megoldásként használja (510., 2. lábjegyzet). A platóni „részesedés”

lyet éppen átérzek — keletkezik és elmúlik: az öröm mint olyan nem keletkezik és nem múlik el. Több mindent kell itt még megkülönböztetnünk. Az örömet pontosan vehetem úgy, ahogyan megélem, élményem teljes rövidítés nélküli *valamijét*: ehhez tartozik, hogy ez a munka sikerén való öröm, hogy szívbeli, hálás öröm, és így tovább. Vagy vehetem az *örömet mint olyat*. Ebben az esetben közömbös, hogy *minek* örülök, milyen *fajtajú* az öröm, hogy hosszú vagy rövid ideig tart, és az is, hogy ez az *enyém*, vagy egy másik ember öröme-e. Itt most azoknak az alakzatoknak az egyikéről van szó, amelyekre Platón az „*ideákkal*” (ιδέα, εἶδος) kapcsolatban gondolt: a „szép önmagában”, amely által minden szép dolog szép, az „alkalmasság önmagában”, amely által minden alkalmas cselekvés alkalmas, és így tovább. Arisztotelész határozottan tagadta az „ideák” önálló létét, és egyre újabb érvekkel igyekezett az elgondolás lehetetlenségét bemutatni, de létmódjuknak és a dolgokhoz való viszonyuknak egy másik értelmezésével — εἶδος (őskép) és μορφή (forma) néven — mégis átvette őket.¹ Ehhez az alakzathoz nem a sokat vitatott és többértelmű „idea” nevet fogjuk használni, hanem a lényegiség fenomenológiai kifejezést.² Az örömnél sok élménye van: különböznek az örömet átélő én által, tárgyak által, időbeli meghatározottságuk és a tartamuk, és még sok minden más miatt. *Az öröm lényegisége egy*. Nem az enyém vagy a tiéd, nem most vagy később van, nem tart se sokáig, se rövid ideig. Nincs léte térben és időben. De bárhol és bármikor örül valaki, ott és akkor az öröm lényegisége *megvalósul*. Minden örömlélmény tőle lesz az, *ami*, neki köszönhetik a *nevüket*. Mit jelent azonban, hogy „*megvalósult*”? Ha sehol a világon nem lenne öröm, akkor az öröm lényegisége sem lenne? Nem úgy „van”, ahogyan a megélt öröm van. De nem lehetne megélt öröm, ha már megelőzőleg nem lenne az öröm lényegisége. Ez tesz lehetővé minden megélt örömet. A „*megelőzőleg*” nem azt jelenti, hogy időben van előbb. Hiszen egyáltalán nincs időben. Ezért egyáltalán nem potenciális abban az értelemben, ahogyan a még nem teljes elevenségű öröm potenciális. A lényegiség léte nem alacsonyabb foka a valós létnek. *Hering*³ a következőket mondja erről: „Elgondolunk... valamit, amiben semmi tárgyhoz való viszony nincsen, valamit, ami 'az, ami', teljesen függetlenül attól, adódhat akár reális vagy ideális tárgyi világ. Elgondolhatjuk őket a világ nélkül. Nem szorulnak rá *hordozóra*, hanem... *önállóak és önmagukban vannak*.”⁴ Az idea „egy teljesen más szférába tartozik, mint a tárgyak. Ennek ellenére kapcsolatba lép velük. Azt mondjuk, hogy vannak tárgyak, amelyek *részesülnek* belőlük, és fordítva — nem teljesen pontosan — megvalósulhat a tárgyakban.”⁵ „Ha nem lenne lényegiség, akkor tárgyak se lennének. Ezek a *tárgyak* és *saját maguk lehetőségének végső feltételei*.” „A lényegiség vagy εἶδος... a jelenvalólétét nem úgy kapja mint a tárgy, hogy részesedik (μέθεξις) valami önmagán kívüliben, amelyik a számára ugyanúgy *lényeg*et kölcsönözne, ahogy ő a tárgynak, hanem, ha szabad így

sem több, mint
kénysermegoldás.

⁶Egyértelmű, hogy Arisztotelésznek a *πρώτη οὐσία* kifejezése ezen a helyen egyáltalán nem megfelelő értelemben használatos, sőt olyasmire alkalmazza, amit Arisztotelész határozottan ellenzett. A tanulmány a „Metafizika” nyelvének szabad alkalmazása ellenére sem tekinthető Arisztotelészt értelmező kísérletnek. Teljesen önállóan kezeli Platón és Arisztotelész kérdéseit, és — bizonyos kérdéseket — tisztáz és elmélyít.

⁷Mint például Aurelius Augustinus, Marius Victorius, Dionysius Areopagita, Bonaventura, Eckhart Mester, Nicolaus Cusanus és mások.
(A ford.)

⁸Lásd ehhez: jelen fejezet 11. §.

⁹Ennek a tartalmas szónak egyik jelentésében. *Ráció és intellektus* úgy különböztethető meg egymástól, hogy a *ráció* a megokolási összefüggésekben *mozgató*, az *intellektus* a végső jelentés fölfogásában *nyugvó értelem*.

¹⁰I. h. 522. Megkérdőjelezzük a hiánytalan megértés lehetőségét.

mondani, ő maga írja elő magának önnön lényegét. Lehetőségének feltételei nem önmagán kívül nyugszanak, hanem teljesen és egészében *öbenne*. Ez, és egyedül csak ez a *πρώτη οὐσία*.⁶ Az elmondottakból sok minden, különösen az utolsó mondat, túllő a célon. Amikor feljegyezte, a szerzőnek bizonyára csak az volt a célja, hogy megállapítsa a lényegiségnek a *véges* tárgyakhoz való viszonyát. Nem hiszem, hogy a lényegiséget az „első létezővel” akarta volna szembeállítani — abban az értelemben értve az utóbbit, ahogyan ezt a kifejezést a mi fejtegetéseinkben használtuk, vagy ahogy Arisztotelész és a skolasztikusok használták. A két „első létező” viszonyát a keresztény platonikusok⁷ kívánták tisztázni, akik fő feladatuknak tűzték ki, hogy hitük istenfogalmát összeegyeztessék a platóni ideák világával. Az „ideák” és a „világ” kapcsolatát végső soron csak úgy lehet tisztázni, ha tekintetbe vesszük a „Teremtőnek” és az „ideáknak” a kapcsolatát. Ez itt nem a megfelelő hely, hogy ebbe a kérdésbe belemenjünk.⁸ Eljárásunk arra kötelez, hogy mindenekelőtt a lét kérdését tisztázzuk annyira, amennyire ezt a számunkra közvetlenül adott és az én-élettől elválaszthatatlan valóság lehetővé teszi. Mi ebben a viszonylatban egy olyan létezőre bukkantunk, amelyik nem részese az én-élet folyamatosságának, sőt ennek előfeltétele: ezek pedig az élmény-lényegiségek. A létrejövő és elmúló élményegységekhez való viszonyukban valójában ők az „első létezők”. Az én-élet kibogozhatatlan káosz lenne, amelyben semmit sem lehetne megkülönböztetni, ha benne nem „valósulnának meg” a lényegiségek; általuk alakul ki egység és sokaság, tagoltság és rend, értelem és megérthetőség. Az értelem és *érthetőség* kifejezésekkel — az értelem és az érthetőség ősforrásánál állunk. „Értelem” — *λόγος* — mit jelent ez a szó? Nem tudjuk megmondani és értelmezni, mivel minden kijelentésnek és magyarázatnak ez a végső alapja. Hogy a szavaknak értelmük van, minden beszédnek az alapja. Hogy az ember minden kérdéssel és bizonyítással egy végső, önmagában érthető alaphoz érkezik el, előfeltétele minden magyarázatnak és megokolásnak. A végső alap nem más, mint az önmagában és az önmagából megérthető értelem. *Értelem és megértés összetartoznak*. Az értelem az, ami megértetté válhat, a megértés pedig értelem-megragadás. A *szellem* legsajátabb léte abban nyilvánul meg, hogy *megérti* (intelligere) az *érthetőt* (intelligibile), és ez nevének — *értelem* (intellectus) — forrása lett. „Logikailag” vagy „racionálisan” eljárva az értelem „értelem-összefüggéseket” keres. A „ráció”⁹ (logikai eljárás) értelemről értelemre következtet, vagy értelemet értelemre vezet vissza. A legvégsőben, amely tovább nem vezethető le, vagy nem vezethető vissza, a megértés nyugalomra talál. Hering azt mondja a valódi lényegiségekről, hogy ezek képviselik egyedül azt, „ami *önmagából egy hiánytalan értelmessé tételre* képes” és aminek „ismerete hoz bennünket abba a helyzetbe, hogy nemcsak megállapítani tudunk mindent, ami van, hanem meg is tudjuk érteni”.¹⁰ Tárgyi sokféleséget képviselnek. Vannak leveze-

A mindent megértés elvével szembeni tények megoldhatatlan titkokkal szembeesnek. (lásd III. fejelet. 10. § és IV. fejelet. 19. § 7.)

¹¹Josef August Gredtnél — OSB (1863–1940) a Benedek-rendiek nemzetközi főiskolájának, a Collegium Anselmianumnak a filozófiaprofesszora Rómában (1896–1940) — *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae*, Freiburg im Br., 1929, I 12, a fogalom (conceptus) különböző nevei között az *ab εἶδος-tól való idea* is szerepel, amivel azt a látszatot kelti, hogy a fogalom és az εἶδος (lényegiség) azonosak. Eljárása azon alapszik, hogy a „fogalom” a hagyományos logikában tágabb értelemben szerepel, mint ahogy a továbbiakban használatos lesz — ez az oka, hogy a fogalom különböző fogalmait különböztetik meg: mindenekelőtt „szubjektív” fogalmat (amelyik segítségével fölfogunk) az „objektív” (amit fölfogunk). Amit Gredt „idea”-ként nevez meg, nem azonosítható egyszerűen a „lényegiség”-gel.

¹²Például az „univerzálék” kérdése, amelyről a középkorban olyan elterjedten vitakoztak; tárgyalásukhoz sok mindent tisztázni kellene,

tett lényegiségek, amelyek egyszerűbbekre utalnak vissza, és ezekből válnak érthetővé (például „keserédes”), de a végső egyszerű lényegiségek már nem vezethetők le egymásból. A tudat területén a különböző élménytartalmak nevei adják az ilyen egyszerű lényegiségeket: például szomorúság, öröm, fájdalom, vidámság, de ilyen a tudat, élmény és az én is. Ezeket a lényegiségeket természetesen nem szabad a róluk elnevezett valóságokkal összetéveszteni. A lényegi én nem azonos az eleven énnel, és az öröm-lényegiség nem a megélt öröm. Talán nagyobb annak a veszélye, ha a lényegiséget „fogalomként” próbáljuk értelmezni.¹¹ Ennek nagy félreértés lenne a következménye. A fogalmakat mi „képezzük” úgy, hogy egy tárgyon jellemzőket emelünk ki. Ebben a dologban bizonyos szabadságot élvezünk: lényegiségeket nem képezünk, hanem megtaláljuk őket. Ebben semmi szabadságunk nincsen: természetesen a mi hatalmunkban áll keresni, de az nem, hogy találunk. És mivel a végső lényegiségek egyszerűek, nem tudunk belőlük semmit sem kiemelni. Nem is „definiálhatóak” úgy, ahogyan a fogalmak definiálhatóak. A hozzájuk vezető szavaknak — ahogy Max Scheler szokta mondani — csak jelzőtábla-jelentésük van: nézz ide, és akkor megfogod érteni, mit gondolok. „Én”, „élet”, „öröm” — ki értené meg, mit jelentenek ezek a szavak, ha önmagában nem tapasztalta volna meg? De ha önmagában megtapasztalta, akkor nemcsak a saját énjét, saját életét és saját örömét ismeri, de azt is megérti, hogy egyáltalán mi az én, az élet, az öröm; és csak mivel ezt megérti, tudja a saját énjét, a saját életét, a saját örömét énként, életként, örömként felismerni és felfogni. Mindezek sok új kérdést vetnek fel.¹² Erőfeszítéseink mégis arra irányulnak, hogy tovább haladjunk azon az úton, amelyen eddig jöttünk.

Az élmény-lényegiségek nem élmények, előfeltételei az élményegységeknek. Milyen a létformájuk? Nem keletkezés és elmúlás, mint az élményé, de nem is pillanatról pillanatra újra megkapott elevenség, mint az éné. Ez egy változatlan és időtlen lét. Tehát az első létező örök léte? Valójában Platón ugyanazokkal a kifejezésekkel határozza meg „ideáinak” létét, mint amelyeket később a keresztény filozófusok az isteni lét ábrázolására használtak fel, és Arisztotelész sem jutott el addig, hogy egyértelműen elválassza az isteni létet a változatlan lények lététől (ő azonban nem az ideákra, hanem szellemi lényekre gondolt). Csak a keresztény gondolkodók fáradoztak először azon, hogy a kettőt szétválasszák, és kölcsönös viszonyukat megalapozzák. Valójában nagy különbség van a minden más lét ősokának tekintett első lét és a lényegiségek léte között. Az első lét a tökéletes lét, és ez nemcsak azt jelenti, hogy változatlan, nem keletkezik és nem múlik el, hanem hogy végtelen és minden teljességet és elevenséget magába zár. A lényegiségek léte nem tökéletes ilyen módon. Előnye a valós élményegységekével szemben, hogy mentes az időtől, ugyanazon a szinten marad és változatlan. De nem „eleven”, halott és megdermedt, ha egy értelemegységet

amiről eddig nem tudunk
(lásd 93 ff.).

lehatároltnak és önmagában állónak tekintünk. Ez az a kifogás, amit már a platonista ideatannal szemben felvetettek. Hogyan jut el a „megvalósulásához” és a benne való „részesedéshez” — mi „hozza őket mozgásba”? Hogy bennem valóságos öröm támad, azt nem az öröm-lényegiségnek kell tulajdonítani, és hogy én élek, azt nem az én-lényegiségnek. Itt a *valóság* és a *hatékonyság* közötti kapcsolat kérdését érintjük, amely számunkra — mihelyt utánajárunk — az „aktus” szó új értelmét tárja fel. A lehatárolt és elkülönített lényegiség léte *hatástalan*, és ezért *nem-valóságos lét* is. Az első létező azonban az *ős-hatékony* és *ős-valóságos létező*. De a lényegiség léte *nem* is *potenciális*, ha ezen a valóságos lét egy előfokozatát értjük. Ha *éppenséggel* nem is tökéletes, hiszen nem birtokolja a lét egész teljességét, *a maga módján* mégis tökéletes, mivel önmagán túl nem fokozható (de éppígy nem is csökkenthető). Lehetőségi feltétele a valóságos létnek és előfokozatainak, az aktuálisnak és a potenciálisnak. A lényegiség „megvalósulása” nem jelenti azt, hogy (ez) valóságossá válik, hanem hogy valóságossá válik *valami*, ami neki megfelel. A valóságos lét lehetősége létében van megalapozva. Ezért például egyáltalán nem lehetséges a nem-valóságos létét nemlétnek nevezni. Ami más valami részére a létezés feltétele, annak magának létet kell birtokolnia. Sőt, mivel *valami*, *léteznie* is kell. Csak ami *semmi*, az *nincsen*. De mi a létformája ennek a létnek? Ezt — ellentétben a valósággal — *lényeginek* fogjuk nevezni, és egyelőre megelégszünk azzal, hogy ezzel az ellentéttel jellemezzük. Hogy saját mivoltában megragadhatjuk, célszerű lesz, ha előbb a lényegiségeket még más olyasmitől is elhatároljuk, ami ugyan összefügg velük, de semmi esetre sem tekinthető velük azonos jelentésűnek.

3. § Lényegiség, fogalom és lényeg

Elmondtuk: a lényegiségek nem definiálhatóak. Hogy mi az öröm, azt senki sem teheti számomra felfoghatóvá, ha én magam nem éltem meg. Ha azonban megéltem az örömet, akkor én is értem, hogy „általában az öröm” micsoda. De nincsen-e az örömnek definíciója a pszichológiai tankönyvekben? És nem adott-e nekünk Szent Tamás egy gondosan kidolgozott „affektustant” szigorú fogalmi meghatározásokkal, fölé- és alárendelésekkel?¹³ Az öröm ott a „*vágyóképesség*” egy *szenvedélyeként*¹⁴ van meghatározva; *tárgya* által különbözik „a jónak számító öröm a rossznak számító szomorúságtól”. Továbbá a *törekvés-mozgás* egy meghatározott fokozatának felel meg: „az élvezet... csak akkor jelent valamit a törekvőnek, ha azzal azonosnak vagy neki megfelelőnek fogja fel: ebből alakul ki a szerelem szenvedélye (amor), ami nem más, mint a törekvés tárgya által a törekvés formálódása; ezért mondjuk, hogy a szerelem a szeretőnek a szeretettel való egyesülése. Az azonban, ami így bizonyos módon egymással össze van kötve, a továbbiakban a vágy tárgya

¹³Vö. például *De veritate* q 26 a 4/5 (*Untersuchungen über die Wahrheit* II 379 ff.).

¹⁴= lelki állapot. A „szenvedély” fogalmához lásd *Az igazságról* latin-német szójegyzékét (39.) és az ott található utalásokat.

¹⁵De veritate q 26 a 4
(II 380).

lesz..., hogy reálisan valósuljon meg a kapcsolat, és a szerető a szeretettet élvezni tudja; így létrejön a kívánság szenvedélye: ha ez teljesül, örömet eredményez. Így tehát a vágyódás mozgásában az első a szeretet, a második a sóvárgás, az utolsó az öröm...¹⁵ A szoros értelemben vett örömet (laetitia) egy sor vele közeli rokon hangulat határolja le: „...egyesek [a hangulatok közül] az öröm magas fokát fejezik ki: ezt a felfokozottságot azonban vagy egy belső lelkiállapot (dispositio) tekintetében találjuk meg, mint olyan örömet, amely a szív belső kitágulását jelenti; ezt 'laetitiának' vagy 'latitiának' hívják; amikor viszont a belső öröm (gaudium) felfokozottsága külső jelekben fejeződik ki, akkor ez lelkendezés (exultatio); de ugyanúgy az 'exultatio' szót használjuk, ha a belső öröm bizonyos módon kitör (exertius exilit); ezt a külső kifejeződést az arc megváltozásán lehet észrevenni, amikor — a képzelőerővel való közeli kapcsolat miatt — először a hangulat jelei látszódnak, amit jókedvnek (hilaritas) nevezünk; vagy amennyiben az ember a felfokozott öröm következtében a szavakra és a tettekre is hajlamos..., akkor a jókedv vidámságba (iucunditas) csap át.”¹⁶

¹⁶l. h. 383.

Mindezek biztosan helyes, világos és érthető megállapítások; az örömmel a lelkiéletben való helyére utalnak, megtanítanak az örömet megkülönböztetni attól, ami vele rokon vagy vele szemben áll, megmutatják, hogy milyen feltételek között keletkezik, milyen kísérőjelenségei és következményei vannak, és mindezzel értékes alapot teremtenek helyes megítélésükre és praktikus tárgyalásukra. De vajon a *lényegiség* örömeire is vonatkoznak? Nyilván nem. A lényegiség öröm nem lelki állapot, nincsenek fokozatai, nem mutatkozik meg testi kifejezésekben és nem készlet szavakra, tettekre. Kérdezhetnénk, hogy nem az-e a helyzet, hogy a jóra vonatkozik és egyáltalán tárgyra irányul. Azonban ezt is tagadnunk kell. Vonatkozik ez *minden* örömeire, de nem az öröm lényegiségére. Nem ez az, ami az örömet *örömmé* teszi. Tehát a fogalom-meghatározás, amibe Szent Tamás levezetései összefoglalhatók, nem a lényegiség meghatározását adják. Már csak azért sem, mivel mindezen elemzések megértéséhez előfeltételként tudnunk kell, mi az öröm.

Mit lehet a fogalommal meghatározni? Nem a lényegiséget, de nem is az egyszeri megélt örömet, legalábbis nem egyedül egyet. *Minden* öröm valami jóra vonatkozik, mindnek van egy meghatározott „mélysége”, mindegyik kifejeződésre törekszik. De ez az öröm erre a jóra vonatkozik, az meg arra. Az egyiknek egy magasabb, a másiknak alacsonyabb szintje van. A fogalom összefoglalja, hogy mi az, ami *minden* öröm számára közös (amennyiben a fogalom képzésében arra törekszünk, hogy mindent összeszedünk, ami öröm; alapjában véve a fogalmak lehetnek kevésbé általánosak, sőt egyedi dolgokra is szorítkozhatnak). Bizonyos célokra elég lehet, hogy csak néhány jellegzetességet „emelünk ki”, ami lehetővé teszi, hogy mindent, ami öröm, minden mással szemben lehatároljunk. Ha azonban arra a kérdésre akarunk válaszolni: *Mi az öröm?* — és

¹⁷l. h. 497.

¹⁸l. h. 496.

¹⁹Lásd Husserl:
Eszmék 2. § 9.

²⁰Ettől
megkülönböztetendő a
ποιόν (a minőség): ennek
a lónak a barnasága más
valami, mint a bama színe.

²¹„Objektum” a mo-
dern filozófiában: ami a
megismerő „szubjektum-
mal” „szemben áll”.

A skolasztika is ismeri ezt
a szót ilyen jelentésben.

Emellett — talán:
elsődleges értelemben —
a skolasztikának a tárgy
„subiectum” — „alany”
vagy „hordozó” különböző
értelemben. (Lásd a fenti
fejtegetéseket és
J. Gredt: *Elementa
philosophiae Aristotelico
Thomisticae* II. 135.)

²²„Subiectum logicum”.

²³„Substantia
subsistens”, „hiposztázis”.
Ebben az értelemben nem
tartozik hozzá a tárgyhöz a
megismerő *szubjektumhoz*
való viszony, amit az első
jelentés magába foglal.

²⁴De nem a 21.
lábjegyzetben említett
nevek szigorú értelmében.

²⁵Hering: i. h. 498.

nemcsak valamilyen megközelítőleg helyes választ akarunk adni (például: „...egy élmény”, vagy: „...egy érzelmi mozgás”), hanem kimerítő információt a tárgyról, a *lényegdefiníciót*, akkor a fogalomnak mindent tartalmaznia kell, ami az *öröm lényegéhez* tartozik. Ekkor a *lényeg* szóval olyasmit jelölünk, ami sem a lényegiséggel, sem a fogalommal nem azonos.

Hering a következő „lényegi főtételt” állította fel: „Minden tárgynak (bármilyen létmódja is legyen) egy és csak egy lényege van, amelyik lényegeként az őt konstituáló jelleg teljességét képezi. — Ennek fordítottja — és ez valami újat jelent: Minden lényeg saját lényege szerint valaminek a lényege, és csak ennek a lényege, semmi másnak.”¹⁷ A lényeg tehát „a tárgyat képező jelleg”,¹⁸ „lényegi predikátumokban való fennállása”.¹⁹ Hering ezt *így-létnek* is nevezi (*ποιόν εἶναι*).²⁰ Hogy ez valaminek a lényege, jellege *egy tárgynak* azt mutatja, hogy *nem önálló*. Ez az, ami *meghatározza a tárgy mi-ségét* (*τό τί εἶναι*). Ezért egy „lényeg nélküli” tárgy elgondolhatatlan. Az nem lenne már tárgy, hanem csak üres formája annak.

Első vizsgálódásunknak, az én-élet vizsgálatának keretében mindeddig el tudtuk kerülni, hogy a „tárgyokról” beszéljünk. Most, hogy ezt a keretet átléptük — noha ezen a területen a „lényegre” és a „lényegiségre” bukkantunk, mégis érthető, hogy ilyesmi nemcsak ezen a területen létezik, hanem minden létező világában —, nem kerülhetjük el a tárgyak megtárgyalását. *Tárgy-nak*²¹ tekinthetjük egyszer azt, ami a megismerő szellemmel *szemben*, vagy vele *átellenben* áll. Ebben az esetben általában véve azonos jelentésű a *valami-vel*: mindennel, ami *nem semmi*, és ezért *megismerhető*, és amiről valami *kimondható*.²² Ebben az értelemben vannak „önálló” és „nem önálló” tárgyak. Így értelmezve a „tárgy” szót, az „élmény”, „öröm”, „lényeg” és „lényegiség” szintén tárgyak. A *tárgy-nyal* [Gegen-stand] kapcsolatban azonban gondolhatunk a (fenn)állásra [Stehen], mégpedig a többiekkel szembeni, tőlük *különböző fennállásra*, az *önállóság-ra*. Akkor nem minden egyes valami tárgy, hanem csak az, aminek önmagában fennállása van, léte önmagában.²³ Ebben az értelemben a „dolgok” és a „személyek” tárgyak, bizonyos módon a számok és a fogalmak is azok;²⁴ azonban nem tárgyak a tulajdonságok, az élmények és lényegek sem.

Ha a „Lényeg főtételében” az állna, hogy minden tárgynak van egy lényege, akkor nem csak a szoros értelemben vett tárgyakra gondolnánk. A tulajdonságoknak és élményeknek is van lényegük, és persze a lényeg lényegéről is kell beszélnünk. Minden dolognak van *saját* lényege. Ha ez egy egyedi dolog (individuum) — ez az ember vagy *ez az én* örömöm —, akkor a lényege is individuum. „Két teljesen azonos (individuális) tárgynak két teljesen azonos lényege van, de ezek nem identikusan ugyanazok; két ugyanolyan virág, két egybevágó háromszög mindegyikének *saját* lényege van.”²⁵ *Ennek* az embernek a lényegéhez hozzátartozik, hogy könnyen feldühödik, aztán ismét könnyen megbékél, hogy szereti a

zenét és szívesen lát maga körül embereket. Az nem tartozik hozzá a lényegéhez, hogy most éppen az utcán megy, és hogy meglepi egy eső. Az embernek a lényegéről is lehet, sőt kell is beszélnünk. Az ember lényegéhez hozzátartozik, hogy teste és lelke van, értelmes és szabad. Nem tartozik a lényegéhez, hogy ősz haja és kék szeme van, hogy nagyvárosban született, részt vesz egy háborúban vagy fertőző betegségben szenved. A lényeg tehát nem fog át mindent, ami egy tárgyról elmondható. Vannak „lényegi” és „lényegtelen tulajdonságok”; és ahhoz, *ami* és *amilyen*, hozzá jön az, ami vele történik: a *sorsa*, tettei és szenvedése (ποιεῖν καὶ πάσχειν),²⁶ viszonya másokhoz, tér és időmeghatározottsága.²⁷ Csak az, ami arra a kérdésre válaszol: *mi* a tárgy, és *milyen*? (és ebből sem minden, hanem csak egy rész belőle), az tartozik a lényeghez. Másrésztől nem minden „esetleges”, ami *nem* tartozik a lényeghez, hanem néhány tulajdonság, amelyek *a lényegben vannak megalapozva*. (Az „esetlegesség” értelmét úgy határozhatjuk meg, hogy az „nincs megalapozva a lényegben”.) Hogy Napóleon az Oroszország elleni hadjáratra vállalkozott, nem tartozik az ő lényegéhez, de az ő lényegében van megalapozva. Azok között, ami lényegen alapul, van néhány — de ismét nem minden —, ami *szükségszerűen* abból következik. Így Napóleon vállalkozásai az ő lényegében *lehetőségként* előre adva vannak, abból *megérthető*k, de nem mondhatjuk, hogy *szükségszerűen* következnek belőle: nem elgondolhatatlan, hogy másként is dönthetett volna.²⁸ Ezzel szemben a négyzet lényegéből *szükségszerűen* következik, hogy a területe nagyobb, mint az ugyanazon oldalhosszúságú egyenlőszárú háromszögé. Lehetetlen, hogy másként lenne. Lényegéből *következik*, nem hozzá *tartozik*, mivel a lényegéhez nem tartozik hozzá egy másik tárgyhoz való viszonya. Ezzel szemben hozzátartozik a lényegéhez, hogy négy ugyanolyan oldala van.

Ez csak néhány megközelítő és elégtelen kijelentés a lényegről, de ahhoz elég, hogy a fogalomtól és a lényegiségtől való különbségét felismerjük. A *fogalmat képezzük*, hogy meghatározzuk tárgyát. A *lényeg*et a tárgyon *találjuk meg*. Ez teljesen független a mi önkényünk-től. A lényeg a tárgyhoz tartozik, a fogalom egy tőle különböző képződmény, ami rá „vonatkozik”, ezt „tétélezi”.²⁹ A *fogalomképzésnek a lényegfelfogás az előfeltétele*. Ebből meríti a fogalmi jegyeket.

A *lényegiségtől* is különbözik a lényeg annyiban, hogy a tárgyhoz tartozik, mialatt a lényegiség a tárgyhoz való viszonyában valami magában álló. A „lényegi örömről” beszélünk, de az „örömmel a lényegéről”. A lényeg *lényegi vonásokból* van fölépítve, amelyek lényegileg kiemelhetők és fogalmilag megragadhatók. A lényeg az, *ami* fogalmilag megragadható, és *ami által* a tárgy megragadható és meghatározható.

Jani Anna fordítása

²⁶Hering: i. h. 499.

²⁷Mindazoknak a kifejezés módjának megfelelően, amit Arisztotelész a *kategóriák* neve alatt összefoglalt.

²⁸Egyáltalán nem túl kockázatos vállalkozás kijelenteni: Az embernek a lényegéből következik, hogy egy embernek a lényegéből nem vezethető le *szükségszerűségként* semmilyen cselekvés sem.

²⁹Innen van az „intention” név a fogalomra.

SIDRONIUS
HOSSCHIUS

A szenvedő Krisztusról

(Baróti Szabó Dávid fordítása; részletek)

I. Tzikkely

A' szeretet diadalmaskodik az Istenenn¹

Kézirata: MTA Könyvtára,
Kézirattár, Ms 1394/3.

¹Ms 1394/3, 24–24v.

Nézd, mi dolog legyen a' szeretet. Korosabb, az üdőknel
A' mikor Isten vólt, vele vólt, és néki parantsol,
A' földnek-víznek- 's az egeknek előtte, midőn még
Semmi külömbséget nem vólt szemlélni, 's Világot. 5
A' szeretet mondá neki: földet, 's mennyeket alkoss.
'S ím' a' menny ragyogott, állott a' föld-is azonnal.
Attól fogva forog bizonyos mértéke szerént a'
Fény, 's az homály: függ a' föld a' levegőnek ölében.
Látta, hogy el-nyomatott rúttal az Emberi nemzet
A' Poklok' fejedelmétől, s' rab-lántzra vetődött, 10
Mellyel nem kellett vala terheltetnie, 's nyakra-
Főre, csoportonként, örökös kínokra tolyódik.
Ezt a' meg-szánó szeretet nem túrta, 's panaszra
Kelvén Isten előtt: Önnön boszszúld-meg az álnok 15
Ellenséget; ezen mivedet szabadíts-ki kezéből.
Mondta parantsolván: országló székít el-hagyván
A' Mindent-tehető, tőstént földünkre le-szálla
Mintegy számkivetett, 's fel-vévén a' meg-halandó
Testet leg főbb méltóság létire, tiszta 20
Ámde szegény anya' méhéből kívána születni,
A' barmok közt gyermek-ként szégyenleni sírni
Nem tuda, 's a' szalmán bé-pólyáztatva fekünni.
És melly rettenetes kint szenvedé végre kereszt-fán?
Nemde meg-halt (ki ha nem juttat, nints élet) az Isten?
Mind ezt a' szeretet tselekedte: parantsol az égben, 25
'S olly nagy hatalma vagyon, mint szinte magának az Úrnak.

XI.

A' kereszt-fa alatt-álló Szűz Anyához²

²Ms 1394/3, 36–37.

Oh anya! mit neveled gyötrelmeit a' Te fiadnak?
Egygy nem elég? még más-is kelle? Kereszt-fa, Fijának

Fájdalmakkal-teltt anyját szemlélni, talántán Annál-is nehezebb. Hogy sebbhett homloka vérrrel Harmatozik; szemit és artzáját vér lepi; hogy vér	5
Foly keziből és lábaiból ki-buzogva, patakként 'S tsonttyain meg- tágúltt inain majd szélyyel oszolnak Tenn-magad-is látod. 'S ezt látnod, kedves előttd?	
E' gyász-szín szomorúsagod' gyengítteni fogja? Nem vígasztalhatd Fijadat, bár váltig akarnád:	10
Meg-törík a' szádbann a' szó: szikkasztanod hol mi Gyenge ruhátskával vérét lehetetlen: el-addig Fel nem emelheted karjaidat. 'S amikor élte ki-alszik, Nem lészen módod szemeit bé-fogni kezedd.	
Oh! könnyörülly legalább fiadon, könnyörülni ha nem tudsz	15
Tenn magadon: tsak öregbítted nagy kínyait ezzel: Ezzel sem magadon, sem rajta segíteni nem fogsz. Annak az ő nagy nyomorússágán keseregsz te, viszont Ő Mély fájdalmaidonn, Istennek drága szülöttje!	
A' ki sokat, 's olly kínt szenvedsz, a' mellyet, ha téged'	20
Nem szemlélné viselni, talán méltónak hitelre A' vadság maga sem vélné, hogy győzni lehessen. Bírám légy: sebeid neked olly nehezedre nem esnek, Mintsem Anyádnak azok, mellyek rá szállnak ezekből.	
Azt, Anya, tenn-magad-is tudod, hogy gyötrelme Fiadnak	25
A' te keservednél könnyebb. Ha te félre mehetnél, Majd el-menne veled valamelly részére talántán, 'S mind kettőtöknek keserű fájdalma le-szállna. El-mondgyák mások, melly szózati vóltak utólszor.	
Mílylen módra, 's kikért nyújtott az egekbe könyörgést	30
Szomjúhozván mit ivott; mire kérte szerelmetes Attyát? Melly emlékezetet tett végre felőlled: hogyan nyílt Ódala meg még hólttakor-is lántsának hegyétől. El-mondgyák ezeket mások. Te pediglen el-hervadsz.	
Az' sebeket mind szívedben fogod érzeni; mellyek	35
Tőlle viseltettek. Távúl-léted, ha meg fogsz Kínnal telni jelen lévén, el-túröd-e, kérlek? Ah! meg nem mozdúl, valamintha be vólna szegezve, És a' véres fát siralmival öntözi. Mostan	
Fel-veti könybe borúltt képét a' bánatos égre;	40
Most-meg fordítottán szemeit, függeszti Fijára. Mit tegyen? ott-álljon? keserű fájdalmi nem hagygyák: El-mennyen? meg-fogja kezit, 's a' durva-fa mellől A' tellyesb-erejű szeretetnek hatós szava tólttya	
El-mozdúlni. — Kemény szeretet! Kényedre parantsolsz?	45
A' szeretők' szívét illyképpen lántzolod-öszve? Hogy birodalmadnak törvényei vaj-mi szorossak?	

XII.

*A' haldokló Kristus' szomjúságáról 's el-hagyattatásáról*³

- ³Ms 1394/3, 37–38. Mindenben szűköt-lát mostan az, a' ki, kezében
Tart mindent. Szomjúhozik; és italára vizet sem
Nyerhet: az el folytt vér, és a' bús éjszaka, melytet
Ébren töltek vele, 's a' Kálvária-hegyre
Önn véres vállán fel-vitt otromba kereszt-fa, 5
'S a' szörnyű kínzás erejéből mind ki fogyatták.
Ah! tsak hamar vizet! ez szomját enyhíteni fogja.
Mellyet mondani meg-száradtt nyelvével alig tud.
Még soha nem látott vadság! el-tiltatik a' víz
A' haldoklótól, epe nyújtatik annak helyette! 10
Eztet-is el-fogadá; 's egyszer 's mind kinnya nagyobb lón;
A' keserűségtől még-inkább gyúlada torka,
A' szomjúságtól vére árrad-ki megintlen
A' száraz kősziklákból várak darabokra repedvén
Fájdalmokban, néktek ezek szabad útad adandnak. 15
A' kinek a' szomjú füvekenn harmattya ki-terjed;
A' kinek a' száradtt földek bő nedveit iszszak.
Most, a' mindeneket-tehető haldoklani kezdvén,
Várja segítségtek'. Mit véllyek? túri keresztét;
Hallgat vas-szegiről; tsak szomjúsága tselekeszi, 20
Hogy szót téssen. — El-hívd: nem kíván sok vizet a' ki
Olly némán visel, és olly sok más kínokat: a' mit
Enyhítésire, szomjúzván gyötrelmi között kér,
Tőlünk kéri, nem a' folyamányból. 'S minket ez ő vég'
Kínládása sem indítt-meg? Jaj! mink-is epével 25
Kínálljuk. — De reménylem, az Ég meg fogja bajában
Végasztalni, 's könyörgésit meg-szánva vejendi.
Oh! tsak homályba borúl, 's el-rejtezik a' Nap az égről.
Síratván nagy urát; de nem ad neki semmi segédet.
Oh! leg alább Te kegyes Nemző, halld drága Szülötted' 30
Vég' kívánságát; haldokló szózatit hallgasd.
Lás'd, bágyadtt szemeit tsak alig pillyantya, 's aligban
Tartya fejét lankadtt nyaka: 's ámbár vérivel egygyütt
El-folyt testéből az erő: fel-néz az egekre
'S bé háloltt szemmel téged' keres, oh atya! téged' 35
Hí keseregve, 's imilly-képpen szólítt-meg: el-hagysz-é
Engem' Atyám, magad-is? szavaim, melyekre koronként
Hajlottál, meg nem tudnak lágyítani téged'
Vég' szükségemben? nem nézed kinnnyaim'? hol van
Régi kegyességed? már most sem ezernyi teher köz'tt 40
Töltt él'tem, sem halálom: sem, melly eztet okozta,
A' szeretet meg nem mozdítt? — Túrdd, túrd-el zent-is,
Krisztusom, hogy Nemződ, ki kegyes mindenhez, akárki
Légyen-is az, te-veled nem sajnál bármi keményen.

Néhány megjegyzés Baróti Szabó Dávid fordításáról

HUBERT ILDIKÓ

1949-ben született Pápán.
Irodalomtörténész, az ELTE
nyugalmazott docense.

Baróti Szabó Dávid egykori jezsuita szerzetes (Barót, 1739 – Vért, 1819) költeményeinek egy része máig kiadatlan. Egy MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött köteggben bukkantunk rá Sidronius Hosschius latin verseinek fordítására.

Sidronius Hosschius németalföldi jezsuita szerző (Merckem, 1596 – Tongres, 1653) Európa-szerte híres költő volt a 17–18. században, versantológiákban ma is jelentős helyet foglal el. Magyarországon 1793-ban Egerben jelent meg válogatás elégiáiból, amely tartalmazza két versfüzérét, *A szenvedő Krisztusról* szólót és a *Szent Péter siralmait*.

A költő és műfordító Baróti Szabó, ahogy a siralmak elé fűzött verséből megtudjuk, Döme Károly, pozsonyi kanonok unszolására — 1809-re — készítette el e művek fordítását.

*

A 13. századtól egyre erőteljesebben Jézus szenvedése felé fordul a vallásosság nemcsak a keresztes háborúk meghirdetésében, passióereklyék gyűjtésében, a szenvedés eszközeinek önálló ábrázolásában stb. nyilvánult meg, hanem a szakralitás élményét elősegítő cselekedetekben is. Ilyenek voltak például a szenvedéstörténet jelenetei (ostorozás, a Pilátus előtti eseménysor, a siratás, a bibliai szereplők által elhangzó siraloménekek), amelyek látványelemként is megjelentek misztériumdrámákban, vagy a nagyhét eseményei nem más formában való felidézéseiben az elmélyülést elősegítve.

Hosschius is bőségesen felhasználta siralmaiban a keresztény kultúrkörben továbbhagyományozódó megjelenítési módokat. *A szenvedő Krisztusról* írt elégia-füzére (17 elégia) legközelebbi műfaji rokonságot talán az archaikus imádságokkal és a misztériumjátékokba illeszthető planctusokkal mutat. Az időmértékes versbe foglalt epikus-lírai-drámai történések és a különböző érzelmi nézőpontú elbeszélés egységes egész alkot — de másképpen, mint a misztérium- vagy drámajátékok. Hosschius ugyanis nem a passió-történetet öntötte elégiákba, kronologikusan előrehaladva, hanem a szenvedő Jézus, Mária, Péter és az idők végezetéig ebben a szenvedésben lelkileg részt vállaló és imádkozó-bűnbánó ember érzelmeit — ahogy ezt a középkortól kezdve századokon át tették, imádkozták, és magas hőfokon átélték, például búcsújárások résztvevői.

Krisztus halálának, Mária siralmának és fájdmának szavakkal való elmondhatósága, vagy a keresztfá misztériumának megtapasztalása ezeken a búcsújárásokon és egyházi ünnepeken szakrális mélységeket kaptak. Az imaszövegek (ha elfogadjuk ezt a műfaji szűkítést ezen költemények esetében) a fájdmalmas Anya megszólalásai, a Szeretet/Angyal stb. bűnbánatra való felszólításai egyes szám első személyben való elmondhatóságukkal katartikus hatást tudtak előidézni az imádkozó lelkében.

Hoschius verselő tehetsége az elégia-füzérekben úgy formálta művészi alkotássá a szenvedő Istenember és Édesanyja drámáját, Péter siralmait, hogy eközben megtartotta a versfüzér elolvasása/felolvasása általi Isten-élmény, az anyai fájdmalom, vagy a bűnbánó ember/Szent Péter könyörgésének bensőségességét is. Ez a személyes átélhetőség a magyarázat arra, hogy a költemények újra kiadását, anyanyelvekre fordítását Európában még a 19. században is szorgalmazták.

A szenvedő Krisztusról című elégia-füzér a világ Szeretet által sugalmazott megteremtésével indítja el a lírai elbeszélést, de nem a világ létrejöttének Isten általi megalkotását idézi fel a teremtéstörténet első napjaiból, hanem a szenvedés bekövetkeztének okát helyezi bele a kezdetek isteni szándékába.

A nagyheti eseményekre rálátó elbeszélő/a költő/a mindenkori pap köti össze a 17 elégiát, ő az, akinek segítségével átélhetjük Jézus, Mária szenvedéseit, mert ő hozza közel a nézőhöz/az imádkozóhoz az újszövetségi szereplők lelkiállapotát, és ő az, aki Jézus és Mária sorsában meglátatja a mindenkori idők emberének sorsát is. Az elbeszélő nemcsak figyelmeztet a bűn elkerülésére, hanem azonosul a bűnös emberi sorssal és az irgalomért esedezővel. Az elégiánként bekövetkező nézőpont-váltás (harag és bűnbánat, közzömbösség és felismerés stb.) érzelmi ellentétei rendkívül magasságokba emelik és mélységekbe terelik az olvasót. Kimozdítják nyugalmi állapotából, s ahogy halad előre a passiótörténet drámája, úgy nő a szöveget hallgatóban/imádkozóban a részvét, és a világ bűneiért, ön maga bűneiért vezekelni vágyás.

*

Baróti Szabó Dávid a Hoschius-elégiák fordítása idején betegségekkel küszködő, idős ember volt. A jezsuita rend feloszlatásának tragikus érzését haláláig nem tudta földolgozni. A fordítás élete vége felé lehetőséget adott számára, hogy minden kimondatlan fájdmalmát beleszőhesse Jézus szenvedéstörténetébe. Vallásos érzelmeit most nem áthallások segítségével írta le (mint ahogy több száz költeményében erkölcs, moralitás, hazaszeretet stb. ürügyén tette), hanem szenvedélyes hőfokon. A passiótörténetbe lehetetlen nem behallanunk az ő fájdmalmait is. Fordítását a költői tehetség mellett ez az érzelmi többlet, „otthonos világ” tette a latin nyelvű költeménnyel egyenrangú magyar verssé.

Lobogás

A szó — tűz, tűz fénye s test.
Fényesen ég tűzben a test.
A test gyújtogató szava fény.
Égő szótól fényes a test.

A szók a tűz fényes testesülései.
Fényes test csak tűzből születhetik.
Fényes szavak tűzfészke testiünk.
Szavak a testben égő tűztől fényesek.

Nem pusztá hús a test; szótlán fényesség,
öröktűz.
A tűz — szó; nem éghet testtelenül.
A szó lobbantja föl a testet
fényesen.
Szerelemtől fénylik a test:
tüzet mond.

A tűz, a fény, a szó, a test
lobogás lángjai.
Ha bármelyik hiányzik közülük,
látványt az.

Matutinum

Félkörben áll a kórus.
Öblös, fehér habitus-
ujjak lógnak a csuklókon.
Áhítatával tiltja ez a
halk, mégis erős ének
az egyhangú imádságot,
s dallamban fölitatja.
Édes torkok permetezik
az imádat. Össze-
fonódva a tudattalannal,
mint a fehér füst, erre-
arra kanyarog. Ám a sötét
fürge, réseket keres a
homályban; szökni akar.
Itt most csak lehelés van.

Hullámzik tünedezve faltól-
falig s visszaöml. Táncot
lejt a távolodó haldoklás
megszakítatlan dallamban.
...Hova lett a keresztfa?
Tárt karral lebeg a Test
levegőre szögezve:
gregorián porlasztotta
el a fáját.
A szenvedés szálka-özönlés.
Gerendákká újra összetapad.
Öklendezik a halál.
Folyóján bukdosnak a
paradicsom aranyalmái
föl-le, kerülgetik egymást
a zsoltár hajlítgatásaira.
Ettől csillámlik ez az éj.

LACKFI JÁNOS

Két Golgota

1.

Vízszintesség, függőlegesség
Facsarja csontját kétfelé
A négy égtájon szétfeszülve
Ín és izom szakad belé.

Didereg menny partjára dobva
Ruhátlan, hisz most született,
Köntösét már örök cibálják:
A zuhanót nem tartja meg.

Ez az erős test uralmába
Hajtotta az égtájakat,
Mérföldek vástak foszladozva
A folyton bolygó talp alatt.

Foga a pusztákat harapta
Mint más mohón a kenyeret,
Igét osztott, de most dadog csak,
Szájából kőmorzsa pereg.

Reccsen a hús, roppan a föld is,
Az árkokból a vér kiönt,

*Az égen sajtó szem siratja
A földön vartyogó közönyt.*

2.

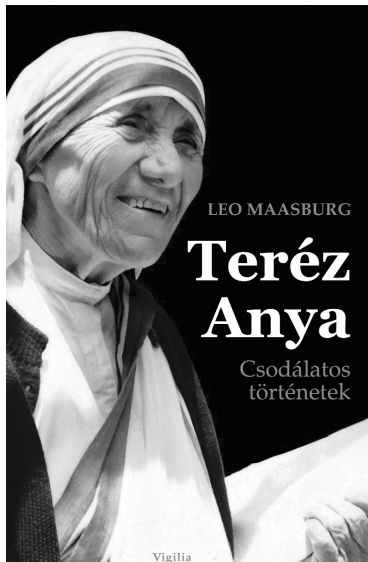
*Fának a gyenge husába harap,
Villan a, pendül a fejsze.
Vérzik a fán a gyümölcs odafenn,
Földre csörömpöl erezve.*

*Kérge lenyúzva, a köntöse hull,
Zirren a porba szilánkjá.
Csontba recsegve a vas behatol,
Rándul a karja kivájoa.*

*Kar kötélére terítve a test,
Lét küszöbére kitéve.
Szétszakad önmaga terhe alatt,
Zúg a világ a fejében.*

*Surrog a mélybe a vér meg a víz,
Szikla kövére a tenger,
Szikla reped meg a lába alatt,
Vemhes a föld az egekkel.*

*Pálca hegeszti a menny peremét,
Zöld-lila fröcsköl a rögre.
Összeszegezve a földdel az ég,
Ember az Úrral örökre.*

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Leo Maasburg: Teréz Anya. Csodálatos történetek

Teréz Anya — közelkép egy vonzó, szellemes, humorral teli csodálatos szentről. Egy kortárs tanúvallo-mása e könyv: Leo Maasburg az egyetlen német anya-nyelvű pap, aki papként és útitársként sok éven át kísérte Teréz Anyát. Varázslatos történeteket mond el, amelyeket kora egyik legnagyobb egyéniségének oldalán élt át: kisebb és nagyobb csodák sorozatával. Az Isten szeretetében vetett határtalan bizalom, a hit hegyeket megmozgató ereje és a meg nem haló remény sugárzik belőlük.

Ára: 3.200 Ft

*Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:
1052 Budapest, Piarista köz 1.*

Telefon: 486-4443 Fax: 486-4444 E-mail: vigilia@vigilia.hu

Jézus, az Emberfia

Kahlil Gibran könyvéről

„Képesek legyetek felfogni minden szenttel együtt: mi a szélesség és hosszúság, magasság és mélység: és így megismerjétek Krisztusnak minden ismeretet meghaladó szeretetét, hogy teljességre jussatok, az Isten mindent átfogó teljességéig.” (Ef 3,18–19)

1945-ben született Kolozsváron. Irodalomtörténész.

Értékdimenziók

A mottóul idézett páli levélrészlet talán nem csupán az alulírott számára válhatik heurisztikus mozzanattá, hanem az olvasók számára is, hogy könnyebben megértsék Kahlil Gibran könyvének, e könyv jelentésrétegeinek legmélyebbikét, azt a mottóban absztrahált mélyszerkezetet, amelyik egyszersmind a legpolarizáltabb értékviszonyokat foglalja magában, amiket a befogadók képesek lehetnek nem csupán elképzelni, hanem — adott esetben — átélni is, és meditálni felőlük. Mint ahogyan az abszolútum ismeretelméleti státusa is elképzelhető természetes kognitív és nyelvi korlátaink ellenére, amennyiben szellemi szinten elfogadjuk, hogy létezhetik olyan nagy érték, amelynél nagyobb már el nem képzelhető, úgy a „szélesség és hosszúság”, „magasság és mélység” közötti tágasságot is be tudjuk fogadni itt. Különösen, ha életünk során meg is tapasztalhattunk bizonyos végleteket a szeretet elfogadó és befogadó képességében, ami, úgy hiszem, egyetemesen velünk született érték, valamint az átélt lelki fennsík- és szakadékelmények vertikális dimenziójában, személységünk alakulásának szép és rossz emlékü kalandjai közben.

A szeretethiányban, gyermekkori sérülésekben szenvedő ember számára már-már gyógyítólag hathat az a „szélesség”, amelyben Gibran könyve felvonultatja a legeltérőbb képességű, szemléletű és értékrendű bibliai és fiktív szereplőket, hogy megmutassa Jézushoz való viszonyukat és az Emberfia hozzájuk való viszonyát, és ahogyan e történetfűzerben szabadon megnyilatkozik a tanítvány–nem tanítvány, a férfi, a nő, zsidó és nem zsidó, hívő, hitetlen és agnosztikus, a szentéletű és a bűnöző, az egészséges és a nyomorék, és így tovább.

Szép és hasznos vállalkozása az Új Ember Kiadónak, hogy 2009-ben magyarul is megjelenhetett ez a könyv. A hátsó borítón ezt olvassuk: „Kahlil Gibran (1883–1931) libanoni maronita katolikus költő, író, képzőművész. 1895-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, majd iskoláit mégis Bejrútban végezte el. 1908-ban Párizsba ment, ahol festészetet tanult. Rodin tanítványa volt, aki a »a 20. század William Blake«-jének nevezte. 1911-ben New Yorkban telepedett le, s ő lett az USA-ban élő szír-libanoni írók szövetségének vezetője. Műveit arab és angol nyelven írta, a legtöbbször szabad versben. Korai köteteit a társadalmi kérdések iránti érzékenység, későbbi alkotásait pedig mind-

inkább a muszlim misztika elemeivel színezett keresztény spiritualitás hatja át. Legismertebb könyve *A próféta* című (*The Prophet*, 1923) filozofikus tanítássorozat. Élete végén született alkotásait a szimbolizmus uralja. Egyik utolsó műve a *Jézus, az Emberfia* (*Jesus, the Son of Man*, 1928). 1931-ben hunyt el New Yorkban. Először Bostonban, majd kívánságának megfelelően Libanonban temették el.”

Műfaj és lelkiesség

Az olyan olvasó, aki a magasság-mélység dimenzióban élete során végletek között hányódott a mocskos sánc vagy a betegség nyomora és a hegycsúcsok, lelki fensíkok nyújtotta tisztaság és a felemelő távlatok szent tereit egyaránt megjárva, Gibran könyvében kitűnő lehetőséget ragadhat meg arra, hogy a legkülönbözőbb szereplőkkel egy-egy pillanatra, másfél-két oldalnyi szövegvilággal azonosulva, képes legyen szemlélődni saját élete dolgairól, meditatálni a személyes és általában az emberi sors, az egyetlen életnyi nagy kaland értékállító, avagy értéktagadó fokozatain, döntései személyes felelősségén.

A jobbára narratív és/vagy drámai jellegű írások, vagy olykor inkább monológok és líraibb szabadversek beszélő alanyaiban az emberi minőség transzcendens távlatai és emberségünk értékét lefokozó korlátai nyilatkoznak meg váltakozva, sőt olykor egyetlen szereplőben, aki a metanoia kegyelmében részesült. Nőként, számomra különös érték, hogy a nemek megjelenítésében tapasztalható bibliai aránytalanságot kitűnően ellensúlyozza a szerző, aki nek vélhetően az animus-szal egyensúlyban lévő animája sugallta, hogy könyvében a nők feltűnő sokasága szólalhat meg.

Gibran bátran helyezi egymás mellé az egymástól nagyon eltérő értékrendű és jellemű egykori figurákat, akikben valójában önmagunkat, a mai embereket ismerhetjük fel akár keresztényként, akár nem, Jézus vonzaskörében, avagy tőle távolabb, esetleg az őt gyűlölő ellenség képében. Íróként, rajzművészként (az ő grafikáiban) azt a jézusi tanítást adja tovább, aminek lényege, alapértéke a különbözőségi szabadsága és a különbözősége, a másságra való nyitottság és elfogadás, amelynek meghaladhatatlan maximumát a hitvalló keresztények számára a Jézusban megnyilatkozó emberség jelentheti. A megbocsátás és a feloldozottság kegyelme mai, világi szóval a kölcsönös toleranciát jelenti, aminek kiművelésében minden értelmiségi ember felelős, és ebben nagy szerepet játszhatnak ez a könyv is, ha bekerül a tudatosan jézusi mintát követők olvasmányai közé, lelki (elfogadási) regiszterünket gazdagító forrásként. Ha ez a regiszter társadalmilag megszilárdul, elviselhet majd minden támadást, hiszen a tanítványok kritikus tömegét jelentheti. De lehet, hogy ez csak utópia...

A társadalom állapota, közérzete a mai világban, s ez világosan látható, nem az egymás iránti türelem modelljeivel írható le, hanem éppen ellenkezőleg, a faji, nemzeti, világnézeti és egyéb intoleranciák borzongatóan világos képleteivel: általános értetlenséggel a szociális különbségek kérdésében, valamint a hajléktalanokkal, fogyatékkal élő emberekkel, a perifériára szorult csoportokkal szem-

beni olykor végzetes kimenetelű diszkrimináció példáival. Tisztelet a kivételeknek, a karitatív jellegű mozgalmaknak, amelyek közt nem csupán keresztény és nem is csupán egyházi jellegű civil kezdeményezések vannak. Sajnálatos, de elmondhatjuk, hogy sokak számára, akárcsak 1931-ben, amikor Gibran könyve megjelent, az európai keresztények nagy része és maguk az egyházak nem a krisztusi modell következetes megjelenítői. Intézményeinket joggal kritizálják és botrányaiért meg is vethetik.

Nincs más önvédelmünk, mint az őszinte beismerés, hogy a látható egyház igen csak távol áll a jézusi modellhez hű, „láthatatlan” egyháztól, ahogyan az például Gibran könyvében is megjelenik. Anonim keresztények sokasodása jelzi, hogy inkább „nem veszik igénybe az egyház szolgáltatásait”, de hitelesebben közvetítik értékeszményünket, mint sokan, akik kereszténységüket a mellükön viselik.

A magyar olvasó a kiadón kívül Szigeti-Cseke Zsuzsának köszönheti Kahlil Gibran *Jézus, az Emberfia* című könyvének a gondolat tisztaságára sokat adó, a szerző szelleméhez hű, nyelvezetében rendkívül árnyalt, bensőséget árasztó és érzékletes átültetését. A kötetet Szigeti László szerkesztette. Oly módon közvetíti a fordítás a lényeges passzusokat, hogy mintegy megosztásra kínálja őket egy-egy közösségen belül. Sok az emlékezetes, aforizmaként is ható részlet, mint például ez, a számomra legkedvesebb fejezetből, amelyben Jézus anyja így beszél: „A nő mindörökké anyaméh és bölcső, de soha nem sírhely. Meghalunk, hogy átadjuk az életet az életnek, éppen úgy, ahogy ujjaink olyan öltözék fonálát fonják, melyet soha nem fogunk viselni.

És oly halért vetjük ki hálónkat, melyet soha nem kóstolunk meg.

És ezért szomorkodunk, ám ebben van örömünk is” — olvassuk a *Názáreti Zsuzsanna* című részben (182.).

Alkalmazás **Aki nem tudott virrasztani** (*Egy asszony Transsylvaniaiból*)

Jézus, én nem tudtam elszakadni Tőled csütörtök este, amikor magaddal hívtad Pétert, Jánost és Jakabot, hogy amíg Atyáddal beszélsz a kertben, virrasszanak a közeledben. Ott lopakodtam mögöttetek én is, hallottam, amint kérleled őket, hogy maradjanak ébren, Veled. Azt hittem, ha ők, a Neked oly kedves férfiak mégis elszenderednek, én azért elrejtőzve előletek, ott figyelek, nézlek és fülelek majd, hisz nekem könnyebb.

Az asszonyban, aki szült már gyereket, haláláig megőrződhet a reá bízottak iránti féltés, ami a legalkalmasabb pillanatokban lép működésbe a kised, a férj, a testvér, az öregek és a betegek meg a haladók mellett. Nekem a könny, a verejték, a vizelet, a vér törölgetése, a sebek megtisztogatása sem okozhat iszonyatot, hiszen több ezer éves rutinom van ezekben. Azt hittem, én éber maradhatok, nem fogok elaludni, álomba menekülni a szenvedés elől, ahogyan sokan mások, bármennyire is eltölt a félelem azoktól, akik Téged üldöznek,

és bennünket is, Veled, és bármennyire is félek közeli végzetedtől, amit nekünk már előbb megjósoltál. Hitttem, hogy Te valóban tudod, hisz Isten fia vagy, nem képzelődés csupán a kereszt, ami Rád vár.

Te és a közelebbi tanítványok nem láttatok, mert köntösöm színe beleolvadt az alkonyatba, arcomat eltakarta a fátyol és egy olajfa lehajló, sűrű ága.

De alattam selymes, puha gyepvel borított mélyedés volt, amit mohosan körülölelt a fa egyik kiálló gyökere, békés pihenést kínált, csábítgatott. Fölöttem, az egyik ág tövében már elcsendesedtek a párosan befészkelődött madarak, talán már tojást is dédelgettek a szárnyuk alatt. Péter, János és Jakab egy darabig suttogva beszélgetett Terólad, akinek árnya kissé távolabb, széttárt karokkal magasodott az ég alatt. Később, amikor térdre borultál, a tanítványok fája tövében már szinte teljes volt a csend, egyikük halkán hortyogott.

És én már nagyon félttem, szörnyű egyedül voltam félelmeimmel. És hiába ébresztgettem magamban a gondos anyát, nővért, a nagyanyját gondolni vállaló leánykát. A félelmem legyőzte a szeretetemet. És az álomnak úgy engedtem át magam, tehetetlenül, mint a szorongást a zsibbadásig oldó borok és a mákony csalóka hatásának.

Csak akkor ébredtem felriadva, amikor Péter kezéből kiütötted a kardot, és már nagy zaj volt körülöttem, durva vezényszavak és a fegyverzetek robaja. A Getszemani kertben rejtőzködtem azután, reggelig. Ott béke volt. De én azóta is szégyenben élek, és újra meg újra, most már önmagam elől, próbálok visszamenekülni néha abba az álomtalan benutságba, ami akkor hatalmába kerített.

Mert nem virrasztottam Veled, ez lett a sorsom. Amikor nem alszom, fáj minden csontom, a hátgerincem és összes végtagjaim.

De egyszer, nemrégiben, adódott egy éjszaka, amikor nem volt mivel mesterséges álomba ringatnom magam, és végigolvastam idegen nyelven az egyetlen könyvet, amire akkori szállásomon ráakadtam, és az a könyv pontosan Rólad meg a Keresztről szólt. Mire pirkadni kezdett, akkor jöttem rá, hogy ez a könyv a jel, amit nekem szántál arra az éjszakára, hogy mégis sikerüljön végre Veled virrasztanom. Akkor, e könyv soraiban, saját kisszerű — a Tiedével összehasonlíthatatlanul csekélyebb — fájdalmaim csillapítatlan teljességével végigkövettelek Téged a Golgota napján, aminek stációinál egykor nem voltam jelen, mert bujkáltam a kertben, a városokban, az utakon.

Ezen a jeles éjszakán értettem meg, hogy virrasztani és egyszerűsmind fölvenni a keresztemet nem valami teátrálisan drámai dolog. Csupán azt a döntést feltételezi, hogy a fájdalmak közepette éber és nyitott maradok.

Egy asszony, aki gyermeket szült, féltette őt, és enyhítette, ha tudta, összes hozzátartozó betege fájdalmait, ápolt nagyanyát, apát, anyát és idegeneket, fogta halottai kezét az utolsó pillanatokban, és értük imádkozott, ne lenne képes arra, hogy saját szenvedéseit vállalva éber maradjon?

Segíts, hogy ölelni tudjam keresztemet.

eleven maszk.

Közelítési kísérletek

JÁSZ ATTILA

Karátson Gábornak

1966-ban született Szőnyben. Költő, esszéista, az Új Forrás főszerkesztője. Legutóbbi írását 2011. 1. számunkban közzöltük.

(egy) Jézus arca elven maszk a régi ikonokon és festményeken. Az isteni vagy az emberi arc megjelenítődése, de mindenképpen eleven. A miért megértéséhez jobb, ha ide másolnom Hans Belting egy éppen csak elejtett megjegyzését: „Krisztus — ha úgy tetszik — ember mivoltában isten maszkját viselte. Képtörténeti síkon a maszk fogalmának ismerete hatással volt bizonyos képek küllemének alakulására, amelyek Krisztus arcát kívánták ugyan megmutatni, ám annak csupán maszkját nyújthatták abban a teljesen kézenfekvő értelemben, hogy Krisztus valódi arcáról készült, úgyszólván eleven maszknak kellett tekinteni őket.” Egy-egy jól sikerült régi festményen a mai napig elevennek érezzük ezt az ismert-ismeretlen, isteni-emberi maszkot.

(kettő) A 2010. márciusi *Új Forrás*ban megjelent egy remek esszé Dolinszky Miklóstól. Az *utolsó tánc, Fellini antiintellektualizmusáról*. Egy Máté evangéliumából vett idézettel nyit, az élet elvesztéséről és megtartásáról. A szöveget első ízben megkapva abba kellett hagynom az olvasást, ugyanis nem így emlékeztem az elemzett filmekre. Majd kis türelmet kérve a szerzőtől, kivettem a könyvtárból dévédén az elemzett Fellini-filmeket, és végignéztem újra. Elmeséltem az élményt a szerzőnek, aki biztosított, hogy ő is hasonló felindulásból követte el tanulmányát, tudniillik hosszú idő után újranezta a filmeket. Le kellett hát szögezzük, nem is tudjuk, hova tettük korábban a szemünket, hogy nem láttuk e kései filmek evidenciáit, melyek most szinte vakítanak. Mit láttunk egyáltalán ezekben a filmekben, amikor először néztük meg őket annak idején? Hova teszi az ember időnként a szemét, és mit lát?

(három) Jézus történetében, az evangéliumok történeteiben jó ideje nem tudok mást látni, mint roppant színjátékot, a legeslegjobb értelemben, tanító célzattal. Hogy az isteninek el kell játszania egy ember szerepét, pontosabban egy emberi szerepet, úgy hogy emberszerű is legyen meg nem is. Példát mutatni, példázatokban beszélni és cselekedni. Eleven maszkot kell hordania, hogy se az isteni ne legyen túl vakító benne, se az emberi ne legyen túl konkrét az arcban. Még a megszokott emberi szerepből való kizökkenés, kiszólás is kedvesen didaktikus. Például, amikor Keresztelő Szent János kérdésére: Te jössz hozzám?, Jézus úgy válaszol: Hagyd ezt most.

Tegyük, amit kell. Pedig épp Keresztelő nevezi őt Isten Bárányának, aki elveszi a világ bűneit. És annyira evidens, hogy a csodatételek mind egy átlátszó, sokszor banális, ám annál inkább szerethető emberi színjáték részletei.

(négy) A megszokott témákból, ábrázolásmódokból való kiköknés nagyon fontos. Megcsontosodott szemléletünk, szemléletmódunk gyakran zárja el előlünk a látványt. Nem szívesen írom le, a lényegét. Hogy hirtelen meglássunk, felismerjünk valamit a világ működési mechanizmusából. Piero della Francesca *Mária a gyermek Jézussal, angyalokkal, szentekkel és Federico da Montafeltóval* (1472, Milano, Galeria di Brera Piero) című képe is azért nagyon meghökkenítő, mivel nem Jézus születése a téma, hanem születésével egyszerre ábrázolt halála. Meghökkenünk, mit ábrázolt, mit is akart megmutatni ez a festő, ellentétben a címben ígért hagyományos témaválasztással. Valami nem szokványosat, ami neki valamiért nagyon fontos. Mária ölében a gyermek Jézus halott. Linearitással megvert időszemléletünk miatt nehezen dolgozzuk fel ezt a sokkot. (Lásd a kép szép és hosszabb elemzését Valère Novarinánál.) A kortárs költő számára ez fordítva is evidenciaként működik, Kovács András Ferenc Michelangelo *Piétájáról* írva felidézi az újszülött Gyermeket a Madonna ölében, már akkor érezve a Megváltó felnőtt, halott testének súlyát, ahogy csúszik le öléből „észrevétlen / Majd ha Isten félrenéz”.

(öt) És ha Jézus emberi színjátékát emlegettem, ne feledkezzünk meg az isteni kódról az állatokban. Nagyon büszkék vagyunk valamire, amit csak a magunkénak tekintünk, mint felsőbbrendű fajspecialitást. De. Alapvetően megdöbbenő a Magyarországi Methodista Egyház zsinati körlevele (1993-ban), és annak önmagán messze túlmutató tartalma:

„1. A vadlibák csoportosan, V-alakban szállnak. Repülés közben mozgatják szárnyukat, s a levegő felhajtó ereje ezáltal segít fenntartani utánuk repülő társaikat. Így lehet, hogy 71 százalékkal hosszabb utat tudnak megtenni, mint ha csak egyetlen pár repülne együtt. — Lecke: Ha egymást segítve dolgozunk, és közösségi szellemben végezzük a munkát, jóval gyorsabban és könnyebben érünk célt.

2. Ha egy vadliba kirepül a sorból és egyedül próbál célhoz érni, menten lelassul, mivel nem segíti többé a levegő emelő hatása, melyet a többiek szárnycsapásai biztosítanak számára. Így aztán gyorsan visszarepül a sorba, hogy repülése könnyebbé váljék társai erőfeszítése által. — Lecke: Ha van annyi eszünk, mint egy kanadai vadlibának, együtt dolgozunk a közösséggel a közös cél érdekében.

3. Mikor a vezető vadliba elfárad, egy másik veszi át helyét a kötetelék élén. — Lecke: A közösségben el kell fogadnunk egymásra utaltságunkat, s a kellő pillanatban át kell adnunk vagy vennünk a munkát, akárcsak a vezetést.

4. Repülés közben a hátsó vadlibák hangosan gágognak, hogy az elsőket bíztassák erőfeszítéseikben. — Lecke: Közösség nem lehet meg szurkolók nélkül, és fontos, hogy a 'gágogás' biztató legyen.

5. Ha egy vadliba megbetegszik, két társa leszáll vele, és mindaddig együtt maradnak, amíg felgyógyul vagy elpusztul. Ezután hármásban — vagy csak kettesben — visszatérnek eredeti kötelékükhöz, avagy egy másikhoz csatlakoznak, amíg be nem érik a sajátjukat. — Lecke: Ha annyi együttérzés lenne bennünk, mint a vadlibákban, átsegítenénk egymást a nehéz időkön, ahogyan ők teszik." (Ilyesmiket lehet találni, ha az ember Nóvé Béla remek humánételológiai esszéit olvasgatja.) És aki azt mondaná erre, hogy ezek a dolgok már ilyen mai, modern huncutságok, idemásolok egy gyönyörű Pázmány Péter szövegrészletet is: „És miképpen a szarvasok, amikor valamely nagy vizen átalúsznak, szarvokkal terhelt fejeket az előtte úszók hátára teszik, a legelső pedig megfáradván, elmarad, és az utolsónak hátára hajtván fejét, annak segítségével könnyebbíti fáradságát: úgy az embereknek, akárkik légyenek, a világi munkák között segíteni kell egymást, és aki legelsőbb, a legutolsóbbtul is könnyebbséget vehessen: hogy így kéz kezet mosson és segítsen.”

(hat) Néha tehát nem árt más szempontból is megvizsgálni dolgainkat. Például egy áldozati állat szemszögéből. Ahogy teszi ezt Francisco de Zurbarán *Agnus Dei* című képén (1635/40, Madrid, Prado). Ez a megkötözött lábú, nagyon konkrétan megfestett állat az ószövetségi szertartások báránya. Az Ézsaiás által küldött üzenetet juttathatja eszünkbe: „Mire való nekem véres áldozataitok sokasága?! Megelégettem a kosok egészen égő áldozatait, a hízlalt barmok kövérét s a tulkok, bárányok és bakok vérebe nem gyönyörködöm.” Talán azt is üzeni általa az Úr, hogy nem az állat feláldozásának pogány rítusát várja, hanem Őt sokkal inkább az áldozó érzelmei érdekelnék (iránta). Miként minden ilyen áldozás az Áldozat előképe is egyben. Jákob és Izsák közös története juthat eszünkbe rögtön, de most hagyjuk. Inkább Bunuel *Öldöklő angyalára* fókuszáljunk egy kicsit. Felsőbb osztálybeli emberek bent rekednek egy kastély szobájában, egy tércsapdában, és valamiért nem tudnak kijönni onnan, ismeretlen erő kényszeríti őket napokig a bent maradásra, kívülről pedig szintén nem tud bejutni hozzájuk a segítség. A bárányok ellenben össze-vissza „kocognak” a szobákon át (azt persze meg lehetne kérdezni, hogyan, honnan kerültek egy kastélyba, de művészfilmek esetében ez nem lényeges szempont), végül áldozattá válnak, megeszik őket, ami által a szobában lévők nem halnak éhen, így a bárányok megmentik a tércsapda foglyait. Bárányt fogyasztanak a tanítványok is Jézussal az utolsó vacsorán. Ilyen fénytörésben ez is rögtön metaforikussá válik, akár Zurbarán nagyon profán módon megfestett áldozati/vágóhídi báránya. Mert végül csak Ő kell legyen, akit az emberi színjáték finá-

léjaként megölnek, hogy áldozattá válhasson. És Ő kell legyen, aki-
nek inspirációjával megíródnak Pilinszky kitörölhetetlen képsorai:

*„A bárány az, aki nem fél közüünk;
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren,
és trónra száll. És megnyitja a könyvet.”*

(Introitusz)

(hét) Eredetileg kizárólag Karátson Gábor bibliailusztrációiról akar-
tam írni, főleg az utolsó kötetről, a *Jelenések Könyvéről*. De a történet
szétszalazódott közelítési kísérletekre. Arról szerettem volna hosz-
szabban beszélni, hogy ezek egyáltalán nem illusztrációk, ponto-
sabban nem az adott tárgy ábrázolására tett akvarell-technikájú kí-
sérletek, hanem a téma spirituális megjelenítései. Karátson Gábor
az utószóban és interjúiban is plasztikusan és szemléletesen elme-
séli, miről is van szó valójában. Ezek az akvarellek kommentárok,
az ő olvasatai és lábjegyzetei az evangéliumokhoz és a *Jelenések*hez.
Hogy ehhez az eredeti Károli-féle (vizsolyi) szöveget használja, kü-
lön telitalálat és gyönyörűség. Talán elég most csak a címre utalni:
Jelentések Könyve. „Azok pedig a Krisztus Jézus jelentései.” Kom-
mentálja Karátson Gábor, ha esetleg nem értenénk. Nem értenénk,
hogy ezeknek a „képeknek” a kapcsán az időről kellene leginkább
gondolkodnunk. Hiszen az idősíkok szépen összeérnek, kép és szö-
vegfeldokká maszálnak Karátson Gábor akvarelljein, a „lábjegy-
zetek” esztétizálódnak, egymásba olvadnak. Ahogy a születés és
halál ideje Piero della Francesca képén. Isten Báránnya némán béget.
Hogy mit mond, csak akkor érthetnénk meg, ha lépést tudnánk tar-
tani a filozofáló cipészvargával, Jacob Böhmével, aki azt üzeni: „és
Isten sohasem halt meg, csak a külső születés halott”.

(nyolc) Az időről és az áldozathozatalról szól Zhang Yimou filmje is,
a *Magányos vándorlás mérföldeken át* (2005). Egy apa kései, de szük-
séges zarándoklata haldokló fiáért, és annak halála után a nehézsé-
gekkel szembenézve — minden bizonnyal — saját magáért is.
Meg akarja érteni halálosan beteg gyereket, akivel elhidegültek egy-
mástól, ezért Japánból Kína belsejébe utazik, hogy elkészítse azt a
dokumentumfilmet a hagyományos kínai opera egyik szereplőjéről,
amit még a fia tervezett. A nehézségek és idegensége miatt kiszakad
addigi megcsontosodott világából, és újra képes lesz igazi emberi
viszonyokat kialakítani számára ismeretlen, és érthetetlen nyelvet
beszélő embertársaival. Fia közben meghal, a film szinte reményte-
lenül nehéz elkészítése értelmét veszti. Az apa mégsem adhatja föl...

(kilenc) Lehet, hogy Jézus emberi színjátékának az egyik legfonto-
sabb tanítása, hogy a halál tudata tesz emberré minket? A halál hiá-
nyos tudata, a tudat, hogy biztosan meghalunk, de szerencsére nem

tudjuk, mikor? Nem a két lábon járás, nem a gondolkodás stb. emel ki minket az állatvilágból (hisz láttuk, van még mit tanulnunk tőlük is), hanem a haláltudat, amit kénytelenek vagyunk az élet szerves részeként elfogadni? És ezáltal még nagyobb tisztelettel és megértéssel nézni hétköznapijainkra.

(tíz) „Törékeny hajlék.” Louis Funes írja ezt Valère Novarina esszéjében a tükörrre. Talán azt jelezve, hogy a mi kis színjátékunk nem is térben és időben vagy a történelemben zajlik, hanem a testben, a testünkben. És ez, egyet kell értsek az esszébeli Funes-vel, igen törékeny hajlék. És ha igaz, amit Borbély Szilárd gyönyörűen megfogalmazott, hogy Jézus megfeszítése óta „minden testben Krisztust ölik meg”, akkor a test valóban egy törékeny templom. És paradox módon a test egyetlen reménysége éppen a keresztre feszített Jézus marad. A test tehát templomként funkcionál, közvetít ég és föld között. Törékeny hivatás. A test legfontosabb részlete, az arc pedig még sérülékenyebb. És ha tükörbe nézel, kinek az arcát látod? Egy eleven maszkot? Mert akkor nincs nagy baj... Ahogy Hamvas írja naplójában: „Az egyetlen [minta] Jézus.” Az egyetlen ember, kommentálja ezt húsz évvel később Weöres. Az egyetlen ember eleven maszkja néz vissza a képtükörből.

BALLA D. KÁROLY

Föld az égre

*a könnyű préda vére alvad így
s a holt időre dőlnek így az árnyak
mint lábnyomába lép a szép szelíd
halál a körbe járó zord magánynak*

*a bűnök bűzét lassan felbugyogja
a vétkezőkre váró lomha lép
világra fordul így a holtak gyomra
mikor az Isten veszti egyfiát*

*ahol a füst a dombot körbeéri
ott gyilkot rejt a felgyújtott kacat
mert gyászba így esik az új előtt a régi
mikor a föld az égre felszakad*

*a végek hulló ága reszket így
mikor elérik mind a sanda vádak
mint lábnyomába lép a szép szelíd
halál a körbe járó zord magánynak*

POMOGÁTS BÉLA

A fekete-piros versek költője

Kányádi Sándorról

1934-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2010. 12. számunkban közzöltük.

Kányádi Sándor költészete annak a megújulásnak a következménye, egyszersmind a tanúságtétele, amely az erdélyi magyar irodalomban a mögöttünk álló évtizedek során végbement. Fialat költőként a természet békítő nyugalmában és szülőfalujának: az Udvarhely megyei Nagygalambfalvának a hagyományos értékekhez igazodó kisvilágában talált otthonra, az ötvenes évek közepétől azonban mindinkább érzékelti kellett a közélet visszasságait, mindenekelőtt a korábban létrehozott kisebbségi magyar intézmények ellen vezetett támadásokat. Az átalakuló költői világképet az élmény nyugtalansága jelezte: a fiatal költő a történelem véres jeleneteiről, gyilkos háborúkról szőtt szorongató látomásokat. *Azon az estén* című költeményében a menekülés és a fosztogatás vad jeleneteit írta le, mintha szülőföldjének kollektív emlékezetét akarta volna szóra bírni. *Húsvéti bárány* című versében pedig Picasso vásznainak groteszk vízióit idézve rajzolt képet a háború szörnyűségeiről. Költői világa lázassá és zaklatottá vált, az egyszerű örömeiben talált idillt feldúlták a közösségi létben szerzett nyugtalanító tapasztalatok. *Kérdések* című versében már nyoma sincs a korábbi versekből sugárzó belső biztonságnak: „Feküdtél-e már késeken, / hál-tál-e jégen meztelen, / hagyott-e már úgy el a vér, / öntött-e már úgy el a vér, / hogy ne hallj, ne láss?” Drámai feszültségekkel áthatott költői világ alakult ki verseiben. Az egymásra torlódó, ellentmondásos tapasztalatokat és felismeréseket fejezi ki ifjúkori költészetét lezáró és új költői korszakot nyitó verse, a *Kikapcsolódás*: „Boldog vagyok. / Nagy Sándor kardja villan meg hirtelen, / s a csomó szétesik. / Szókratész koccint a poharával, / Platón mosolyog, / János maga hozza a tálban a fejét felém, / inkvizítorok ölelkeznek eretnekekkel, / mint régi barátok, / angyalokat ereget a krematóriumok kéménye.”

Az eredeti, harmonikus világkép felbomlását jelezte a versekben megjelenő ironia is. Az ironia a modern költészetben általában a társadalom elfogadott értékek megingását jelzi, illetve azt, hogy a költő új értékeket keres. A magyarországi költészet akkori fejleményeihez hasonlóan az erdélyi lírát is ironikus életérzés hatotta át. Kányádi epikus jellegű versekben aktualizálta az antik mitológia alakjait és történeteit, és a klasszikus történetnek éppen a kihívó aktualizálás által adott ironikus távlatot. A *Részeges Agamemnon*, az *Éden kapujában* vagy az erdélyi magyar költészet élvonalához tartozó *Pantha rei* ironikus hangsúllyal számolt be a kolozsvári költő keserű történelemfilozófiai felismeréseiről: „Az istenek is behódoltak: Zeusz túrta, hogy / Jupiternek

nevezzék, csak a rang, a tekintély, / egyszóval az állás maradjon. (...)
Egy-két próféta / hajlamú pap s poéta még hetvenkedett az elején, /
de aztán őket is megvették az élelmes rómaiak. / Fölvásárolták a múltat,
kibérelték a mítoszokat. / Így állt össze görög, etruszk és neves-maradt /
kövekből a nagy plágium: Róma.” Talán azt is meg lehetne kockáztatni,
hogy a történelem nemzeti mítoszai általában így épültek fel — ez az értelmezés nem független a hivatalos dáko-román nemzeti mítosz mind erőszakosabb terjesztésétől.

Az irónia a korábban érték gyanánt számon tartott elveket és magatartásformákat kérdőjelezte meg, az ironikus kételkedés mellett azonban mind több fényt kapott Kányádi Sándor költészetének valódi értékrendje. Ennek az értékrendnek a tengelyében két mély meggyőződéssel vállalt eszme foglal helyet: ezek az eszmék a költészet közösségi hűségét és a társadalmi létben tapasztalt drámai konfliktusok költői katarzisztát fejezik ki. A közösségi hűség korábban is Kányádi költészetének meghatározója volt, most ez a hűség kiteljesedett, tudatosabbá vált, s mint a székely múlt hősi korszakát idéző *A kökösi hídon* mutatja, történelmi háttérrel kapott. *El-elcsukló ének* című nagyobb költői kompozíciója hányatott sorsú apjának alakját idézi fel, s az egyszerű székely parasztember panaszaí és emlékei révén ad tárgyias elemekben gazdag képet mindarról, amit szülőfalujának az elmúlt emberöltőben át kellett élnie. Az ábrázolás személyes közvetlensége a költemény közösségi és történelmi mondanivalóját teszi érzékletessé: a költemény így lesz egyetlen nagyszabású tanúvallomás egy történelmileg magára maradt emberi közösség mellett. Kányádi Sándor átalakuló világképe szerint ez a magára hagyott emberi közösség igaz értéket jelent, s önéki ehhez az értékhez van igazán személyes köze. A közösségi hűség formálta a költői személyiséget: a harmonikus világképnek megfelelő természetes (naiv) alkotó személyiség e hűség révén vált tudatos közösségi személyiséggé, amelynek egy nyelvileg és etnikailag meghatározott embercsoport jelenébe és múltjába ágaztak gyökerei. Ennek a közösségi személyiségnek minden megnyilatkozása magán hordozta a nemzetiségi közösség sorsáért, megmaradásáért vállalt közvetlen felelősség bélyegét. A költészetet mindez kivételes morális szereppel ruházta fel, az alkotás esztétikai lényege mellett rendkívüli mértékben erősödik fel annak morális mondanivalója és jellege. Kányádi maga több alkalommal is Bartók Béla művészi és emberi példájára hivatkozott, így *Húros és ütőhangszerekre* vagy *Bartók* című verseiben.

A költészetnek ezekkel a tapasztalatokkal és felismerésekkel szemben kellett igazságot és katarzist keresnie, ennél fogva helyt kellett állnia a felismert igazság mellett, meg kellett küzdenie a feloldó katarzisért. A *Félvén se félve* című költemény ezt a benső parancsot a következőkben szólaltatta meg: „Örökkön készenlétben, / örökkön szembenézve / s nem hajlani mégsem / a kétségbeesésre.” A személyes helytállás és küzdés önként vállalt morálját legnagyobb költői erővel az 1968-ban írott *Fától fáig* című nagy költemény fejezte ki. Ennek a versnek igen nagy szerepe van Kányádi Sándor költészetében: mo-

tívumait versek egész sora készítette elő, illetve ismételte meg. A tárgyas elemekből, emlékképekből épülő, kihagyásos szerkezete révén hangsúlyozottan drámai jellegű költemény gyermekkori félelmeket kelt életre: egy régi éjszakának a nyomasztó légkörét teremti újra, egyszersmind mitizálja. Története szerint a világában éppen csak tájékozódni próbáló gyermeknek a család elbarangolt lovait kell a szorongást keltő erdei sötétben megkeresnie, a gyermekkori emlék költői példázattá válik, a félelmek és szorongások ellenére vállalt és véghezvitt cselekvést példázza, azt a felelős és cselekvő magatartást, amely a személyiségnek valódi karaktert, az életnek értelmet ad.

A gazdagodó történelmi tapasztalat, a súlyosodó közösségi felelősség jelölte meg Kányádi költészetének eszmeiségét, nemcsak ezt, nyelvi alakját, szerkezeti rendjét is: a költői forma mindenképpen a költői világkép alakulását követte. A korai népies hatások után Kányádi Sándor a modern líra, közelebbről az avantgárd kifejezőmódját sajátította el, egyszersmind a hagyomány régebbi rétegeit aknáztta ki, olyan rétegeket, amelyeknek poétikai örökségét az újabb költészet is szívesen kamatoztatta. Az avantgárd hatása nemcsak a ritmus fellazításában, a merészebb szóképekben érvényesült, hanem a vers szemléleti alapjainak formálásában és a szöveg szerkezeti felépítésében is. Valójában az avantgárd költészet formaképző elvei jutottak szerephez a költő „hosszú verseiben”. A „hosszú vers” az újabb magyar költészet igen fontos poétikai fejleményét jelenti, két fő változatát Juhász Ferenc és Nagy László alakította ki, mégpedig oly módon, hogy Juhász a költői eposz formájának adott lírai karaktert, Nagy László a hagyományos lírai formák, a dal vagy az elégia terjedelmét, befogadóképességét növelte meg. Kányádi Sándor „hosszú versében”, úgy tetszik, egy harmadik változatra ismerhetünk: az avantgárd „montázsvers” hagyományára, amely egyszerre foglal magában epikus és lírai elemeket: emlékképeket, töredékesen előadott történeteket, lírai kommentárokat és személyes vallomásokat. Ezt az avantgárd jellegű költői montázst Kányádi a néphagyomány néhány elemével: népdaltöredékekkel, ráolvasásokkal, mondókákkal egészítette ki. Ilyen „montázsverset” alkotott az *El-elcsukló ének* és a *Fától fáig*, illetve a két későbbi nagyvers, a *Fekete-piros*, valamint a *Halottak napja Bécsben*.

Kányádi Sándor költői formanyelvének megújulása után a „nemzeti költő” felelősségtudatával és biztonságával szólalt meg. A nemzeti történelem és kultúra teljes hagyományának birtokában ítélte meg az erdélyi magyarság történelmi helyzetét és sérelmeit. A költő illetékesnek tudta magát egy emberközösség dolgaiban, a modern költészet nagy kísértőjétől, az elmagányosodástól sohasem kellett tartania, költői közérzete mégsem lehetett harmonikus. Verseire sötét árnyékok vetültek, annak az emberi közösségnek a történelmi létét látta veszélyeztetve, amelynek hűséget fogadott, anyanyelvének és anyanyelvi kultúrájának lassú hanyatlását tapasztalta, szülőföldjének csendes tragédiáját kellett tanúként megörökítenie. Ennek a fájdalmas tanúvallomásnak költői foglalata a *Fekete-piros* című költemény. A cím alá írt

rövid kommentár szerint „leíró költemény”-nek nevezett vers a fekete-piros színekbe öltözött széki leányok délutáni találkozóját írja le, pontosan megnevezve e találkozók helyét: a kolozsvári Malom-árok és Telefon-palota közötti kis terecskét, valamint idejét: minden csütörtök és vasárnap délután. Néma összejövétel ez, midőn a nagyvárosban dolgozó, szolgáló falusi leányok hangtalan táncban találkoznak az elhagyott szülőfalu emlékeivel és kultúrájával: „Fekete-piros csütörtök / és vasárnap délután / — amikor kimenős a lány —, / fekete-piros fekete / táncot jár / a járda szöglete.” A mozaikos szerkesztésű költeményt éles ellentétek hatják át: a városi tájban, a civilizáció kellékei között falusi lányok tánca idézi fel a népi kultúra hagyományát, a lányok táncolnak, de ez a tánc néma, sőt szomorú, a lányok kis magyar szigetet alkotnak a jelenkori Kolozsvár román többségű világában, a jelen gondjai között élnek, szemérmes táncukkal mégis a múlt kulturális értékeit és tragikus emlékeit idézik a szemlélődő költő elé. Megannyi ellentmondás: ezek az ellentmondások fejezik ki a magára maradt emberi közösség helyzetadatát. A széki lányok hangtalan táncának jelképes, sőt mitikus értelme van; jelképes már maga a költemény címe is, a „fekete” a gyász, a „piros” az élet színe, s jelképes a tánc, amely egy kicsiny emberi közösség zaklatott történelmére utal.

Ha a *Fekete-piros* a nemzetiségi sors történelmi mélységeibe tekint, a másik nagyvers, a *Halottak napja Bécsben* a világba szétszórt magyarságot siratja. A vers maga rekviem, amelynek születését megint csak pontosan rögzíti a költő: a bécsi Ágoston-rendiek templomában Mozart *Rekviemjét* hallgatja, miközben hátát a fehér oszlopnak vetve átengedi magát az emlékek és gondolatok egymásra torlódo hullámainak. Ezekből az emlékképekből és gondolatfoszlányokból, továbbá a versbe szőtt katolikus halotti búcsúztató és az ismert karácsonyi regösének szövegtörmelékeiből alakul ki a nagyszabású „montázs”, amely kivételes költői erővel szólaltatja meg a szétszóródás fájalmát: „szóródik folyton porlódik, / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscoig.” Az elmúlás rettenete és a feltámadásba vetett bizalom jelöli meg azt a két szélső pontot, amely között a költemény érzelmi világa kialakul: gyász és öröm, harag és ragaszkodás, csalódás és remény között hullámszik ez az érzelmi világ. A költő keserűen vetett számot önmagával, saját emberi létének mulandóságával, és ennek során a nemzetiségi-nemzeti fennmaradással. A szétszóródás árnyaival viaskodott, eközben az emberi egyetemességet, magát a mindenséget ostromolta megnyugtató vigaszért: a komor, halottak napi rekviemben a történelem áldozatainak közösségi méltósága mellett tett tanúvallomást.

A nyolcvanas évek végén Kányádi Sándor költészetét, hasonlóan az erdélyi magyar irodalom igen nagy részéhez, szorongás és kétségbeesés jellemezte, nem látott igazán reménykedésre okot abban a politikai és morális sötétségben, amelyet a zsarnoki rendszer eredményezett. Domokos Mátyás állapította meg annak idején a *Sörény és koponya* című kötet verseiről: „Kidalolásnak és elhallgatásnak ez a kényszeres dialektikája, amit a magam részéről az életlen és az ideg-

rendszeren, az egymást meghatározó egyéni és közösségi sorson visszafordíthatatlan jelleggel farkasfognyomot hagyó történelmi neurozisos negatív metanyelvének neveznék, titkos jelentéstöbblettel tölti fel a *Sörény és koponya* sorait, verseit, még a gyerekeknek szánt verseket is. Persze csak azok számára, akiknek a dobhártyáját a hasonló sors vagy rokon helyzet érzékennyé tette — Kányádi vissza-visszatérő metaforájával élve — az ilyen »rezervátumhelyzetből« eredő hangok és elnémulások meghallására.” A tanulmány írója azt is helyesen vette észre, hogy Kányádi minden tragikus póz és önsajnálattal nélkül, nemegyszer ironikusan vetett számat keserves tapasztalataival: „Ezt tartom az ő legnagyobb győzelmének, méghozzá nemcsak erkölcsi, de költői értelemben is, hogy: tehetségének alkatával, jellegével, az életet örömmel és játékos furfanggal élő ember eredeti hajlamaival homlokegyenest ellentétes élethelyzetek tudomásulvételére kárhóztatta a sorsa, amire a benne élő költő nem tudathasadással vagy festett mártíriummal, csak a reményt nem ismerő pontossággal, szomorkás iróniával és könyörtelen illúziótlansággal válaszolt és válaszol elnémíthatatlanul.”

Kányádi Sándor költészete az 1989. karácsonyi romániai változások után is a korábbi hitelességgel és minden örömmámor nélkül vetett számat a változó időkkel. *Vannak vidékek* című (Kolozsváron megjelent) kötetében tekintette át költői útjának addigi menetét, majd *Felemás őszi versek* című verseskötetében válogatta egybe a történelmi változások után írott verseit. Ebben a kötetben olvasható a korábban „töredékként” közreadott *Sörény és koponya* című „hosszú versének” teljesebb kidolgozása, amely az időződő költő számadását fogalmazza meg. Kányádi Sándor mintha leszámolt volna azzal a sokáig őrzött bizalmával, amit a végső történelmi jóvátétel lehetőségébe vetett, ugyanakkor valamiféle bizonytalan, kételkedéssel ellenpontozott istenhitben keresett vigaszt. *Valaki jár a fák hegyén* című versében olvassuk: „valaki jár a fák hegyén / ki gyújtja s oltja csillagod / csak az nem fél kit a remény / már végképp magára hagyott / én félek még reménykedem / ez a megtartó irtalom / a gondviselő félelem / kísért eddigi utamon.” Ez a bizonytalan, mégis felvillanó remény is háttere lehet annak, hogy a költő ma is töretlen munkakedvvel dolgozik. Igen jelentékeny életművet hozott létre, válogatott verseit *Valaki jár a fák hegyén* (1997), műfordításait, válogatott műfordításait *Csipkebokor az alkonyatban* (1999) címmel jelentette meg, kisebb versválogatások több alkalommal is napvilágot láttak.

Az erdélyi magyar költészet és természetesen az elbeszélő irodalom az utóbbi évtizedekben a többi között Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, illetve Szilágyi István, Bálint Tibor, Bodor Ádám, Bogdán László és mások műveinek következtében jóval erőteljesebb helyet foglal el az egyetemes magyar irodalomban, mint korábban (talán csak a két világháború közötti két évtizedben: az Erdélyi Helikon íróinak köszönhetően volt ez a szerepvállalás a jelenlegihez hasonló). A magyarországi kulturális közélet ezt a jelentőséget még csak kevésbé ismerte fel, igaz, Kányádi Sándor ma a leginkább népszerű (külföldön is ismert) költőink közé tartozik.

Ki öli meg a révéaszt?

1948-ban született Szögligeten. Költő. Legutóbbi írását 2010. 12. számunkban közzöltük.

Halkan megroppant lábuk alatt a szeptemberi fű, a tó vize is már rozsdásodni kezdett, a vízszagú északi szél közömbösen tépkedte le a tó fölé hajló fűzeleket a leveleket, már nem volt nyár, de még ősz sem igazán, és a kis sziget körül, melyet dús vegetáció borított, királyi tartással úszkáló hattyúpár napfényben szikrázó tollazata inkább a hó fehéret idézte, mint a lejárt idejű margarétákét, embereket alig lehetett látni, kihaltak tűnt a büfé környéke is, és ennek örültek, mert így kisebb volt a valószínűsége annak, hogy ismerős botlik beléjük, el akartak tűnni az emberek szeme elől, mert el kellett tűnni, láthatatlanná válni, hogy hörcsöggént gyűjtögethessék a szép pillanatokat, a szerelem tolvajai voltak, konspiráltak, a közeli erdő fái nagy bánatokkal telten várták az éjszakát, vagy talán éppen a közjük tévedőket, a följazott szeretőket, akik a fűben hagyják a szerelem vízjelét, az éjszakát, a fekete csöndet, amelyben vadállatok csillogó szeme világít kísértetiesen, amelyben szinte azt is hallani, ahogy nő a fű (ilyenkor persze már nem nő), ahogy agonizál, a férfi egy küszködő levelet bámult a gyertyánon, amely mintha megbánta volna már, hogy eltépte magát a kocsánytól, és nem akar aláhullni a mélybe, végül fájdalmas sóhajnak tűnő zörrenéssel mégiscsak leesett, apja jutott eszébe, aki túl a kilencvenen, hosszú agonizálás után ilyen nehezen szakadt ki evilágból, a kezei között halt meg, sok éve már ennek, de nem tud szabadulni tőle, apja távoztával mintha egy darabot kitéptek volna a múltjából, belőle, a nő fogta a kezét, tenyere forró volt, szorítása erős, már-már görcsös, a gyerekek szoktak ilyen kétségbeesetten kapaszkodni a felnőttbe, ha nagyon félnek valamitől, zavart volt, tartózkodóbb, mint máskor, a férfi nem érezte, hogy örülne neki, hiányzott belőle a kalitkából szabadult madár repeső öröme, fáradt, erőtlen mosoly próbálgatta magát a kipirult arcon, tekintetét zavartan fordította el tőle, valami baj van, kérdezte lábujjhegyen óvatoskodó szavakkal a férfi, miközben a nő blúza alá bújtatta a kezét és simogatni kezdte kicsi, fesszes mellét, nincsen, mondta meggyőződés nélkül a nő és sóhajtott egyet, talán a gyönyörűségtől, amit a férfi érintése okozott, talán mert nyomasztotta valami, sokáig nem szóltak egymáshoz, hallgatásra hallgatás felelt, a bőrük mesélt egymásnak, de volt ebben valami hamisság, vagy inkább bizonytalanság, kétség, végül a nő törte meg a hosszú hallgatás nyomasztó csöndjét, elmesélt egy régi keleti fabulát, a férfinak úgy rémlett, mintha hallotta vagy olvasta volna már valahol, a lány szerelmese a folyó túloldalán élt, a révész csak úgy lett volna hajlandó átvinni őt szerelméséhez, ha a szeretője lesz, te mit tettél volna a helyében, kérdezte váratlanul, miközben még erősebben megszorította a férfi kezét, mintha tőle várta volna a mese igazi befejezését, a megoldást, a férfi rövid tűnődés után rávágta,

megölném a révészt, a csónakján pedig áteveznék a szerelmesemhez, mire a nő fájdalmasan nézett a férfira, nagyon meggyötörtnek látszott abban a pillanatban, ahelyett hogy örülne, mire nem lennék képes érte, szomorkodik, gondolta a férfi, a bűnt látja, nem az önfeláldozást, mert voltaképpen minden mese rólunk szól, hétköznapok nyomorult vagy megdicsőült mesehősei vagyunk, próbákat kell kiállnunk egész életünkben, a férfi már meg is feledkezett az egésztől, a szerelmesekről, a révésztől és a folyóról, amikor a nő váratlanul megkérdezte tőle, hogy emlékszik-e még arra a férfira, aki egyszer úgy megbámulta őket, a férfi emlékezett, hogyne emlékezett volna, amikor olyan feltűnően fixírozta kedvesét, hogy már azon volt, odamegy hozzá és megkéri, hagyja békén a hölgyet, láthatja, az ő társaságában van, mielőtt azonban odament volna hozzá, a férfi sarkon fordult és eltűnt a szemük elől, mintegy vérhólyagot ütve a levegőre, mert, folytatta reszkető hangon a nő, a múltkor odajött hozzám, be akart ültetni a kocsijába, ha nem engedelmeskedek neki, beáruul Zolinak, de én elkergettem, hova gondol, mondtam, vállalva a lelepleződés kockázatát, mit tehettem volna mást, a szívemre hallgattam, nem az eszemre, ugye jól tettem, szerelmem, nézett a férfira esdekelve, jól, drágám, mondta a férfi, aki nagyot nyelt, teljesen kiszáradt a torka, a nő szavai nem győzték meg arról, hogy igazat mondana, hogy nem ült-e bele a révész csónakjába, átölelte a nő vállát, hogy megvigasztalja, vagy inkább megvigasztalódjon, annak az idegen férfinak a kéjsóvár tekintetét látta, önelégültségről árulkodó arcát, bizonyosságot szeretett volna, de bizonyosság nem volt, csak kétség, mindent fölemésztő gyanakvás, elköltözött hát a folyó partjáról.

Relikviák

Emlékek vadorzója vagyok, szépségre éhes álmodozó, aki megfontoltan, agyafúrt módon próbál tört vetni a ragadozó időnek. Kell-e mondanom, sikertelenül. De azért mindig újracsírázó reménnyel.

Nehezen szabadulok meg kedves tárgyaimtól, erőszakkal, mint gyík a farkától. A búgócsigával, amit tejfogú koromban hozott a Jézuska, még a gyerekeim is játszottak, a fából készült iskolatáskát is megbámulhatták, amit a bátyámtól örököltem, neki készítette édesapánk, amikor elsőbe ment. Talán egy évig használtam, s bár idegesítően zörgött a fedele járás közben, nagyon a szívemhez nőtt. Hogyne, hiszen a gyerekkor követe volt. Volt? Lehet, hogy még mindig megvan valahol a szülőház padlásán, hacsak a szű szét nem rágta már, vagy az új lakók ki nem dobták, el nem tüzelték.

Fiókokban őrizgetem relikviáimat. A színes sima követ Jósmafőn találtam, a barlang bejáratától nem messze, egy napfényes augusz-

tusi délutánon sétálgattam ott egy zöld szemű lánnyal. Lám, a kő még mindig megvan, a lány ki tudja hol lehet, a nevét is elfeledtem, csak ez a simára kopott kő emlékeztet rá, ez maradt belőle, s a kővel együtt az a délután, halk beszédű szellőivel, az álmukból ébresztett kavicsok méltatlankodó csikorgásával. Ha kezembe veszem, szinte érzem a lány tenyerének lüktetését, talán a hangját is ki tudnám csalogatni belőle. Vajon mit mondana, érteném-e szavait, s örülnék-e neki?

A gesztenye egy kisvárosi udvarból való, egy szempár barnáját idézi. Rég kiszáradt már, élettelenül zörög, ha kézbe veszem, rancos és kemény, olyan, mintha kaucsukból volna. Konspiratív találkozás színhelye volt a ház, amelynek udvarán zsebre vágтам, talán kisfiús zavaromban, és amelynek a gazdája éppen valahol messze járt, külföldön, lehetőséget adva így, igaz akaratlanul, két szerelmes ember találkozásának. Gesztenyehullás ideje volt, a szerelemé. Azt a szép kora őszi napot őrzi szívósan, konokul ez a mumifikálódott gesztenye, így őrzi a rajongó emlékezetet.

A hosszú, fekete hajszál véletlenül került a levelek közé, olyan tárgyi bizonyíték, mely bizonyára perdöntő bizonyíték lenne egy véres bűnygyben. Ahogy a kezembe került, mintha az áram rázott volna meg. Hogy lehet valaki ennyire közel, amikor nincs itt, amikor legalább harminc kilométer és tizenöt év választ el tőle. Egy pillanat, tizenöt év. Növekszik a távolság? Nem a semmi sarát dagasztjuk-e már a következő pillanatban, s nem ott vagyunk-e tizenöt év után is, ahol voltunk egykor, nagyon?

Régi, megsárgult leveleket rendezgetek. A múlt titkait rejtegeti a fiók, kisebb-nagyobb szerelmi tragédiákét a kusza sorokkal telerótt, töredezett papírlapok. Vajon miért őrízget az ember ilyen rég lejárt szavatosságú dokumentumokat, miért akar a kialudt tűz hamujánál melegedni?

Szerelmes levelek, kihűlt érzések papírkoporsói. Hogyan is írja Pessoa? A szerelmes levelek, ha valóban szerelmesek, óhatatlanul nevetségesek, igaz, rögtön hozzáfűzi, akik sosem írtak szerelmes leveleket, csak azok igazán nevetségesek. Megvígasztal, lám nem én vagyok egyedül nevetséges a szerelmes leveleimmel, amiket egykor írtam és kaptam. De vajon most, amikor évek, sőt évtizedek múltán újraolvasom őket, nem vagyok-e valóban nevetséges? Nincs válasz a kérdésre, de eszem ágában sincs választ adni rá.

„Drága szerelmem! Sosem fogom elfelejteni azt a három gyönyörű napot, ami veled töltöttem, a bált, a mámort, a holdfényes éjt, a hegyeket, a patakot, becéző ujjaidat...” — és így tovább négy sűrűn teleírt oldalon át, nem mondom, igazán nagy élmény lehetett azon melegében először olvasni, amikor még azt jelentette, amit a képtelenségek is szoktak, ha el akarjuk, el tudjuk hinni. Persze biztosan azt írta a kéz, amit a szív diktált neki, nincs ebben semmi hamiság, igaz, két hónap se kellett, hogy elfelejtse, legalábbis a jelekből erre lehetett következtetni, és bár a szerelemben nem kell logikát keresni, az elszakadt madzag végét általában megtalálja az ember,

még ha oly nagyon nem is akarja. Hát igen, máshol is vannak hegyek és csörgedező patakok, mással is olyan szép tud lenni a holdfényes éj, mikor sarkig tárul a szív, és szebbnél szebb titkokról suttognak a becéző ujjak. De hát mi az a két hónap az örökkévalósághoz képest?!

Másik szív, másik levél. Mert hamvaiból az ember, akár a Főnix, mindig újjáéled. Szorosan egymáshoz bújó, pufók betűk: „Nem tudom miért, de szeretném, ha most itt lehetnél mellettem.” Megérint ez az egyszerű, keresetlen mondat. Annyi év távolából is megmelengeti szívemet. Hiteles és őszinte. Mintha most olvastam volna életemben először. Úgy érzem, ez nekem szól most is, az életem végéig érvényes. Csakugyan?

Egy kis bakfis írta holdszagú kollégiumi szobában a Dunántúlon szolgáló kiskatonának, aki vaságyon hanyatt fekvé olvasta, minden szavát külön ízlelgetve. A levél olvasása közben egy másik időben és másik helyen óriási pelyhekben hullni kezdett a hó. A vasútállomásról igyekeztek hazafelé, az öt kilométernyire megbúvó kis faluba. Percek alatt hóember lett belőlük. Néha megálltak csókolózni. Boldogan hunyorogtak egymásra, pillájukon a hópelyhek, mint eresz alján a fecskék.

A legszebb telem volt, azóta se láttam olyan szép havazást.

Alig múlt tizennyolc éves, amikor férjhez ment. Elmúlt. Minden elmúlik. Ez az egyetlen mondat, csak ez maradt belőlünk.

HALMAI TAMÁS

Idegen test

*Ha megállsz, ő áll szemben
a nappal.
Idegen test a testben
az angyal.*

*Ha úszol, ő dereng föl
a habból,
s világít tenyeredből,
míg alszol.*

*Ő gyújt gyertyát az éji
vadaknak,
ő gyújt mézet, s becézi
malasztnak.*

*Fényében megpihennek
a színek.
Testében idegen test
a szíved.*

Eredet

*Homlokán latrok glóriája,
nyelve hegyén Van Gogh imája,
a szeme könnybe lábadozva
néz a megválthatatlanokra;*

*batyujában napraforgót hoz,
naphimnusz ír a fogyó holdhoz,
s mert a bűnbánat tovatűnik,
bánatában ellát a bűnig;*

*fészekmeleg test melegébe
vágyik, a szív eredetébe,
míg nem egy páratlan parancsra
égbe szökik a fák agancsa.*

Csoportkép

*Mint tisztáson a tiszta fény
s a karthauzi fák,
tudat a fénylő test helyén,
ég egy adta világ,*

*hogy a király szolga lehessen,
megtettesül a lehetetlen,*

*kézművesek, aranyosók,
tengerszem szeme fénye,
csoportképen csatangolók,
az Isten szerelmére,*

*ma véget ér szétszórásuk,
új emberek, szép szó a társuk,*

*fölöttük, színarany medál,
a lassú nap hosszan megáll,
míg a láncot elmetszi a
legvégső geometria.*

SIMON ERIKA

Madarassy Istvánnal

Madarassy István (1948) ötvös, szobrászművész. A Magyar Iparművészeti Főiskolán kapott diplomát, mestere: Engelsz József ötvösművész, Illés Gyula szobrászművész és Gerzson Pál festőművész. Alkalmazott, épületek homlokzataira és belső tereibe tervezett iparművészeti munkák készítése mellett szobrászati és iparművészeti rekonstrukciókkal, restaurálással és díszlettervezéssel is foglalkozik. Autonóm szobrászatában domborművei, kis- és nagyméretű plasztikai leginkább a szakrális ikonográfia szimbólumait, alakjait jelenítik meg. 1991-ben az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották Salzburgban. Munkái megtalálhatóak hazai és külföldi gyűjteményekben. 1974 óta számos egyéni és csoportos kiállításon mutatkozott be Magyarországon és külföldön egyaránt. Sok közterti művet alkotott és készít jelenleg is.

A magyar millennium római ünnepén, 2000-ben Mádl Ferenc közársági elnök és Orbán Viktor miniszterelnök az ön Szent István és Gizella szobrát ajándékozta II. János Pál pápának...

2000 nyarán volt kiállításom a Stefánia palotában, melyet Gyurkovics Tibor nyitott meg, ő vetette föl a jelen lévő Mádl Ferencnek, hogy milyen szép lenne, ha ezt vinné el ajándékba első útjára, mely a Vatikánba vezet. Elvitték Rómába a szobrokat, az Elnök úr pedig meghívott: kísérjem el őt az ünnepi találkozóra. Így kerültem a vele utazók válogatott társaságba, s ott lehettem, mikor Mádl Ferenc átadta II. János Pál pápának a szoborpárt. Minden olyan gyorsan történt, mire az ember felocsúdott, hol van, addigra vége is szakadt az egésznek. Időtlenség is van benne, meg gyorsan is zajlik. Rögtön a Vatikánba mentünk, délután pedig egy kiállítás megnyitón vettünk részt a Magyar Akadémián. Ez a Magyar Nemzeti Galéria anyagából rendezett „Ecce homo” jubileumi kiállítás volt, örültem, hogy édesapámnak egy domborművét is láthattuk ott. Másnap Liszt Ferenc *Koronázási miséjét* hallgattuk, a küldöttség mellett sok-sok zarándok volt jelen. Vasárnap, otlétem harmadik, befejező napjának felemelő eseménye a Szent Péter téren tartott mise volt, melyet a pápa celebrált. Pár méterre ülni az oltártól és a szentmise áhítatában elmerülni... Isten ajándéka! Annál szebbet, jobbat, különlegesebbet nem kívánhat alkotó, mint hogy a Vatikánba kerüljön szobra.

Ön szerint a hit és a művészet hogyan hat egymásra?

Ez az egyház mecénás szerepére is utal, ami gyakorlatilag az első templom felépítésétől máig mindig jelen volt és jelen van. A szobornak hangsúlyoznia kell azt az eszményt, amit a templom elnevezése is sugall. Egy alkotó — magamból indulok ki —, hogy egy ilyen művet létre tudjon hozni, ahhoz hit kell. Ezen keresztül kapja meg az ember az Isten ujjából sugárzott, alkotáshoz való lehetőséget. Sok mindent figyelembe kell venni, hogy a mű átható, elég erős, kifejező legyen. Például a keresztút jeleneteiben sokszor mellék-

szereplők is vannak, akiknek a jelenléte sokszor fontosabb, mint a főszereplőé. Akár hívó, akár nem hívó ember végignéz egy keresztutat a templomban, értenie kell Krisztus és minden ember szenvedéstörténetének sugallatát.

Ha történelmi személyeket alkot, forrásokat olvas vagy a benyomásai nyomán formálja meg azokat?

Ha az ember Szent Istvánt és Gizellát készíti el, ismeretei gyermekkorától kezdve a vérben vannak, róluk nem kellett olvasnom ahhoz, hogy meg tudjam formálni őket, el tudjam készíteni a szobrot róluk. Általam kevésbé ismert történelmi személyek esetében természetesen utána nézek azért, hogy minden attribútum a helyén legyen.

A rajzolás, az ötvösség és a szobrászat hogyan alakult ki a művészetében? Mind a három egy időben jelen volt, vagy váltották egymást?

Mindennek alapja a rajz. Jön a sugallat, az inspiráció, akkor a témát vázlat formájában skiccelem le. Utána többnyire rögtön az anyaggal „beszélgetek”, amit elképzelttem. A portrénál azonban feltétlenül kíváncsi vagyok a rajzra is. Ami nagyon jó ujjgyakorlat.

Láttam otthon, hogy édesapám (Madarassy Walter) hogyan dolgozik rézlemezzel, ezért volt bennem késztetés a rézlemez szépsége, anyaga iránt. Az ars poeticámban ezt nem tudtam bele rejteni: a réznek az a különlegessége, hogy abból mindent meg lehet alkotni. Majdnem a végtelenségig lehet nyújtani, domborítani, kalapálni. Voltak elődök és olyan nagyságok, mint Benvenuto Cellini vagy Szentpéteri József, akit magyar Cellininek is neveznek, bár ők nem rézből, hanem ezüsből domborítottak. Az anyag különlegessége vonzott: így végeztem el az ötvös szakot a művészeti gimnáziumban, majd a főiskolán ötvös-iparművészként szereztem diplomát.

Éppen az ön szavait idézve mondhatjuk: a rézben nemcsak a forma rejlik benne, hanem a szín is. A réz dróttja hullámzó lányhaj gyöngédségével képes hatni. Említette az oxidációs eljárást, a különleges technikai megoldások sorának alakulását...

A lemezképeknél a lemezre ráhegesztettem a fát, vagy az eget, s ezen a lemezen oxidáció keletkezett. Leporoltam róla a fölösleges oxid réteget, amely sötét por formájában rajta képződött, utána lepasztáztam, ettől lett meleg, selymes fénye. Ahogyan néztem ennek a részleteit, hogy finom oxidált rétegek vannak rajta, rájöttem, ezzel lehet valamit kezdeni. Ha ezt még jobban szeretném láttatni, akkor föl lehet polírozni a lemezt. A polírozott lemezen a színek még jobban, még intenzívebben előjönnek. A rézben a szivárvány összes színe benne rejlik.

Később, hogy a fényes felülettel való játékot tompítsam, nem políroztam a lemezt, hanem áttisztítással selyemfényűre sikerült varázsolnom. Itt már nincs az a tükröződés. A selyemfényű felületen másképp jelennek meg a színek. Ez egy jó „játék”. Kérték, hogy fogalmazzak meg valamit erről, így „született” meg az ars poeticám: „Úgy gondolom, hogy csak akkor válik a kép képpé, a szobor szoborrá, a szoborkép szoborképpé, ha a tűz és a láng által a lelket is sikerült beléjük olvasztanom!”

A zeneszerző és a költő „szerencsésebb” helyzetben van, mint

Nekem jobb esetben marad a fénykép, s ha tudom, hova került a mű, elmegyek utána és megnézem. Az első ceruzavonástól az utolsóig vannak tanulmányos részei a munkának: az elkészültének a köz-

*a szobrász és az ötvös-
művész, mert a költő
elolvashatja, a zene-
szerző meghallgathat-
ja újra az írásait, a
szobrász viszont elad-
ja alkotásait, s azok el-
kerülnek tőle...*

bülső fázisairól dokumentálok mindent és elteszem. Volt olyan alkotásom, amelyhez egy korábbi mű tapasztalatára volt szükségem. Egyik ötlet hozza a másikat, egymásra épülhetnek végül is a dolgok. Ez ugyanígy van a színésznél, a költőnél vagy a zeneszerzőnél, nyilván az előzőből tanul és építi a következőt. A téma mindig hoz valami újat, ad valami lehetőséget másra. Itt van például a kecskeméti keresztény ikonográfiai kiállítás, két évente szervezik meg a Cifrapalotában, kiírnak egy adott témát: legelőször volt a Kereszt, arra készítettem egy *Krisztus torzót*, azután volt az Oltár, abban nem tudtam részt venni más elfoglaltságom miatt, majd a Genezis történeteiből lehetett feldolgozni egyet, arra született a *Noé bárkája*. Tavalyelőtt Krisztus példabeszédeiből lehetett választani, a *Jó pásztort* készítettem el, amely jelenleg megtekinthető Fertőrákoson a püspöki kastélyban.

*Nem sajnálja odaadni
az alkotásait?*

De igen! A szobor elmeneteléséhez azonban idő kell. Az akkor is fájdalmas dolog, ha tudom, hova kerül. Rögtön az alkotás elkészültét követően nem szeretem kiadni a kezeimből. Jó, ha nálam van még egy-két napig vagy hétig, ha lehet, vagy bizonyos esetekben egy évig, és csak utána válok meg tőle. Együtt kell még egy kicsit laknom vele. Ahhoz, hogy le tudjam szűrni a vélt tanulságokat, az kell, hogy itt legyen a műteremben még egy ideig. A *Bacchus* szobromat hosszú ideig a Várban, a Borok Házában láthatták a vendégek, majd Párizsban a tavaly novemberi kiállításom egyik fő darabja volt.

*Most is szól a műter-
mében halkán a zene.
Munka közben gyak-
ran hallgat zenét?*

Igen, ha nem kalapálok, zenét hallgatok munka közben is. Nagyon szeretem a klasszikus zenét, többnyire a Bartók Rádiót szoktam hallgatni. Édesapám érmekeket és kisplasztikákat készített: ez nem járt zajjal, ő sokszor hallgatott zenét, így a zene szeretetét rajta keresztül kaptam meg, és örülök ennek. Mívelni sajnos nem tudom, de a jelentősebb koncertekre viszont, ha tehetem, elmegek.

*Hegedűs Endre lemez-
borítóján — Hommage
à Liszt Ferenc — lát-
ható a zongorás kéz...*

Liszt Ferenc virtuozitását szerettem volna ezzel a kétkezes játékkal kifejezni és kicsit felfokozni. A másik, az egykezes, Fertőrákoson van a püspöki kastélyban. A Haydn-év kapcsán és Haydn emlékére készítettem két képet is, egyik szimfóniájának a kottájából pár sort gravíroztam a lemezre.

*„Az örök fagottos”
vörösréz szobra a Ze-
neakadémián áll 2002
óta. Készülnek-e ha-
sonló művei?*

Gyermekkorom óta kedvelem a fagott hangját. Van egy fagottművész barátom, aki korábban, a nagycenki kiállításomat látva, az egyik szoborról kért rajzot, de én nem rajzot adtam, hanem elkészítettem neki a fagottos szobrot. Azért, hogy ne egymaga álljon, megrendelt tőlem egy fuvalás lányt is, amely elkészült már a fertőrákosi püspöki palotában lévő kiállítás alkalmára: ez is a Zeneakadémiára kerül majd. Terveim között szerepel még — hogy egy kvintett álljon a zeneszerzőszámok bemutatására — egy oboás, egy kürtös és egy trombitás, továbbá majd egy sámlin ülő kislány fog furulyán játszani.

Megrendelésre dolgozik, vagy pedig saját ötletek alapján készíti el alkotásait?

A kiállítások anyaga — akár rajz, szobor, vagy szoborkép — nem megrendelés, hanem saját elképzeléseim, terveim megvalósítása, inspirációim végleges formába öntött bemutatása. Májusban Szardínia szigetén, Tempióban volt kiállításom. Ez a tavalyi, milánói kiállításom „hozománya”. Nemrég a Lyukasóra folyóiratban volt látható a Káposztásmegyének szánt stációsorozatam vázlatrajza. Ezek nyomán hatvan-nyolcvan centiméteres szobrok születnek majd. Az egyházi munkák többnyire megrendelésre készültek.

Van, aki tovább viszi a Madarassy nevet?

Édesapám szobrász volt, anyai ágon a nagyapám pedig festőművész és grafikus, így két oldalról vagyok „megfertőzött”. A fiam, András festő szakon végzett a Képzőművészeti Főiskolán. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a mi pályánkon is sokkal könnyebb volt a megélhetés, az ember egzisztenciájának a megteremtése ma jóval nehezebb. Előnyös helyzetben vagyok, hogy a használati tárgytól a szoborig, az éremig mindent el tudok készíteni, és örömmel teszem ezt, akár egyházi, akár világi munkáról legyen szó. A káposztásmegyeri keresztelő-medencémnek szobrász nyilván csupán a szobrászati részét tudná megalkotni, nekem szerencsére megadatott mind a kettő. Keresztelő Szent János szobor is lesz rajta: iparművészettől a szoborig benne foglaltatik majdnem minden.

Az alkotó inspiráló élményének útját nem tudja biztosan megtervezni. S a művésznek meg kell szenvednie, végig kell járnia a mű keresztútját, nem tudja, hogy mi lesz a vége.

Michelangelónak van egy *Piétàja* Milánóban, amely befejezetlen, félig megfaragott, és lehet látni, hogy nem jó helyre tette Krisztus kezét, és a fölfogó, az ölelő kezét. Benne van az indulat, a vehemencia, amivel ő szolgálni és bemutatni akart, csupán nem úgy került ki a keze alól, ahogyan szeretete volna, így maradt befejezetlen. Sok minden nyitott és kérdőjel ennél a szobornál. Ott van például a *Rabszolgák* szobra, amely a Louvre-ban látható, vannak részletek, amelyek gyönyörűen, a megpolírozásig, a márványon csillogva ott szemlélhetők, és van olyan részlet, amely elhanyagolható, nem fejezte be, nem tartotta lényegesnek. Például a *Piétà*-nál fontos, hogy milyen szerepe van Máriának, vagy Krisztus keresztől leemelt testének, a súlyos, de már holt kezének, lábának.

Miért van szüksége az embernek a művészetekre? A hitet erősíti-e ön szerint a művészet?

Művészetre mindenkinek szüksége van, akár zene, akár irodalom, vagy képzőművészet, a szerint, ki-ki melyik műfajt részesíti előnyben, ez nagyon változó. Mindenkinek szüksége van rá a saját énjének megfelelően attól függően, hogy mihez kötődik, mi az, ami iránt megfelelő alázattal bír. Nyilvánvaló, hogy a középpontban Isten áll, aki mindenben meghatározó. A templom funkcionális tárgyainak a megfogalmazásánál is ez igen fontos. Értem ez alatt a tabernákulumot, mint az Eucharisztia helyét, a kelyhet, a paténát, vagy a gyertyatartókat, a keresztelő medencét. Az élet kezdetétől a halálig mindent magába kell foglalnia. Számomra ez szent és sértetlen egység.

MÁTHÉ ANDREA

Enyészpontok

„...elhelyezhetetlen.”¹

A szerző esztéta. Legutóbbi írását 2010. 12. számunkban közöltük.

¹Pilinszky János *Az ember itt* című verséből.

²Keletkezésének helyét és idejét tekintve a(z általam fellelt) források több feltételezést tesznek lehetővé: vagy Avilában készült valamikor 1574 és 1577 között, vagy Toledóban a börtönben, ahol 1577. december 2. és 1578. augusztus 15. között tartották fogva rendtársai.

³Olaj, vászon, 205cmx116cm, Kelvingrove Art Gallery and Museum, Glasgow

⁴El Greco *Toledo látképe* cc. 1596–1599 vagy 1600. Metropolitan Museum of Art, New York

⁵Thomas Merton: *Saint John of the Cross* <http://www.cin.org/saints/jcross-merton.html> (2011.02.10); ez a feltevés azonban nem valószínű, mivel a dátumok nem esnek egybe.

Azt a kisméretű tollrajzot, amelyet Keresztes Szent János készített — a korabeli források szerint egy látomását követően — 1577 körül,² a művészettörténet nem igazán tartja számon. Ha mégis, akkor is csak úgy, mint Salvador Dalí *Keresztes Szent János keresztje*³ című, 1951-ben elkészült festményének előzményét. Holott a 16. századi rajz keresztábrázolásának perspektíva-szemlélete meglepően újszerű és formabontó, olyanmódon, hogy nem lehet pusztán a barokk perspektíva-játékok és -kísérletek égisze alá sorolni. A nagyon erőteljes rajzvázlat felül-oldalnézetben ábrázolja a keresztre feszített Jézust; enyészpontja a kép aljára (még pontosabban a képen kívülre) esik; a kereszt horizontális ágának felső lapja, vertikális ágának pedig oldala hangsúlyos, Krisztus válla, szétárt keze és feje hátulról látszik, a töviskorona és a haj eltakarja a (lehetségesen megmutatható fél) arcot; a bal kézfejet átszűrő szög aránytalanul nagy. A test a kereszten szinte összecsaplik, teljesen összetört, meggyötört, húzza lefelé a gravitáció, a térdnél derékszöveget zár be a comb és az alsó lábszár.

A kereszt mintha az úrban, a levegőben lenne és zuhanna lefelé.

Lehetséges, hogy a rajz akkor keletkezett, amikor Keresztes Szent Jánost karmelita rendtársai Toledóban kínzásoknak kitett, kegyetlen körülmények között börtönben tartották, ahonnan 1578. augusztus 15-én tudott megszökni rejtélyes, máig pontosan nem tisztázott körülmények között. Egy feltételezés szerint El Greco akkoriban festette *Toledo látképe*⁴ című képét, amikor Szent János ott tartózkodott, és a festményen börtönének épületét is megörökítette.⁵ A börtönben keletkezett — ahová egyik együtt érző rendtársa mégiscsak tudott papírt csempészni — *A lélek sötét éjszakája* című műve is, amely a hozzáfűzött magyarázatokkal együtt a misztikus irodalom (és általában az irodalom) kiemelkedő alkotása.

⁶Note on the Drawing of Christ of the Cross http://karmel.at/ics/john/gen_11.html (2011.02.07.)

⁷Jézusról és Máriáról elnevezett Bruno atya, aki Keresztes Szent János életrajzírója is volt; a másik festő José María Sert, aki — állítólag — csak oldalra fordította a kis képet, és annyit mondott, hogy a rajz úgy ábrázolja a keresztet, mintha egy haldokló a szájához szorítaná. http://www.karmel.at/ics/john/gen_11.html (2011.02.07.)

⁸Dalí Krisztus és az — akkor felfedezett — atommag hasonlóságát feltételezte: Krisztus mint a világban megtestesülő egység és egyesítő erő megtestesülését.

⁹*Mystical Manifesto/Manifest Mystique* (1946–1962)

¹⁰Le Nain fivérékként ismert festők (Antoine, Louis, Mathieu), műveiket családnevükkel szignálták, sok művük közös alkotás.

¹¹Olaj, vászon, 307cmx367cm, 1634–1635, Museo del Prado, Madrid

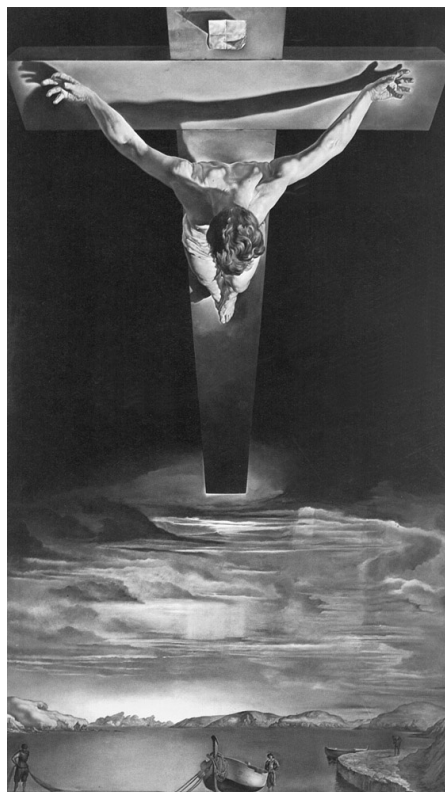
¹²Olaj, vászon, 248cmx169cm, 1632, Museo del Prado, Madrid; nem lehet véletlen, hogy Dalí nem az 1631-ben

Keresztes Szent János a kisméretű rajzot az avilai Megtestesülés Kolostorban élő Ana María de Jesús nővérnek adta át, aki haláláig, 1618-ig őrizte, majd továbbadta María Pínel nővérnek, aki 1641-ben halt meg. Akkor a tollrajzot egy ellipszis alakú monstranciába helyezték, és így maradt meg több mint 300 évig. 1968-ban restaurálásra és tanulmányozásra Madridba küldték, majd visszakerült Avilába, ahol ma is megtalálható.⁶ Elképzelhető, hogy talán éppen amiatt nem került a művészettörténet érdeklődési körébe, mivel sokáig rejtve volt és kegytárgyként tartották (és tartják ma is) számon.

1945-ben és 1950-ben Bruno, karmelita szerzetes két festőnek mutatta meg Keresztes Szent János rajzát,⁷ egyiküket, Salvador Dalí rögtön megragadta a kisméretű kép erős kisugárzása. Hatására több rajzot is készített, amelyek a későbbi festmény előzményének tekinthetők. Dalí azonban elsősorban a 20. század korszakának egyfajta értelmezési lehetőségeként,⁸ festői problémaként és a perspektivikus ábrázolás briliáns megvalósíthatóságaként tekintette a témát. Erre következtethetünk mind nyilatkozatai, mind a *Misztikus manifesztum*⁹ című írása alapján. Festményén valójában (át)esztéti-

zálta Keresztes Szent János rajzát, és így magának a keresztnek és a keresztre feszítésnek a jelentését is. A szenvedést és a kereszt botrányát nyugodt éteri szépségben ábrázolta. Intenzív kisugárzó ereje azonban vitathatatlan. A hatalmas keresztre pontosan középről-fentről látunk rá, és a tájra is, amely fölött a sötét légben lebeg. A lenti halászcenét ábrázolásában az evangéliumi utalás nyilvánvaló, festői megoldásában azonban a tengerpart Port Lligatot idézi úgy, ahogy Dalí kilátott rá ablakából, a halászok alakját Le Nain-rajz(ok)ról¹⁰ és Velazquez *Breda átadása avagy a Lándzsák*¹¹ című festményéhez készült előtanulmányok rajzairól vette át. Krisztus keresztben függő alakjának megfestésekor is Velazquez 1632-ben festett képét tekintette mintának.¹²

Ezeket a művészettörténeti adatokat azonban vagy szükséges, vagy elhanyagolható tényeknek tekinthetjük ahhoz, hogy a szo-

festett Velazquez *Krisztus a keresztenjét választotta* előképül, Grünewald isenheimeri oltárának Krisztusát pedig kifejezetten ellenpontnak tekintette saját festménye szempontjából, hiszen ezeken a festményeken a szenvedés, a kín, a torzulás hangsúlyos.

katlan perspektívájú ábrázolások értelmezhetőségén elgondolkozunk. Hiszen feltehetően ezen van a hangsúly: a nézőponton. Honnan nézzük a keresztet, honnan nézzük, milyennek tekintjük az életet? A saját életet és a saját halált.

Keresztes Szent János rajzára először nézve azt kutatja a szem, hogy valójában mit is ábrázol, annyira be kell állítódnia arra, hogy a lehajtott fejet hátulról felismerje, hogy a kifeszített karokat azonosítsa, hogy az emberi testet ebben a torzult-torzított formában elfogadja. A rajz vázaltszerű egyszerűsége, ugyanakkor befejezettsége és puritánságán átütő döbbenetes ereje — meglehetősen egyértelműséggel — utal arra, hogy átélt ábrázolásról van szó: hogy élet, halál és — ami tőlük elválaszthatatlan — a szeretet kérdéséhez tesz hozzá valamit. Csakhogy amíg a létező számára az élet és a halál adott, nem pedig választható, addig a szeretet döntés kérdése. Azé a döntése, hogy életem eseményeinek megélése során a szeretetet választom-e — merem-e a szeretetet választani — irányítóul; ami egyben radikális döntés is, mivel azt (is) jelenti, hogy elfogadom a szenvedést, a kiszolgáltatottságot, a félreérthetőséget, a visszautasítást, a lemondást a győzelemtől, az irányításról, a nyerni akarásról, hogy kiteszem magam a sebezhetőségnek. Egészen addig, hogy hagyom elveszni magam a világ és önmagam számára is. Lemondok magamról — az önzése(i)mről — és a szeretett Másikba helyezem át középpontomat. Más(ik) leszek egészen a normalitás határát megtörően. A világból kivetett. A realitás koordinátáitól megfosztott álmodozó, aki hitét a lehetetlenbe veti, és teljesen kitétt az elveszettségnek. Hiszen aki szeret, sebezhető, sőt mint nyílt seb mutatkozik meg gyengeségében-gyengédségében, fájdalmaiban, tehetetlenségeiben az előtt, akit szeret. Az Egyetlen Másik előtt. És persze abban a reményben is, hogy a (neki) megad(at)ott) Másik képes lesz begyógyítani ezt a sebet, ami csak azáltal lehetséges, hogy ő is felfedi saját sebeit, érzékenységeit, bánhatóságát, sérthetőségeit. Ebben az egymás felé megnyíló sebezhető — és általában mindig meg is sebződő — őszinteségben lehet gyógyító a szeretet/szerelem; ebben tudja megteremtteni a szenvedés ellenpontját és kiegyensúlyozását. Az egymás kiszolgáltatottsága felé forduló (lelki és testi) érintésben akkor tud felvillanni a szeretet/szerelem öröme, fénye, boldogsága is. Akkor képes gyógyító lenni, de akkor szinte egy csapásra gyógyít meg minden sebet. Elég hozzá egyetlen szó, egyetlen érintés vagy simogatás, amelyben az emberi és isteni összeér, hiszen „[A]z, ami emberi, csak egy hatalomtól mentes viszonynak adja meg magát”.¹³

Amikor kívül elsötétedik minden, a belső sebeztség órái-napjai is akkor tűnnek a legsötétebbnek. Keresztes Szent János rajza ezt a pillanatot ábrázolja: a test és a lélek legátláthatatlanabb óráit, mégis egy másik nézőpontból. Fentről. Ezért is olyan nehéz ezzel a képpel kezdenie valamit az értelmezésnek, vagy egyáltalán a befogadásnak. A keresztre feszítés témájú képeken a szemlélő általában a ke-

¹³Emmanuel Lévinas:

A másik etikai jelentése.
In uő.: *Nyelv és közelség.*
(Ford. Tarnay László.)
Jelenkor – Tanulmány
Kiadó, Pécs, 1996.

reszt alatt állók szemszögéből néz fel a szenvedő testre; ez a test pedig szinte elérhető közelségbe kerül hozzá, mintegy levételre várva. A földön álló embernek mintha lehetősége lenne magához vonni — fentről lefelé — a szenvedő vagy kiszenvedett testet. Keresztes Szent János rajzán nincs stabilitás, nincs viszonyítási pont, csak a megragadás lehetősége, hogy a kép szemlélője együtt zuhanjon a keresztre feszítettel; reménykedve, hogy az Atya gravitációja (magához) vonzza. Ez a belevetődés a zuhanásba azonos a szeretet/szerelem belevetődésével és belevetettségével, amit *A Kármel hegyére vezető út* hihetetlen érzékiséggel, a hozzá írt kommentár, *A lélek sötét éjszakája*¹⁴ utolérhetetlen plaszticitással, spirituális érzékenységgel és tisztánlátó bölcsességgel ír le.

Keresztes Szent János rajza a (szenvedő) szeretet melletti döntéséről és annak totális elfogadásáról szól életének olyan periódusában, amikor ez teljesen értelmetlennek és megsemmisítőnek látszik. Képet — látomást — kap és ad arról, hogy van más perspektíva is; de az letről nem látszik; csak fentről, akkor, ha egy kicsit emelkedünk saját magunktól, felemelkedünk saját magunkhoz, ami úgy lehetséges, ha egy kicsit magunk fölé is emelkedünk, és vállaljuk a zuhanást, lebegést, a koordináták elvesztés(t)ését is. A halál megközelítését. De ez — ahogy ezt a két kép Krisztusa mutatja — (a) kereszt nélkül nem megy; vagy nem úgy, nem olyan módon megy.

Salvador Dalí festménye geometrikus átgondoltsággal — a többszörösen szerkesztett háromszögek és a kör kapcsolatával, a középponti perspektívával, több enyészpont kijelölésével — képileg letisztazza az erővonalakat, de át is alakítja: az ő képén eldönthetetlen, hogy a szemlélő felé zuhan, vagy éppen távolodik tőle a kereszt; ugyanakkor, mint ha alulról és felülről is egyszerre láttatná ég és tenger közti lebegését. Az üzenet itt is a láthatóban — a tükröződésben, a látványban — nyilvánul meg (nyilvánítja ki magát), de sejteti a láthatón túlit: más, sőt több nézőpont is lehet, a felhők fölé is eljuthat a tekintet, a felhőkön is áthatolhat a látni akaró szemet helyettesítő érzékelés.

Keresztes Szent János zuhanó keresztjének Krisztusa a végtelen időt a szenvedés és a kín idejeként ábrázolja, és képi megfogalmazásában — vagy inkább képszerű megragadásában — kiterjeszti az egész univerzumra; Dalí képén maga a megfeszítés — kín és gyötrellem utáni — ténye a téma, a kereszt szimbólumként lebeg a — képi és az egész — világ felett, az emlékez(t)ésre utalóan.¹⁵ Egyik képen sincs nyugvópont, de mindkettő nagyon erősen közvetíti az önkéntes önatadás erejét. Mindkét alkotáson a lehajtott fej lép a legközvetlenebbül kapcsolatba a befogadóval, aki a nem látható vonzásának szuggesztív hívása nyomán szinte határozott készletet érez arra, hogy felemelje, ránézessen, hogy szembe nézhessen az Arccal. Mintha a zsolttár kérése hangzana fel a háttérben a képek mögött: „Ne rejtse el előlem arcodat...”¹⁶

Hogy mennyire higgyünk a két alkotás így értelmezett hiteles ségének¹⁷ — hihetünk-e neki —, az a mindenkori egyéni megköze-

¹⁴Keresztes Szent János: *A lélek sötét éjszakája. Magyarázatok a Kármel hegyére vezető út című vershez.* (Ford. Takács Zsuzsa.) Európa, Budapest, 1999.

¹⁵Hajas Tibor: *Képkorbácsolás I.* című munkája (amely hátrakötözött kézzel és lehajtott fejjel ábrázolja a kiszolgáltatott emberi állapotot) emlékeztet Keresztes Szent János és Salvador Dalí ábrázolásaira, még ha nem is volt eleve célja ez. In: *Képkorbácsolás/Image whipping. Hajas Tibor (1946–1980) Vető Jánossal készített fotómunkái.* (Szerk. Beke László.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004, 70.

¹⁶Zsolt 142: „Ne rejtse el előlem arcodat, mert csak tebenned bízom.” Valószínű, hogy az istenképmás megjeleníthetősége engedélyezésének vagy tiltásának sok évszázados vitája is meghúzódik a két festmény ábrázolásmódjában.

¹⁷Hans Belting: *A hiteles kép.* (Ford. Hidas Zoltán.) Atlantisz, Budapest, 2009.

¹⁸Almási Miklós: *A képvilág paradoxonai* (Hans Belting: *A hiteles kép*). Mozgó Világ, 2010. április <http://mozgovilag.com/?p=1137> (2011.02.16.)

lítés és befogadás kérdése is: „A festmény a falon lóg, de az igazi kép a befogadó fejében él.”¹⁸ Ez nem relativizmus, csupán az egyéni befogadás felértékelődése és a mindenkori befogadó egyéni döntésének és felelősségének hangsúlyosabbá válása is abban, hogyan viszonyul a kulturálisan egyre változatosabbá váló képpercepcióhoz. Egyetlen — bár szubjektív — viszonyítási pontról azonban nem feledkezhetünk meg: a nagyszerű műalkotások követhetetlen, csendben, búvópatakként áradó-átítató hatásáról, amely minden elméletet felülírhat.

Keresztes Szent János Krisztus-rajzán és a rá reflektáló Salvador Dalí festményen a hitben támasztékot kereső szeretet bátorságot is messze meghaladó merészsége, másként-látása, másképpen viszonyulása a szeretett Másikhoz, és rajta keresztül az egész világhoz: nem más, mint lebegés, zuhanás, támpontok nélküliség, az enyészpontok megsokszorozódása. De e két műalkotás megoldása alapján — úgy tűnik — nincs (nem nagyon van) más lehetőség, mint ennek a kitettségeknek az elfogadása. Kiindulópontként a tovább felé.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

Alois M. Haas: Felemelkedés, alászállás, áttörés

Alois M. Haas

Felemelkedés, alászállás, áttörés

A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve

A kötetben szereplő tanulmányok közös kiindulási pontja, hogy a misztikus hagyományok kizárólag koruk társadalom-, kultúr-, teológia- és mentalitás-történeti összefüggéseinek ismeretében közelíthetők meg helyesen. A misztikakutatás e kontextuális irányzatának egyik legtekintélyesebb európai képviselőjeként számon tartott Alois M. Haas elméleti írásai a keresztény misztika világból kitorolni próbáló törekvéseit (felemelkedés), az emberi élet valóságába radikálisan belebocsátkozó tendenciáit (alászállás) és az állandó isteni jelenléthez megérkező tudati tapasztalatait (áttörés) mutatják be. Esettanulmányai a középkori német domonkos és a kora újkori spanyol kármelita misztika világát tekintik át. A modernitás és a posztmodern kérdéseit folyamatosan szem előtt tartó elemzései a keleti vallások és a keresztény misztika lehetséges kapcsolódási pontjaira is kitérnek.

Ára: 3.500 Ft

Megvásárolható a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Telefon: 486-4443

GRÓF TELEKI PÁL HETVEN ÉVE HALOTT

Cserkész volt

Bár férfikorában ismerkedett meg a cserkészettel, szívvel lélekkel azonosult vele. Így ír erről Sík Sándor: „A negyvenkét éves férfi, a volt miniszter, a professzor, a világhírű tudós, nemcsak a cserkészruhát vette fel, hanem beleélte magát a cserkészet lelkébe, életérzésébe, beledolgozta magát — a tudósrá jellemző szakszerűséggel — a cserkészlet sajátos pedagógiájába, kiképzési anyagába, a gyakorlati cserkészélet minden csínjába-bínjába...”

Miniszterelnöksége idején is szívesen vette fel a cserkészruhát. Részt vett a lelki gyakorlatokon és táborozásokon. Nélküle a híres gödöllői cserkész-világtalálkozó sem lett volna oly kiváló. De életének nagy műve volt a magyar cserkészlet próbarendszerének kidolgozása. Az 1910 óta használt Baden-Powell-i angol alapokra épített próbarendszer helyén egy új, s a magyar nemzet ifjúságának szellemi és erkölcsi szükségleteire szabott tartalmú *próbarendszert* dolgozott ki. Alappillére a *Biblia* és a *magyar kultúra*. Teleki mély meggyőződését mutatja, hogy a magyar lelkiség alaptényezői: a *magyarság*, a magyar létünkben származó *európai mivoltunk* és *vallásosságunk*, az *istenhit*. Ezt tette a magyar cserkészlet próbarendszere és a cserkészlet nevelő sikerének kulcsává. Ahogy a cserkészek haladnak próbáról próbára, nemcsak gyakorlati ismeretekre tesznek szert, hanem lelki és szellemi kincsekre is. Amint Teleki Pál mondta: „A cserkészletben fiatalokat igyekszünk szerencsés módszer szerint nevelni, olyan fiatalokat, akikből emberek lesznek. Becsületre, áldozatkészségre igyekszünk őket nevelni, egyenlőségben, testvériségben és önzetlenségben.”

Teleki nemzetnevelő munkáját tragikus halála megszakította. Halála után, az akkori cserkész-újság, a Magyar Cserkész ezt írta: „A hegycsúcsra, melyről a messzi távlatokba tekinthetett, ott maradt felszerelése: Egy magyar fókusz, az erő és önvédelem jelképe. Egy Bocskai-sapka, cserkész tábori fővegünk, rajta a hármaskörre emlékeztető cserkészliliommal. És egy oldalzsák, az igénytelenség, a férfias keménység és a 'magad uram, ha szolgád nincsen?' megszemélyesítője. Hová ment gazdájuk? Merre vette útját? Sirassuk? Büszkék legyünk rá? Nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy öröksége életprogram minden magyar cserkész számára.”

Politikus volt

Tudását vitte Trianonba népszerű térképpel, felkészültséggel, de meg sem hallgatták. 1938 májusában az Imrédy-kormány vallás- és közoktatásiügyi minisztere lett, főként a területi revízióval foglalkozott. 1938 augusztusában meghatározó szerepe volt a Magyarok Világszövetsége létrehozásában és programjának kialakításában. 1939. február 16-án másodszer is elvállalta a miniszterelnökséget, mert bajban volt a haza. Hitler a magyarokat hívta a lengyelek elleni beavatkozásba, Teleki 1939 őszén megtiltotta a német csapatok átvonulását magyar területen. A német-lengyel háború után pedig befogadta a lengyel menekülteket, köztük mintegy tízezer lengyel zsidót is. Segítette a szovjetek által lerohant Finnország önvédelmi harcát is a Finnországi Magyar Légőfőállítással. 1940-ben a német hadsereg látványos sikerei és a második bécsi döntés Magyarországot a németek mellé kényszerítette. A területi revízió folytatása, Észak-Erdély visszacsatolása fejében át kellett engedni magyar területeken a Romániába tartó német csapatokat. Külpolitikailag már csak Jugoszlávia felé nyílt szabad mozgástér, ezért Teleki 1940 decemberében jugoszláv-magyar „örök barátsági szerződés”-t kötött. Amikor 1941 márciusában Hitler elhatározta Jugoszlávia lerohanását, kérte Magyarországi részvételét a támadásban. Teleki dilemmáját bonyolította az angol külügyminisztérium figyelmeztető átírata, miszerint: „Ha Magyarország bármilyen indokkal csatlakozna egy Jugoszlávia ellenes támadáshoz, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei hadüzenetével is számolni kell.” Tisztában volt azzal, hogy az adott helyzetben Magyarország nem vonhatja ki magát a jugoszlávok elleni hadműveletekből. Azzal is tisztában volt, hogy Németország „végső” győzelme csak Hitler zavaros agyszüleményének terméke, hiszen az úgynevezett „angliai légi háborút” is elveszítette, és mások is bekapcsolódtak az ellenük folyó küzdelemben. Nem vállalta a szerződés-szegést, ezért a tragikus helyzetben április 3-ára virradóra főbe lőtte magát. Ezzel akarta figyelmeztetni és felrázni a magyar és a nemzetközi közvéleményt, megakadályozni az angolok hadüzenetét, ami átmenetileg sikerült neki: Churchill is fejet hajtott Teleki nemzetét óvó vértanúsága előtt. Egy kicsit Dugonics Titusz tettehez vélem hasonlónak tettét.

Mit üzent írásaival?

„Nehéz ma igaz úton járni, de lehet. Hit nélkül nem fogunk kivezető utat találni abból a nagy káoszából, amely ma a világon uralkodik.

Minél kevesebb a becsületesség, minél kevesebb a tisztaság, annál több rendelet, annál több törvény kell, viszont annál kevesebbet használ.

Legszilárdabb meggyőződése, hogy nemzetet csak igazmondással lehet nevelni.

Szegeden a franciák lépten-nyomon azt kérdezik tőlünk egyes polgárok felől: franciabarát vagy németbarát-e az illető. Egy idő múlva meguntam ezt a kérdezősködést, és azt mondtam: Ha Magyarországon tisztességes emberrel akarnak beszélni, s remélem, ezt akarják, akkor 'magyarbarátokat' keressenek.

Nehezebb feladatot talán egy nemzedék sem kapott, mint éppen a mai, de mi legyünk büszkék erre a feladatra, s a magunk erejét összetéve igyekezzünk azt teljesíteni, mert a legkisebb megingatás, össze nem tartás alapjaiban rendíthetné meg a nemzet egész épületét."

GYULAY ENDRE

A NÉPI JÁMBORSÁG ÉS A SZEPLŐTELEN FOGANTATÁS TANA

Az egyházi tekintély mindig is figyelemmel volt a népi jámborságra. Az utóbbi időben pedig észrevehetően megnőtt ez a ráfigyelés.

Mindenekelőtt ne hagyjuk figyelmen kívül a II. Vatikáni zsinat megállapítását. Idézem az 1964. november 2-én kihirdetett *Lumen gentium* dogmatikai határozat 12. pontjának megszívlelendő sorait a hívek összességében az igazság Lelke által ébren tartott „hitérzékről” és annak újbóli vállalását. Hogy a földi egyház „semmit sem vesz el egy-egy népek ideig való értékéből, sőt ellenkezőleg: felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, szokásait, amennyiben jók”, nem feledi ugyanis, hogy annak a Krisztusnak takarítja be a népek terméseit, akinek az Isten örökségül adta a nemzeteket (Zsolt 2,8).

A zsinat után VI. Pál pápa egy 58 pontos jelentős körlevéllel fordult az egyházhoz.¹ Jelentős: „A II. Vatikáni zsinat figyelmeztet, hogy a liturgikus kultusz mellett más jámborsági formák is előfordulnak... a keresztény nép kegyelete és az Isten Anyja iránti tisztelet különféle formákat ölt az idők folyamán és a különböző helyek szerint... ezek az idők folyamán hibássá vált megjelenési formák megújításra szorulnak... hogy teológiai vizsgálat révén az egyházi tanítóhivatal elé tárva, újra beillesztést nyerjenek. Szükséges, hogy ehhez a püspöki konferenciák... hathatós közreműködéssel működjenek közre... kívánjuk azonban, hogy az egészséges hagyományt tiszteletben tartsák (*qua*

tamen in re exoptamus, ut sana observetur traditio) és nyílják lehetőség korunk jó szándékú igényeinek is.”²

A zsinat után VI. Pál pápa a mai világ evangelizálásáról szóló *Evangelii nuntiandi* kezdetű, nagy jelentőségűvé vált buzdításában így írt: „Oly pont-hoz értünk az evangelizáció tárgyalásában, amely figyelmet érdemel. Arról a jelenségről akarunk szólni, amelyet 'népi jámborságnak' neveznek... Kétségtelen: a népi jámborságnak megvannak a maga határai... Mégis, ha okosan, az Evangélium szellemében irányítják, sok értéket rejthetnek magukban. Kifejezhetik az Isten utáni szomjúságot, ahogyan azt csak az egyszerű emberek és szegények tudják átélni... Olyan erényeket hozhatnak felszínre, amelyek másként talán nem is nyilvánkoztak volna meg: türelmet, a mindennapi élet keresztjének elfogadását, lemondást, embertársi szeretetet, a vallási kötelezettségekben való nagyobb hűséget... Mindenesetre kell, hogy legyen érzékünk hozzájuk... Helyes vezetés mellett a népi jámborság elvezetheti a tömegeket az Istennel való igazi találkozásra Jézus Krisztusban.”³

II. János Pál pápa így fogalmazott: „A különböző népek és nemzetek közül azok, akik a földön nemzedékeken át hittel fogadják Krisztusnak, a megtestesült Igének, az Üdvözítőnek titkát, nemcsak hogy tisztelettel fordulnak Máriához... az ő hitéből erőt is merítenek saját hitükhöz. És pontosan ez az élő részesedés Mária hitében teszi őt jelenlévővé az egyháznak, mint Isten új népének zarándokútján az egész földkerekségen.”⁴

Nem akarom túlságosan hosszabbítani a kérdést, de idéznem még II. János Pál egyik apostoli levelét: „A népi jámborságot nem szabad figyelmen kívül hagyni, sem közömbösen venni vagy lelcicsinylően beszélni róla, nagyon értékes, és már önmagában kifejeződik általa Isten színe előtti vallásos magatartás.”⁵

Ehhez járul az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció 2001. december 17-i *Direktórium*a „A népi ájtatosságról és liturgiáról”, melynek eddig nem tapasztalt, terjedelmes, 288 pontját itt összefoglalóan említhetem, hogy ugyan nem önálló munka, de örülhetünk megjelenésének. Helyesen használ fel korábbi szentszéki írásokat — különösen az *Evangelii nuntiandi*t, és sejtésem szerint Andreas Heinz trieri teológus nagyon sikeres szövekként is.⁶

A Kongregáció ismeri a népi vallásosság előnyös tulajdonságaira történő hivatkozásokat, hogy tudniillik különösen alkalmas egyszerre szabad, spontán megnyilatkozásokra; az egész embert szólítja meg, a nép saját szókészletével beszél, szokásformái a saját kultúrájából valók. A *Direktórium* természetesen hangsúlyozza, hogy a liturgikus ünneplés egyedülálló szent cselekmény, hatékonyságát semmi más nem érheti fel. Ugyanakkor elismeri, hogy nem rekeszti ki a jám-

borság más formáinak fontosságát. Elismeri a népi jámborságot, mint Isten népének valódi kincstárát, mely maga is egyházi jelenség, a Szentlélek műve, a hívek általános papságának gyakorlása! Jórészt neki köszönhető, hogy nehéz időkben fenntartotta a nép hitét. A liturgia primátusát nem szabad kétségbe vonni, de a népi áhitattal való harmonikus kapcsolatra ügyelni kell. A helyi főpásztorok feladata a népi áhitat támogatása, felügyelete. Sajnálatos azonban, hogy a *Direktórium*-nak csak gyér és hiányos ismeretei vannak a népi vallásosság fentebb dicsért „kincstáráról”.

De ide kell még iktatnom az időközben XVI. Benedek néven pápai méltóságra emelkedett Joseph Ratzingernek, akkor a Hittani Kongregáció prefektusának véleményét 2000-ból: „A népi jámborságnak a hit és a mindenkori kultúrák közötti hídként van különös jelentősége. Az ilyen jámborság magától értetődő módon tartozik az egyes kultúrákhoz. Ez kiterjeszti a hit világát és az élet mindenkori összefüggéseiben életerőt biztosít számára... Szeretnünk kell a népi jámborságot; ott ugyan, ahol szükség van rá, tisztítani és irányítani kell. Ezt azonban még akkor is a szívében élő odaadó hit iránti nagy tisztelettel kell tenni, ha esetleg idegennek vagy különlegesnek látszik. A népi jámborság a hit belső meggyökeresedésének biztos jele, ott, ahol az elszárad, könnyű dolga van a racionalizmusnak és a szektáknak. A népi jámborságból az ott kipróbált elemek azután — elsziettség nélkül, a lassú növekedés türelmes folyamatában — a liturgia alakításánál is fegyelembé vehetők.” Majd újból ő, miután az „inkulturáció” hamis értelmezésén túljutott: „Az inkulturáció első és alapvető módja a keresztény kultúra kibontakoztatása annak különböző dimenzióiban... A kereszténységnek egy ilyen inkulturálása azután szó szorosabb értelmében vett kultúrát is teremt, vagyis olyan művészi értékeket eredményez, amelyek a világot Isten világosságánál újból értelmezik.”⁷

Végül idézem *A Katolikus Egyház Katekizmusa* 2002. évi új magyar kiadásának vonatkozó részeit. „A keresztény élet a liturgián kívül a különböző kultúrákból fakadó népi jámborsági formákkal táplálkozik. Az egyház támogatja a népi vallásosság megnyilatkozásait, melyek evangéliumi ösztönt és ember bölcsességet fejtenek ki és gazdagítják a keresztény életet, ugyanakkor törekszik arra, hogy a hit világosságával megvilágosítsa ezeket.” (Összefoglalás, 1679.)⁸

Ezek után nem meglepő, hogy XI. Benedek pápa a heti ügynevezett általános kihallgatások során, egy-egy jelentős szentről megemlékezve, 2010. július 7-én a korábban boldoggá avatott Duns Scutus ferences életét és tanítását idézte. Ennek rendkívül jelentős tétele volt, hogy — kora

teológusaival szemben, akiket valósággal lebénított az eredeti bűn kérlelhetetlen érvényessége — hirdette Szűz Mária „megelőző megváltását — *Vorauserlösung*” az eredeti bűn alól. (Ez a már 7 évszázada képviselt nézet olyan sikeres volt, hogy a Szeplőtelen Fogantatást 1854-ben hitigazsággént kihirdető Boldog IX. Piusz pápa is alkalmazta, és az egész egyház lelkesen átvette.)

Ettől kezdve eddig a dogmatörténetre emlékező XVI. Benedek pápa (hadd fűzzem ide meg-látásomat: vele a korábbi dogmatikus professzor és a minap még a Hittani Kongregációnak prefektusa is) szól saját gondolataival, „ami számomra fontosnak mutatkozik”, és a jeles teológusok is foglalkoznak azzal, amit *Isten népe* magától a Boldogságos Szűzre vonatkozóan hitt és ájtatosságában, művészetében és egész általánosságban a keresztény életben kifejezésre juttatott. *A Szeplőtelen Fogantatás hitében csakis, mint a Mária testi mennybevitelét illetően, Isten népében már messze előbbre voltak, mialatt a teológusok még nem találták meg a kulcsot, hogy ezeket az egész hittanrendben megmagyarázzák. Isten népe tehát megelőzte a teológusokat, mégpedig azon természetfeletti „hitérzéknek — sensus fideinek”, a Szentlélektől beléöntött képességnek köszönhetően, a hit igazságait alázatos szívvel és megértéssel elfogadva.*

A liturgiátörténetben kétségkívül kiváló Radó Polikárp szerint — amint ezt 1952–53. évi szeminárium előadásában szónó tette — hazánk a Szeplőtelen Fogantatás ünneplésében a nyugati kereszténység élén járt, mert az 1192–95 közötti Sacramentarium Boldvense már ismerte. Gyanítása szerint esetleg a Bizáncban nevelkedett III. Béla király közvetítésével. Szűz Mária mennybevitelének országos megünneplése pedig már Szent István király óta ismert volt.

Ebben az értelemben — folytatom Szentatyánk gondolatait — Isten népe „megelőző tanítóhivatal — vorausgehendes Lehramt”, melyet annak idején privátim számos korabeli teológus/egyháznagy is vallott, a hivatalos teológiának kell elmélyíteni, és értelmileg elfogadottá tenni. Hallják meg mindjárt a hittudósok a hit eme forrását, és védjék meg a kicsinyek alázatosságát és egyszerűségét! Erre emlékeztetett, amikor így szólt: „Vannak nagy tudósok, nagy szakemberek, nagy teológusok, hittanítók, akik számunkra sok mindent tanítanak. A Szentírás részlet-kérdéseivel szinte otthonosak... bizonyára, de mégsem sikerült nekik magát a misztériumot megismerni, a tulajdonképpeni magját... Ami a lényeg, az marad számukra rejtett!”

Vannak azonban a mi korunkban is 'kicsinyek', akik a misztériumot megismerték. Gondoljunk csak Soubirous Szent Bernadette; Lisieux-i Szent Terézre, az ő új, nem-tudományos módjukra,

mellyel a Bibliát olvasták.” (Szentbeszéd a Teológiai bizottság tagjaival bemutatott szentmisén 2009. december 1-én; Oss. Romano, 2009. dec. 18. A tanítóhivatalra vonatkozó oktatásai pedig Oss. Romano, 2010. júl. 8)

A vallási néprajzkutatással foglalkozók itt örömmel fedezhetik fel a Szentatya nézetével való találkozásukat. Magam már a budapesti Hittudományi Akadémián 1957-ben benyújtott és elfogadott „laureátusi” dolgozatomban többek között az „infallibilitas in credendo” közismert katolikus tanítás részlet-megnyilvánulását találtam. Úgy vélem, hogy a máriás-hit terén ezt a tételt etnográfiailag alátámasztom. Bálint Sándor professzor, a neki megküldött dolgozatom példányára hivatkozva írta 1958. március 24-i levelében: „Micsoda nagyszerű távlatok, az ‘infallibilitas in credendo’ meglepő és mégis annyira természetes vonásai tűnnek fel fejtegetéseid során.” Természetesen ismerem a II. Vatikáni zsinat erre vonatkozó tanítását, hogy tudniillik „a hívek összessége a Szentlélek kenetét kapta (vö. 1Jn 2,20 és 27), és így nem tévedhet meg hitében. Ezt a kiváltságos tulajdonságát akkor nyilvánítja ki, az egész népben meglévő természetfeletti hitérzék birtokában, amikor — »kezdvé a püspöktől a legjelentéktelenebb világi hívőkig« kifejezi általános egyetértését a hit és erkölcs dolgaiban”.⁹ — Úgy vélem — mint már fentebb írtam — itt eme tanítás konkrét részlet-megnyilvánulásával találkozunk.

Így köszönhetjük a Boldog Duns Scotustól XVI. Benedek pápáig ívelő rendkívül rokonszenves tanítást a vallási néprajzkutatás javára.

HETÉNY JÁNOS

¹*Marialis cultus*, 1974. febr. 2.

²*Marialis cultus*, 24. pont

³*Evangelii nuntiandi*, 1975. 48. pont

⁴*Redemptoris Mater*, 1987. 27. pont

⁵*Vicesimus Quintus Annus*, 1988.

⁶Vö. tőlem a *Távlatok* 2004/3. 351–360.

⁷J. Ratzinger: *A liturgia szelleme*, 2002, 180, 192, 181.

⁸Szent István Társulat, Budapest, 2002.

⁹*Lumen gentium* 12.

Felhasznált irodalom:

Lumen gentium dogmatikai határozat a II. Vatikáni zsinaton, 1964. nov. 21.; Paulus VI: *Adhortatio apostolica Marialis cultus de beatae Mariae virginis cultu recte instituendo et augendo*, 1974. febr. 2.; Paulus VI: *Evangelii nuntiandi* apostoli buzdítás, 1975. dec. 8.; Joannes Paulus II: *Redemptoris Mater* enciklika, 1987. márc. 25.; Joannes Paulus II: *Vicesimus Quintus Annus* apostoli levél, 1988. dec. 4.; Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*. (Ford. Heller György.) Szent István Társulat, Budapest, 2002.; XVI. Benedek: *Der seilige Joannes Duns Scotus*. Osservatore Romano (német), 2010. júl. 16.; *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Szent István Társulat, Budapest, 2002.; Hetény János: *A kereszténység csodálatos teljesítménye a vallásos népeletben*. *Távlatok* 65 (2004) 351–360.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Dobai Lili</i> : Formula pietatis	1.100,-
A költészet jelenléte. In memoriam Czjzek Éva	1.200,-
<i>Leo Maasburg</i> : Teréz Anya. Csodálatos történetek	3.200,-
<i>Sylvie Robert</i> : Isten útjain Loyolai Szent Ignással	2.700,-
<i>Jean-Louis Chrétien</i> : A felejtethetlen és a nem remélt	2.500,-
<i>Lukács László</i> : Az Ige asztalánál	2.900,-
<i>Walter Kasper</i> – <i>Daniel Deckers</i> : A hit szívverése	3.200,-
<i>Kertész Imre</i> : A megfogalmazás kalandja	1.400,-
<i>Thomas Merton</i> : Párbeszéd a Csönddel. Imák és rajzok	2.900,-
<i>Teréz Anya</i> : Jöjj, légy a világosságom!	3.200,-
<i>Rupert Berger</i> : Lelkipásztori liturgikus lexikon	4.300,-
<i>Johann Baptist Metz</i> : Memoria passionis	2.700,-
<i>Takács Zsuzsa</i> : Jaj a győztesnek!	1.900,-
<i>Varga Mátyás</i> : Nyitott rítusok	1.700,-
<i>Borbély Szilárd</i> : Egy gyilkosság mellékszálai	1.700,-
<i>Máthé Andrea</i> : Útvesztőben	1.100,-
<i>John Powell</i> : A tartós szeretet titka	1.800,-
<i>E. Kübler-Ross</i> – <i>D. Kessler</i> : Élet-leckék	2.600,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

RÉG VÁRT RÁISMERÉSEK Kosztolányi műveinek kritikai kiadása

Szegedy Maszák Mihály és Veres András irányításával megindult a ma talán legnépszerűbb író összes műveinek kritikai kiadása. Ócska szellemiségként azt mondhatnánk: „Mit rákentek a szolgák, lemossák a foltját!” Az az igazság, hogy Lukács György hű fegyverhordozói közül Szabó Árpád író csúnya tanulmányt a Magyarokban, Heller Ágnes pedig egyenesen az erkölcsi normák meggyalázójának nevezte könyvében. Akik még Bóka Lászlót hallgattuk, felszabadult örömmel nyugtáztuk védőbeszédét, ahogy szokásos iróniájával „meltatta” Heller Ágnes művét, és hitet tett Kosztolányi nagysága mellett. Aki megismerné az író utóéletének, értékelésének változásait, mindenre kiterjedő képet kaphat az *Édes Anna* Veres András által írt befogadás-történeti tanulmányából, amely az olvasónak szánt elegáns gesztus, hiszen a kritikai kiadásokban nem szokott hasonlóan részletes recepciótörténet szerepelni, holott — mint a példa mutatja — azon túl, hogy hasznos eligazító, akár regényként is olvasható, hiszen különféle korok ízlésének történetét is megismerhetjük, s ez annyira változatos, gyakran ellentmondásos, hogy néha felderít, máskor elcsüggeszt. Kosztolányi regényeinek, kivált az *Édes Anna* fogadtatása egyértelművé teszi, mennyire meghatározza a kritikus véleményét világnézete, pártállása, milyen gyakori a preconcepciók alapján történő ítékezés. E vonatkozásban a ritka kivétel egyike az a Kállay Miklós, akit mára teljesen elfelejtettünk, holott a katolikus irodalomszemlélet nagykorúvá válásának Sík Sándor mellett élharcosa volt. 1929-ben megjelent *A magyar irodalom történetében* ezeket írta: „[Kosztolányi] Legújabb és legeredetibb regényében... egy szegény, faluról felkerült cseléd lány lelki egyensúlyának bomlását írta meg mesteri módon. Szinte drámai szükségszerűséggel vezette le, hogy jut el végül a szegény cseléd a félönkívületben elkövetett kettős gyilkosságig. Az első magyar regény, mely a forradalmak után feltápáskodó magyar társadalmi élet érdekes rajzát megkísérelte.” Tíz évvel a regény megjelenése után a korszak három elismert tudósa, Alszegehy Zsolt, Császár Elemér és Szinnyei Ferenc a Weiss Fülöp-jutalom Kosztolányinak ítélese kapcsán ekként jellemezték az *Édes Annát*: „A beteg lélek titokzatossága vonzotta Kosztolányit az *Édes Anna* történetéhez, hogy azt a titkos erőt hangsúlyozza benne, amely egy cseléd lányt érthetetlen gyilkosságra bu-

vinni.” Két merőben más hangsúlyú értékelés, ráadásul a három irodalmár véleményéből a cseléd lány lenézése is érzékelhető.

A szövegközlő Veres András elismerésre méltó kutatómunka nyomán alakította ki a kötetben olvasható megoldást. Felkutatta a regény kéziratának meglévő részét (a XVI. fejezettől hiányzik), s párhuzamosan adja az első XV. fejezet kéziratát és az 1926-os első kiadás nyomtatott megfelelőjét. A XVI. fejezettől viszont megszűnik a párhuzamoság, innen a regény végéig az első kiadás szövege olvasható, a helyesírási hibák javításaival. (A Nyugat nagy nemzedéke néhány kitűnő írója a korrigálásban nem jeleskedett.) A közlésmód hozzásegít az író alkotómódjának megismeréséhez. Rögtön az I. fejezetben (Kun Béla elrepül) eredetileg ez a mondat szerepelt: „Ékszereket vitt, melyekkel teletömte puffadozó zsebeit, zserbókat.” A nyomtatott szöveg: „Zserbókat vitt, melyekkel teletömte puffadozó zsebeit, aztán ékszereket...” Ezek az egészen aprócska módosítások jelzik, hogy mennyire jó stilisztá volt, mennyire fontosnak vélte a jó hangzást, egyfajta ritmust, amely meg-meglendíti, vagy ellenkezőképp: nyugvópontjára viszi a szöveget. A javítások, betoldások, kihagyások visszaigazolják, amiről cikket is írt: a jó stilisztának óvakodnia kell minden fölösleges kitérőtől, esetenként egy-egy szó súlyát is mérlegelni kell. Jelzik, mennyire igyekezett Kosztolányi pontos, hiteles lenni, megbízhatóan szituálni az előadottakat. Valljuk meg, az eddigi utánközlések és -nyomások nem igazolták vissza ezt a megállapítást. Veres András ugyan a Mátúra klasszikusok sorozatban 1992-ben a közkezen forgónál jóval hitelesebb szöveget adott közre, ám a további kiadásokban javításait nem vették figyelembe. Talán azért sem, mert az utánnomás olcsóbb volt. A szöveggel való küzdelme során Veres András további javítások sorát végezte el, hogy helyreállítsa a valóban hiteles, minden további kiadás alapjául szolgáló szöveget. „Most először kerül sor a rendelkezésre álló szöveg legteljesebb rekonstrukciójára” — olvassuk az Előszóban. Ha meggondoljuk, hogy a műnek ez az 57. kiadása, a hitelességnek a következőkben alapvető a jelentősége.

Érdekes, tanulságos, ismét az író alkotómódszerébe bepillantást nyújtó *A regény keletkezéséről* írt elemzés. Apjának 1925 szeptemberében írt levelében annyit árult el, hogy „belekapott” egy regénybe, amelyet a Nyugat közöl majd, 1926. januári számában. Kilenc hónap után említette ismét: „Egy regényen dolgozom, s amíg — augusztusig — be nem fejezem, nem utazunk sehová.” Nyolc nappal később július 1-i időpontra tette a regény

első részletének közlését, s a címét is elárulta. A további levelekből kiderül: a Nyugat-beli közlés közben is tovább dolgozott rajta, csiszolgatta, alakította szövegét, nyilván a Geniusnál 1926 karácsonyára megjelent könyv számára (amelyet már nem adhatott át édesapjának, Kosztolányi Árpád ugyanis december 3-án elhunyt).

A regény *alapötletét* Kosztolányiné elég részletesen, némiképp regényesítve mondja el. Van egy érdekes mondata: „Nyilván szunnyadó hangok pendültek meg benne.” Talán úgy is lehetne fogalmazni: sokszor észlelt látvány indította el ihletét: a kimenőjükön korzózó cseléd lányok korzózása, alkalmi kapcsolatteremtése, melyről tárcát is írt. Megint másként emlékezett Márai Sándor a *Föld, föld...* című emlékezésében. Szerinte a szerkesztőségbe iramodó Kosztolányi — mindig sietett — a szomszéd ház előtt lassított, s betelepedett a házmeztér lakásába. A házmesternél mintázta volna Édes Annát. Nehéz ma már eldönteni, melyik a hiteles változat, mi mozgatta az író fantáziáját. Talán mindegyik, talán egyik sem. A mű keletkezéséről így nyilatkozott: „Nem, én semmit sem törődtem írás közben a pszichoanalitikus eljárásokkal. A művészet naiv. Az ember belemélyed az előtte lepergő életbe és látás közben tudja meg, hogy mit akar mondani. Sem regénynél, sem versnél nem szabad előzetes programot alkotni. A programszerű irányirodalom silány és megvetendő.” Regényéről nyilatkozva többször is említette az új ember szemléletet, melyet meg akart valósítani. Hihető, hogy az expresszionizmusra gondolt, ennek eszmei magva ugyanis a részvét, s maga is részvéttel ábrázolta Édes Anna személyiségvesztésének folyamatát. Igaza van a kiadás irányítójának: a mű alapötlete valóban talányos, s meghatározó mondanivalója az „irgalom”, amely hidat képez a gyilkosság és annak lehetséges magyarázata között, s amely együttérzésre hangolta Moviszter doktort. De maga az író is a tettekből leszűrhető eszmények jelentőségére helyezte a nyomatékot: „Hogy mi a regényemben megnyilvánuló gondolat? Hiszek az áhítatban és a szeretetben. Nincs kollektív élet. Csak egyéni élet van. Az embereket úgy lehet megmenteni és boldoggá tenni, ha szeretjük őket. A regény szereplői jó emberek a társadalmi rend szempontjából nézve. De nem a krisztusi gondolat értelmében véve jók. Ezért kell bűnhődniök. A regényemben őskeresztény kicsengés van. A motója a katolikus halotti ima, a *Circumdederunt*. Írás közben folyton ezeket a latin verssorokat mondogattam és a *Rituale Romanumot* olvastam. A lelkék közösségéről van itt szó, amit hirdet maga az egyház is. Hogy minden ember, aki a földön él, vagy élt, nagy közösséget alkot. És aki ez ellen a közösség ellen vét, az már itt, e földön pokolba

jut. Csak ebben a keresztény közösségben látom a kollektív probléma megoldását. Nem pedig intézményes vagy gazdasági reformokban.”

Mi tartja össze a keresztény közösséget? Nyilván a szeretet! Nélküle semmit sem érünk. Vízgyék vagy a bankfiú, az úrfi a szeretet parancsa ellen vétkeztek, ezért olyan ellenszempesek. Lehet, hogy a társadalmi rend szempontjából jó emberek, de az erkölcsi elvárásoknak nem felelnek meg, ők lehetnek a „dolores inferni”, akik „körülvették” Édes Annát, akiknek osztályrésze lehet Isten irgalma.

Részletesen elemzi Veres András a regény keletkezésének történelmi háttérét. Kosztolányi láttható gonddal építette regényébe a cselekmény háttéréül szolgáló valós eseményeket, itt azonban — szemben korábbi regényeivel — az események „jelen időben” játszódnak, olyan időszakban, amikor a társadalom kezdett visszarendeződni a forradalmakat megelőző helyzetébe, de a társadalmi hierarchia, például az úr–cseléd viszony valamelyest módosult. Az író nézőpontjából tekintve érdekes, hogy Édes Annát, azaz a vidékről a fővárosba került cseléd lányt mutatja be nagyobb beleérzéssel és rokonszenvvel. Ám a „jelen idejűség” megválasztásában nyilván az a körülmény is belejátszott, hogy a vesztt világháború és a forradalmak után kialakult történelmi körülmények valósággal sokkolták az írot. Ő is úgy gondolkodott, mint legtöbb írotársa, hamar kiábrándult, ami nem is csoda, a trianoni döntések következtében szülővárosa másik ország területére került, szüleit határvonal választotta el tőle, s elég hevesen támadták az Új Nemzedékben való szereplése és cikkei miatt, bár külföldi bírálói nem tartoztak a szellemi élvonalba. A történelmi háttér megvilágítása közben Veres András „a kommún bukása után kibombant nacionalista és antiszemita indulatokról” szól, amelyek Kosztolányit is magukkal ragadták. Érdekes helyzet: a kommún a legtöbb lap szabadkőműves–zsidó összeesküvés eredményének tekintette, Kosztolányi pedig szabadkőműves volt! A nacionalizmus felszínre törését — ott és akkor — nem tekinteném bűnének, sőt megérteném az ő és mások indulatait. Az Új Nemzedék értékelésében Veres András a korábbi, csak negatív véleményekkel szemben lényegesen toleránsabb. Az a megfigyelése, hogy „egyáltalán nem állt távol [tőle], hogy szóvá tegye a szociális feszültségeket, például Kosztolányinak... Karcolata, az *Egy pohár víz* 1921-ben a lap újévi számában jelent meg” még azzal is kiegészíthető, hogy a Központi Sajtó Vállalat mindkét lapja, az Új Nemzedék mellett a Nemzeti Újság is, sőt a vállalatot összehozó Bangha Béla is állandóan foglalkozott a szociális kérdésekkel, s ebben alighanem a politikából kiábrándult Prohászka Ottokár adta a példát.

Az *Édes Anna* — ismét Veres András jellemzése szerint — számvetés és eszesztelés. Ezt szorgalmilag a pontosan felidézett politikai események, a cselekmény helyszínén található terek, utcák megnevezése és az írói elfogulatlanság látszata. Kosztolányi szerint „a regényírónak külsőleg részvétlennek kell lennie, hogy részvétet tudjon ébreszteni. Minden irodalmi közlés indirekt; ha mondanivalómat közvetlenül kimondom, akkor a puskapor elfüstölög.” Ez nem jelenti azt, hogy ne éreznék: Édes Annával rokonszenvez, ő az igazi áldozat, nem a meggyilkoltak.

A regény recepciójának impozáns bibliográfiáját és Kosztolányi az *Édes Annáról* való nyilatkozatait, vallomásait a regény befogadás-történetét nyomon kísérő, hatalmas tanulmány követi, amely azért nagyon meggyőző, mert írója Kosztolányi szellemében „külsőleg részvétlen”, ami nem azt jelenti, hogy ne sejtetné a gyakran homlokegyenest ellenkező bírálatok hamis vagy találó voltát. Bár — mint jeleztem — ez a tanulmány a kiadás elegáns kiegészítése, valójában az egyik legjobb írás, amely a befogadás-történet szubjektív velejáróit is feltárja. Kitűnően válogatottak a szemelvények, feltárul belőlük keletkezésük korának ízlése is.

A regényről írt első bírálatok 1926-ban és 1927-ben jelentek meg. Beleérezéssel, elismeréssel méltatta Ignót (ami nem meglepő) és Lengyel Menyhért (ami talán inkább), viszont keményen kiszállt ellene Szász Károly, aki a konzervatív erkölcs őreként pornográfiának minősítette Édes Anna és Jancsi úrfi szerelmének ábrázolását. Némelyik negatív értéktétele bizonyára derűvel tölti el mai olvasóját. Az nem meglepő, hogy az első kritikák között olyan is akad, Csapó Györgyé a Magyar Kultúrában, amely a regényt és a Nyugatot is megcélozta. Mint ismeretes, a jezsuiták lapja indulásától kezdve a szabadkőműves szellemiség megtestesítőjének látta és láttatta a Nyugatot. Tánadásainak heve a húszas években valamelyest enyhült, de nem annyira, hogy a regény minőségében nem éreznék a lap iránt megmutatókozó leplezetlen ellenérzést: „A *Nyugat* számára készült ez a könyv. Lehet, hogy épp emiatt került bele néhány ágyjelenet. Lehet, hogy azért ilyen füledten erkölcsstelen és vontatott.” Dóczy Jenő sem kevésbé elítélően nyilatkozott: trükközéssel, blöfföléssel gyanúsította íróját.

Az első bírálatokban újra meg újra felvetődött az a kérdés, hogyan s miért jutott el Édes Anna a gyilkosságig. Volt, aki lélektani regényként értékelte — nem ok nélkül —, mások a naturalizmus meghaladására való törekvését vélte jellegadóknak, művészi kidolgozottságát többen is említették, legalábbis a gyilkosság előtti részekét. Egyik leglátványosabb elemzése Túróczi-Trostler Józsefé: ő a

magyar regény „európaizálásának” törekvését köszöntötte, Kodolányi János viszont „radikális politikai” nézőpontból közelített a műhöz, Kárpáti Aurél pedig általánosítva, a mindenkori gyilkosság elítélését gondolta legfontosabb üzenetének.

Már ez a sokféleség is bizonyítja a regény gazdagságát, s nem sokat változott a közelítés hangneme a Kosztolányi haláláig eltelt időszakban sem, legfeljebb a mű szociális tendenciájára esett nagyobb hangsúly (kivált Bálint György *Kosztolányi és a nép* című, a Gondolatban megjelent elemzésében). A következő esztendőkből nagyon fontos az a néhány gondolat, amelyet Schöpflin Aladár szentelt a műnek irodalomtörténetében, hiszen a Nyugat körének legkiválóbb kritikusa, személyes jó ismerője, barátja volt a folyóirat legtöbb írójának, ismerte, méltányolta, átlátta törekvéseiket (mint ezt máig érvényes Ady-könyve is bizonyítja). Ő úgy értelmezte Édes Anna tétét, hogy a tudatalattijába fojtott indulatok egy bizonyos ponton kitörtek, s ez magyarázta a gyilkosságot. A Ferenczi Sándor magyarázata iránt érdeklődő Kosztolányi művének magyarázatául, ha nem teljesen is, ez a megokolás nem hagyható figyelmen kívül.

A regény betiltásának (s vele Kosztolányi elítélésének) elképesztő dokumentumairól, Szabó Árpád tanulmányáról és Heller Ágnes könyvéről röviden szóltunk. Heller Ágnes írásán érezni Lukács György intencióinak és a 20. század magyar irodalmáról kialakított véleményének hatását. Hogy a regényre mégsem mondtak anatómiát, az elsősorban Bóka László érdeme volt, s hogy végül tananyagká vált, s figyelemre méltó tanulmányok sorát inspirálta, abban az irodalomszemlélet megújulásának döntő szerepe volt. Ezeket az írásokat tetőzi be a kritikai kiadás és Veres András tanulmánya, valamint munkatársainak áldozatos tevékenysége.

Tíz esztendővel a regény első kiadása után íróját gyászolta a magyar művésztszadalom. Hosszú, súlyos szenvedések után 1936-ban elhunyt Kosztolányi Dezső. Betegsége, halála s az azt követő híradásokat, életművét összegző tanulmányokat Arany Zsuzsanna jelentette meg „*most elmondom, mint veszttem el*” címmel. Rögtön elmondható: döbbenetes, megrázó olvasmány. Kosztolányiné könyvéből és Gellért Oszkár hagyatékában volt módom látni a hangját vesztett író írásos feljegyzéseit, jankiáltásait, fájdalomcsillapítóért való könyörgését, de így, együtt, a maga teljességében döbbenetes a hatása. Hallomásból tudom, hogy némi vita támadt, szabad-e közölni ezeket a kapkodó sorokat. Úgy vélem: közölni kellett! Ez a kusza jegyzetsor végül kiegyenesedik, és a nagy író elmúlásának fájdalmas dokumentumát tárja elénk, az életerő és életkedv hanyatlásának, a remény fel-fellobbanásának folyamatát, a halálba hanyatló élet kétség-

beesett rángását, amelyet csak a hirtelen halállal áldottak nem élnek végig. Teljesen hiteles, amit az író utolsó hónapjainak tanúja, Ascher Oszkár írt: „A teleírt tömbök itt előttem egy fájdalmas Kosztolányi-mű kéziratát adják, egy 'inferno'-ét, amit szegény kínlódó teste itt a földön járt végig, de amiért hétszer-hét mennyország jut lelkének.” Ezek híján talán fel sem fogná az a gyönyörű képet, amely Devecseri Gábor könyvecskéje végén a halálba induló írókat mutatja. A sajtó alá rendező-kiadó Arany Zsuzsanna felteszi a kérdést: vajon „irodalommá” avathatók-e a beszélgetőlapok megjelenésüket követően. Úgy hiszem: többről és nagyobbbról van szó, folyamatrajzról, amelynek ismeretében némi fájdalommal olvashatjuk például a mélységek fölé szárnyalni vágyó *Esti Kornél énekét*, s még fénylőbbnek látjuk feje körül a szeptemberi napfényből szőtt gloriolát. Kosztolányi nyilván nem is gondolt arra, hogy ezeket a lapokat egyszer majd a nagyközönség is olvashatja, de elgondolkodtató, hogy Ascher Oszkár arra kérte, írja meg haldoklása történetét. S hogy ezt a „történetet” maga a haldokló írja, az újfent Devecseri Gábort juttatja eszünkbe, ahogy halálos ágyán ő is az író legerősebb fegyverébe, a szavakba kapaszkodva búcsúzott a világtól, ahol Kosztolányihoz hasonlóan ő is nagy csínytevő volt. Arany Zsuzsanna bevezető gondolatainak mintha „maga mentsége” sugallata volna. Fölöslegesen. Inkább az „ő dicsérete” ez a kötet.

A neves orvosprofesszorok számára izgalmas téma volt Kosztolányi Dezső (és Babits Mihály) betegsége, kezelése és állapotának változása a szenvedések megpróbáltatásaitól az átmeneti remissziók át a halálig. Jogos tehát, hogy a *Tanulmányok* között Gyenes György Kosztolányi stockholmi kezelésének történetéről szóló írása az első, s ezt követik a halálát követő sajtóvisszhangok és a befogadás-történet adatai. A cikkek az író betegségének kezdetétől haláláig dolgozzák fel a folyamatot, arra is törekedve, hogy kielégítsék az olvasók kíváncsiságát, amely különösen akkor nyilvánul meg, ha egy nevezetes ember távozik az élők sorából. Bármennyire csüggesztő ez az intimpistáskodás, hozzá tartozik a modern sajtó megnyilvánulásaihoz, Tolsztoj haldoklása nagyobb szenzáció volt, mint a regényei.

Befogadás-történetébe — mint ezt az *Édes Anna* esetében is tapasztaltuk — ideológiai megfontolások is belejátszottak. És természetesen a rá emlékező cikkek írói között akadtak olyanok is, akiket — hogy a finom megfogalmazást idézzem — „azóta már nem kötünk Kosztolányi személyéhez”. A személyéhez fűzött történeteknek mégis különös jelentősége lehet, hiszen — Arany Zsuzsanna véleményéhez csatlakozva — megbízható adatok hiányában ezekből is következ-

tethetünk a megidézett egyéniségére, gondolkodásmódjára. Aligha kétséges, hogy Kosztolányi időnként megjelent a bolondokházában. Ha valaki nászútjukon a feleségét a halottégetőbe vitte, miért ne menne a bolondok közé? Kosztolányi Ádám gondozói más meglepő szokásait is felidéztek, annak bizonyítékaul, hogy a különleges jelenségek vonzótták, s szokatlan nevelési elveket vallott és valószínűsítt meg.

A beszélgetőlapok közlésében az elérhető teljesítményre törekedett Arany Zsuzsanna, ami nem jelenti azt, hogy nem lappanghatnak még további kézírásos lapok is. Ezek esetleges felbukkanása azonban kiegészítő adalékokkal gazdagíthatja Kosztolányi betegségének történetét, döbbenetes újdonságokkal azonban aligha szolgálhatnak.

A beszélgetőlapok forráskiadásának jegyzetei valóságos orvostörténeti és körtörténeti lexikon címszavai. Nem csoda, hiszen Kosztolányi körül orvosok és ápolók sűrűgtek-forogtak (a jelek szerint nem mindig éppen akkor, amikor szüksége lett volna rájuk), sokféle betegséggel küzdött, amelyeket különböző gyógyszerekkel és beavatkozásokkal próbáltak gyógyítani. Ezek feltárása, jegyzetelése az orvostudomány akkori állásában való fokozott elmélyülésre készítette Arany Zsuzsannát, s derekasan el is végezte kitűzött feladatait. Néhol mintha Issekutz Béla híres gyógyszer-tan könyvében tallóznánk, melyből rettegve készültek vizsgára az orvostanhallgatók. Némelyik magyarázat a kelleténél terjedősebb. Hogy a tüdőgyulladásáról érdemes volt-e hosszabb leírást adni, vagy a koffeinről bőszégesen elmélkedni, és kifejezni a kevert (kombinált) por mibenlétét, abban kételkedem. A Kosztolányi betegsége körül felbukkanó gyógyító személyiségek tevékenységének, pályájának alapos leírása viszont jogos, jól tájékoztató, fogódzója lehet a Kosztolányiról egyelőre megírásra váró életrajznak. Sajnálatos, hogy nem mind egyiküket lehet ma már azonosítani, így például Pásztor vezetéknévű kezelőorvosát sem. (A második világháború pusztításai alaposan elpusztították az Új Szent János kórház iratanyagát.) Egy-két orvos esetében esetleg jelölni kellett volna, mi volt a szerepe az író gyógykezelésében. Safranek Jánosról megtudhatjuk, hogy a korszak jelentős, külföldön is számon tartott személyisége volt (halála időpontja alighanem meghatározható lett volna), de Kosztolányihoz fűződő kapcsolatáról nem tudunk meg semmit sem. Annál alaposabban dokumentált Ádám Lajos esetében az orvos-beteg kapcsolat.

Rendkívül fontos szerepe volt Kosztolányi gyógykezelésében Hauber László főorvosnak, a fertőző sebészeti osztály adjunktusa (nálá nincsenek születési és halálozási adatok), akit Márai

ajánlott a gyógyíthatatlan beteg figyelmébe. A róla írtak rendkívül sokat segítenek majd az életrajz megírásában, ráadásul ez a rész egy novellában is megállná a helyét, oly ügyesen kerültek egymás mellé a különféle források adatai. Hasonlóan tanulságosak például azok a sorok, amelyek Kosztolányi Hollós István doktorral kötött barátságáról szólnak, már csak azért is, mert Lengyel András szerint a doktor volt Moviszter alteregója. A Kosztolányi Ádámmal foglalkozó magyarázó jegyzetben szerepel (különben is kitűnően tájékozott, s érdeme az is, hogy tapintatosan írja le Kosztolányi fiának idegbetegségét; még láttam, amint ismeretlen személlyel vitatkozva egymagában száguldott le a Ménési úton; a Vigiliában megjelent írásaiból elég keveset lehetett érteni, kérdésemre apám azt válaszolta: annyival tartozunk édesapjának). A magyarázatokról, a beléjük fektetett munkáról csak a legjobbat mondhatjuk, hasonlóan a Kosztolányi betegségéről és haláláról írtak bibliográfiájáról (homályos emlékem szerint mintha a Prágai Magyar Hírlapban is megjelent volna nekrológ). Felfedezés a kéziratok anyagban található, Kosztolányi betegségének otthon töltött időszakából való dokumentumok közlése. A *Szövegközléseket tartalmazó írások* közül természetesen Ascher Oszkár *Kosztolányi utolsó hónapjait* idéző drámai beszámolója az első, ennek kiegészítése, amit a művész Kosztolányi *utolsó szavairól* írt a Nyugatban. A halál közelsége mindig tragikus emlékeket ébreszt az élve maradtokban, ezt bizonyítják Török Sophie (*Harc a félelemmel*) és Kosztolányi Dezsőné könyvének részletei is.

A *Nekrológok és megemlékezések* élére természetesen Thomas Mann kondoleáló levele került. Ez is bizonyítja, hogy a halállal szemben fegyvertelenek vagyunk, a megérthetlent nem tudjuk méltó szavakkal jellemezni. Az egyik legszebb nekrológot Illés Endre írta róla (mekkora vesztesége irodalmunknak, hogy a *Krétarajzok* és a *Gellérthegyi éjszakák* hajszálpontosan író stílus-tája kihullik az utókor emlékezetéből!) a Budapesti Hírlapban. Szinte kijelöli benne Kosztolányi utóéletének azt a tartományát, amelyet magának határolt be, s amely teljességre törekvését bizonyítja: „Mert ami elmúlt, az csodásan kísért / az én dalomban még, / mert aki meghalt az időben, úgy van / fölöttem, mint az ég.”

Felfedezés a búcsúztatók között Kállay Miklósé. Vele nagyjából ugyanaz történt, ami Illés Endrével: utókora hálátlanul megfélekedett róla. Nemcsak mint a Napkeletben megjelent nekrológ írója kötődött Kosztolányihoz. A Nemzeti Újságban megjelent tanulmányaiban elismeréssel méltatta írásművészetét, ma már sehol sem emlegetett magyar irodalomtörténetében (1929)

egyetlen bekezdés erejéig nagyon találó, beleértő jellemzését adta az *Édes Annának*, azt bizonyítva, hogy konzervatív meggyőződése nem gátolta az igazi értékek felismerésében és befogadásában. Bár nem ide tartozik, de el kell mondanunk, hogy Sík Sándorral ketten ők alapozták meg a modern keresztény irodalomszemléletet. Ízlését, tájékozottságát kora világlírájáról írt könyvecskéjével (1931) is bizonyította. Kállay három évtizedes barátság fűzte Kosztolányihoz, ezért is tudta olyan lírai beleértéssel visszaidézni alakját. Nekrológiájában elsősközött figyelmeztetett az elhunyt prózájának kivételes értékeire, szépségére: „*Es a prózája is. Milyen utolérhetetlenül szépek voltak az Élet vezető cikkei. Egy-egy szavakból csiszolt ékszer. Egyáltalán nincs költőnk, akinél a próza olyan tökéletessé, olyan egyenrangúvá érett volna, mint Kosztolányinál. Remek és hibátlan veretű ez a próza, olyan csiszolt, kiformált, akár a vers, mégis százszázalékosan próza. Kosztolányi Dezső olyan tökéletesen érzi a prózai forma legfinomabb árnyalatait, hogy soha pillanatra meg nem bomlik nála az egyensúly és nincs az olvasónak soha semennyire sem az az érzése, hogy ez a próza költő műhelyéből került ki, amit Ady prózájának keresettségéről már mindig mondhatunk el.*” (Ez az összehasonlítás halálában is felderíthette Kosztolányit.)

A József Attilát és a tehetségeseket mindig készségesen felkaroló, támogató költő emléket Radnóti Miklós is megörökítette: „A sír felett szítál az őszi köd, / korán van még és íme este lett. / Sötét egiünkre lassan színezüst / koszorút fon a súlyos fákylafüst, / s felrebbenő madár fenn sírdogál! / A lélek oly ijedt és ledob, / akár a hús, könnyű szárnyú felleg, / melyre forró csillogok lehelnek. // A test pihen veremében hallgatag, / rögök nyugalmas sorsát éli lenn / szétoszlik, szomjas gyökér felissza / s zöld lobogással tér újra vissza, // törvény szerint, s oly szörnyű, szörnyű így, / mi egy világ volt, kétfelé kering! / vagy bölcs talán? a holttest tudja itt. / Órizd Uram, a lélek útjait!”

Az *Ének a halálról* alcíme szerint Kosztolányi temetésén született, s az egyik legszebb búcsúztatója a költőnek. Méltó volt hozzá, mint ahogy méltók a kritikai kiadás első kötetei is. A szakmával egyetemben sok kifogást emeltem Szegegy-Maszák Mihály és Veres András irodalomtörténete ellen. Ez a mostani vállalkozásuk — az általuk foglalkoztatott fiatalokkal együtt — minden tiszteletet és megbecsülést megérdemel. (Kalligram, Pozsony, 2010)

RÓNAY LÁSZLÓ

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

ELHERDÁLT TALENTUMOK

Ortutay Gyula: *Napló 3. 1967–1977.*

Újra meg újra azzal a kérdéssel szembesít Ortutay utolsó naplója: vajon van-e különbség, változás az addig leírtakhoz viszonyítva. Az nem meglepő, hogy az öregséget egyre fenyegetőbbnek érezte, s a szorongató betegségek rádöbentették testi állapotának hanyatlására. Részben ez a tény készítette, hogy ismételten számot vessen önmagával, mind önkritikusabban tekintve vissza olykor elherdálnak látott éveire. Nem egyszer panaszkolt, hogy a politikában való forgolódása közben nem maradt ideje tudományos tevékenységére. Az évek múlásával azt is felismerte, nem is lesz! Elégtételt jelentett számára, hogy az Elnöki Tanács tagjaként közéleti súlya megnövekedett, utazhatott, küldöttségeket fogadhatott, búcsúztatott, a politikai élet vezető személyiségeivel eszmét cserélhetett, s ezek az elfoglaltságai és kötelezettségei elfedték tudósi pályája befejezetlenségét, azt a tényt, hogy ezen a pályán sokkal eredményesebben tevékenykedhetett volna, ha nem hiúságának engedett volna. Így viszont nagyon kellemesen érezte magát a hatalomban, lubickolt a pletykák olykor szennykes közegében, s néhány találó portrét rajzolt a csúcán állókról.

Meglett az elégtétele: többször is találkozhatott Kádár Jánossal. Őt változatlanul jelentős, bölcs politikusként értékelte, hibáit élnézően annak tulajdonította, hogy engedett a hízelgőknek, rossz tanácsadókkal vette körül magát, akik gyakran megtévesztették, kegyeit keresve. Közülük legtöbbször legnagyobb ellenszennvel Aczél Györgyöt emlegette különféle ravasz manővereit bírálva. Ez egyik legtalálóbb jellemzése. Pontosan érzékelté hatalmának legjellemzőbb jegyét, ugyanakkor azt is látta, hogy tisztában volt az értékekkel, bár ezeket személyes érdekeinek megfelelően rangsorolta.

A vezetők közül Losonczi Pállal, az Elnöki Tanács elnökével szinte bensőséges, baráti viszonyt alakított ki. Nem csoda, emlékeim szerint úgy emlegették, mint az akkori politikai élet legtisztább személyiségét, aki nem elegyedett a különféle intrikákba, józan paraszti ésszel tette a dolgát (amíg hagyták), a hatalomban is ember maradt, ami kevesekről volt elmondható. Társaságban is gyakran összejöttek. Róla egyetlen rossz szót sem olvashatunk a naplóban, ellentétben Ortutay életének néhány másik szereplőjével, akikről korábbi naplóiban rokonszennvel nyilatkoztak.

Élete végéig rendszeresen találkoztak az egykori szegediek, ám nyomon követhető, ahogy kapcsolatuk fokozatosan kihűlt. A napló beállítására ennek fő oka Radnótiné és Aczél György egymásra találása volt: állítólag az özvegy bizalmas beszélgetéseikről is tájékoztatta Aczél. Volt azonban komolyabb ok is, elsősorban az, hogy Baróti Dezső kivételével Ortutay elég pontosan érzékelté egykori szövetségesei jellemhibáit (Baróti „Deske” másként gondolkodott, mint a kristálykemény jellemnek aligha nevezhető Tolnai Gábor, vagy a társaság „advocatus diaboliája”, Hont Ferenc. A pálya szélére szorult Baróti régen kiábrándult a szocializmusból, s a rá jellemző iróniával szemlélté az eseményeket. Az ő Radnóti-ról írt könyvében, melynek „kalandos” születéséről érdekes sorokat olvashatunk, jóval kevesebb a kultúrpolitika elvárására kacsintó csúsztatás, mint Tolnai tanulmányaiban. Bár Ortutay egyik-másik barátjáról szóló emlékezésének és elemzésének hitelet is kétségbe vonják az újabb kutatások, például Ferencz Győző monográfiája.)

Nagyon jellemző sors volt Dobi Istváné. Görccsösen ragaszkodott a hatalomhoz, s amikor kikerült belőle, elvesztette lába alól a talajt. Addig is valóságos üldözési mániája volt, amely aztán kritikátlan gyűlölködéssé torzult, annak bizonyítékaként, hogy a politika megrontja azokat, akik képelenek felülről (is) szemlélni az eseményeket (és önmagukat). Ortutayban megvolt ez a képesség, kivált, ha másokról írt, bár jól érzékelté az erkölcsi zülleszt és gazdasági romlást, ezekről azonban csak naplójában mert kritikusan beszámolni. Mélységes ellenszennvel méltatta például Kállai Gyula ténykedését (nyilván joggal), drámába illenék, ahogy leírta a hatalom felső köreiből való kibuktatását.

Hogy tudott kritikusan is szemlélni, világosan bizonyítják azok a lapok, amelyeket Péter György állítólagos öngyilkosságáról írt. Péter György az illegális KMP tagja volt, 1945 után az OTI vezérigazgatója, 1948-tól a KSH elnöke, államtitkár, egyetemi tanár. Hírek szerint numizmatikai szennvedélye deviza-bűncselekmény elkövetésére sarkallta, a vizsgálat idején a BM kórházában őrizték, itt követett el öngyilkosságot. Jellemző, hogy ezt a végkifejletet nagyon sokan kétségbe vonták, Ortutay is pedzette, hogy eltették láb alól. (Hasonlóképp ítélte meg a közvélemény Vályi Péternek a Lenin Kohászati Művekben bekövetkezett halálos bal esetét is, bár ez nagyobb figyelmet keltett, hisz ő képviselte Magyarországot a KGST Végrehajtó Bizottságában, olykor ellenkeze annak utasításaival.) A naplóíró kétségei azt jelzik, hogy tisztában volt azzal, milyen módszerekkel lehet kiiktatni a kellemetlen embereket. Fel volt háborodva, hogy az

Elnöki Tanács tagjait sem tájékoztatták a haláleset körülményeiről, ez viszont annak a bizonyítéka, hogy a politikában nem szabadulhatott naivításától. Egyébként sajnálatos, hogy tudósként szerzett tapasztalatainak nem adott hangot a politikában. 1976-ban Apáczai nagy érdeklődéssel fogadták Apáczai Csere Jánosról tartott előadását, melynek szövege — nagy öröme — megjelent a Kincses Kalendáriumban. Útja során szerzett benyomásait így összegezte: *„Valóban siratni való magyarság, talán csak Jugoszláviában van, meg Kárpát-Ukrajnában majdnem teljes emberi joguk a magyaroknak, a szlovákok komiszul bánnak a magyarokkal, Ausztriában pedig a fogycsúszó burgenlandi magyarság békés megalakulásával beolvad a tartományba, alig 3–4.000 vallja magát magyarnak itt. S a legrosszabb soruk Romániában van, ahol a legtöbben vagyunk, kétmillió fölött.”*

Hadd térjek vissza a tudományos munka és a politika feszültségére, amely karakterisztikusan nyilvánul meg a napló önvizsgáló részeiben. Ortutay jellemének, magatartásának kettősségére mi sem jellemzőbb, mint a naplójában írtakkal szöges ellentétben lévő *Tudomány és politika* címmel a francia *Combat*-ban megjelent önvallomása. Derűt keltő, ahogy ebben szemrebbenés nélkül cáfolja meg önmagát, a politikusokról adott jellemzéseit, elismételve a mosolyt fakasztó közhelyeket. Miért kell egy magyar tudósnek politizálnia? Miért nem a könyveit, tanulmányait írja? — kérdik a franciák, akik azt képzelik, *„hogy a politikai munka amolyan parlamenti intrika, falusi szónoklatok, frázisoknak, személyes és csoportérdekek általánosságainak összege. Nem kétséges, hogy van, ahol a politika ezt jelenti. Ezzel, természetesen, nemhogy a tudományos kutatást, de akár az utcaseprést sem érdemes felcserélni.”* Csakhogy — mondja — *„számmunkra nem ez a politika”*.

Ezek után elmondja, nemzedéktársai javával hogyan ismerte föl a társadalmi igazságtalanságokat, miként lázadtak ezek ellen, s a néprajzot művelve szembesült a paraszti rétegek elnyomorodásával. A változtatás vágya sodorta a politikába, *„a politikai munka segített jobban megértenem ismerettárgyamat: a magyar népet, népköltészetünket. Az alkotó népet nem elvont közösségnek tekintettem, mint annyi néprajzi, folklór mű, mint annyi szociológiai munka, s a népköltészet sem ritmus- és motívumképletek sorozata többé számomra. Ezért úgy érzem, a mi filológiai fogalmainknak csak akkor van értelmük, ha történeti és társadalmi folyamatokban konkrét, valóságos funkciójuk van.*

S nem hiszem, mai mindennapi tapasztalataim alapján, hogy bárkinek csökkenne a tudományos megismerése, ha részt vesz népe életében, segíti a munkások, parasztek hatalmának megalakulását, aki az igazi kutató rangja szerint nemcsak megismerni akar, de ismeretét alkotó, változtató tényezőnek tekinti, hogy mind a maga kisebb hazája, mind az egész világ teljesebb, iga-

zabb legyen általa. Ha van felelőssége az írástudónak — felelősségünknek ez a lényege.”

Az írástudó felelőségének nem elhanyagolható tényezője az is, hogy az igazat mondja, s ha erre nincs módja, hallgasson. Kis csokrot lehetne összegyűjteni Ortutaynak azokból az írásaiból, amelyekben az ellenkezőjét mondta annak, amit gondolt, vagy — legyünk finomak — amelyekben elkendőzte érzelmeit és a tényeket. Sokszor magyarázata ennek, hogy nekrológokat, temetési beszédeket mondott. De hogy csak ő mondhatta és írhatta ezeket, az kétséges, végeredményben a koporsó mellett vagy a sírnál, de az emlékezősekben sem szükségszerű elrugaszkodni attól, amit gondolunk.

Az említett kötetben az *Arcképek* között szerepel a *Kodály Zoltán hetvenéves* című köszöntő. Naplóiban újra meg újra visszatért Kodályhoz fűződő kapcsolatára, amely, mondjuk így, hűvös volt. Minden alkalommal Bartókhhoz mérte (őt sem kedvelte, mint embert), ellenszenve fő oka, hogy a zeneköltő nem volt hajlandó semmiféle politikai gesztust tenni, megingathatatlanul kemény maradt, s Ortutayt épp azért nézte le, mert a rendszer hű emberének látta, nem is volt hajlandó a néprajzos kutatócsoporttal együttműködni. Nos, ebben a köszöntőben népe nevében „forró szeretettel” köszöntötte a jubilánst, Bartók Béla „nagy társát”, kinek tanítása mindenki számára érvényes elteminta lehet. A köszöntő hiteles és szép volt, elmondója azonban egész mást gondolt az ünnepeltről.

Kedves, őt mindig támogató szegedi mentorkról, Sík Sándorról többször is írt. Halálakor futó emlékeztést a Kortársban, majd tanulmányt a Vigiliában. Név nélkül szerepelteti abban az emlékezésében is, amelyet az iskolák államosításának szentelt, lelkesülten idézve a nagy tettet. Az egyház és az állam tárgyalásain kezdetben részt vettek a tanító rendek vezetői, Sík Sándor is. Ám Mindszenty József bíboros levelét követően lemondott tiszteréről, amiért Ortutay keserű szemrehányásokkal illette. Am emlékezete szerint továbbra is jó viszonyban maradtak. Ennek ellentmond az a közlése, hogy négy év után futottak ismét össze, de nem volt egymás számára mondanivalójuk.

A magyar néprajztudomány egyik nagy alakjáról, Gyórfy Istvánról kevés jó szót ejtett naplójában, annál fényesebbnek mutatta alakját és tudományos tevékenységét róla írt tanulmányában. Ennek is, mint sok egyéb írásának, jellemzője a vázlatosság. „Erről még sokat kellene írni”; „Részletesebb kifejtést érdemelne”; „Még visszatérek erre” — ilyen s hasonló mondatokkal mentegeti a mélyebb elemzés hiányát. Az olvasónak néha az az érzése, igaza lehetett a kétségeiket hangoztató francia tudósoknak, akik tudományos elmélyültségét kérték számon a politikustól.

Bizonyára fájdalmasan élte meg Erdei Ferenc-től való elhidegülését, hajdani szövetségük kötelekeinek meglazulását. (Erdei politikai szereplését sem lehet makulátlannak nevezni.) *A makói parasztság társadalomrajzáról* érdeme szerint írt 1935-ben, s körülbelül két évtizeden át nagyjából párhuzamosan haladtak a tudományban (ahol egyikük sem futotta be pályáját) és a politikában (itt Erdeinek, nem nagy dicsőségére, lépéselőnye volt), majd eltávolodtak egymástól, s a naplóban nem épp hízelgő jellemzését olvashatjuk Erdeinek. A róla írt „sirató” viszont e szavakkal zárul: *Összefonódott „életében már fiatalon a lírai elkötelezettség hűsége, a tudományos kutató pontosságra törése és a politikus, a marxista politikus változtatni, jobbitani akaró cselekvése. Ifjúkora óta úgy emlékezem, hogy ezt a hármast egységet nem rontotta meg senki, ez az egység hordozza életének minden eredményét, az alkotásokat is, a politikai cselekvéseit is. Nemzete ebben az egységben őrzi meg emlékezetét, gazdag életének summáját.”*

Magánéletét nemcsak politikai kötelességei tették váratlan eseményeikkel kiszámíthatatlanná, maga is gondoskodott, hogy zűrzavaros legyen. Feleségéről nagyon kedvesen nyilatkozgatott, de ezekben a dicséretekben hűvös távolságtartás is érzékelhető. Igazi, nagy szerelmei házasságon kívül hozták lázba, előbb T. E., majd Klári, aki egy MALÉV-gépen szenvedett tragikus halált. Emléke kitörölhetetlen maradt. Míg T. E. házasságának alakulását kárcsörvendve figyelte, Klári árnyalakja vissza-visszatért álmaiban, s már-már valószínűsége is voltak: a naplókban szenvedélyes Don Juan alakja bontakozik ki, amint kielégítetlen szenvedéllyel keresi a testi szerelem gyönyörűségeit. Pedig családszerető ember volt, aggodalommal, féltő odaadással figyelte gyermekei sorsát, néha komor szónoklatokat intézett vejeihez, s igazi nagyapa módján számolt be unokái fejlődéséről.

Izgalmas kérdés: hogyan viszonyult a naplóíró korához? Gyakran és öntudatosan írt arról, milyen lelkesen működött ő is az illegáltságban, s hogy él-hal a munkásosztály felemelkedéséért és a szocializmus világméretű győzelméért. Valójában azonban a pletykák hálózatában érezte magát otthonosan, megbízható és megbízhatatlan hírek özönét jegyezte föl, ha valaki a kor eseményeinek tudati tükröződésére kíváncsi, sokat meríthet a naplókban, de kivált az utolsóból, hiszen Ortutaynak módja volt bepillantani a politika bosszorkánykonyhájába. Említettem Dobi Istvánnal kialakított kapcsolatának kettősségét: „Pista bácsi” feltétlen tekintélynek minősült mindaddig, amíg hírforrása volt, s a hatalom csúcsán történelekről tájékoztatta. Az Elnöki Tanács tagjaként már

másoktól is gyűjtött információkat, a sértett, beteg, nyugdíjas Dobi már csak múltja emléke volt. Figyelemre méltó, mennyire félreismert jó néhány embert, kettéosztotta a világot, ellenségeire és barátaira, bár ez a fogalom az ő szótárában folyvást változott, barátait könnyen ellenségeinek látta és fordítva. Maga is megvallja, két igazi szövetségese maradt, Baróti Dezső, tőle aligha szerzhetett politikai híreket, és a radiológus professzor, Zsebők Zoltán, akinek az a hálátlan feladat jutott, hogy a haláláig kísérje (és gyógyulásának esélyével kecsegtesse).

S a másik kérdés: tevékenységéhez mérten teljesítette-e tudományos elvárásait? Századik születésnapján ünnepeken, tanácskozásokon emlékeztek rá, holott nem lehet azt állítani, hogy békés alakja lett volna a néprajznak. Találó, okos kritikákat írt a háború előtt néprajzi és néprajzi érdekű művekről, de inkább a szociográfiákról (a *Puszták népe* ismertetése talán a legizgalmasabb: egy-két óvatos fenntartása persze arra utal, hogy nem kedvelte íróját, bár elismerte tehetségét. Ellenszenvé inkább politikai megfontolásokból táplálkozott: sehogy sem békült meg azzal, hogy a kultúrpolitika irányítói számára még a saját útját járó, nemzeti ikonná vált Illyés tekintély maradt, s ha vitáztak is vele, érezhető volt az iránta tanúsított megbecsülésük.) Jelentős néprajzos tudós kollégáiról viszont a legkritikább esetben volt jó szava. Némelyikükről indulatossá dühvel, sértettséggel írt, mintha az bosszantotta volna, hogy a tudomány berkein belül maradván szorgosan dolgoztak.

1977. június 6-ról való utolsó feljegyzése: *„Közbelen ismét a Zsebők-Klinikára kerültem vacak vesémmel, mert én aztán jogosan emlegethetném a 'vesék forrón buzgó kútjait' — ha nem is a fájdalom és szerelem eufóriájában, mint szegény Attila. Vizsgálgattak, konzíliumot tartottak, még Babin Tónit is felhozatták a Balaton mellől, pecabotja mellől — s aztán közölték velem az ítéletet: mi mindent kell ennem, hogy jó legyen a kondícióm, mert a veséimet operálni nem lehet, mindkettő zűrös állapotban van, de a halálos ítélet egyelőre elmaradt, erősen kell kosztolnom, többet kell pihennem stb, stb. Egy finn hazai tárgyalást (Lauri Honkóék) kihagytam, egy szovjet utat lemondtam. A többit majd meglátjuk, pisiljünk szorgalmasan tovább.”* Hiába...

Érdekes, tanulságos naplók. Egy nagyra hivatott, tehetséges tudós politikussá változásának, lassú romlásának állapotrajza. Emellett kora személyes érzelmei által megrajzolt képe. Ebben a korban nem volt könnyű élni, még nehezebb tisztának maradni. Ortutaynak sem sikerült. (Szerkesztette és a jegyzeteket írta Markó László. *Alexandra Kiadó*, Pécs, 2010)

RÓNAY LÁSZLÓ

DOBAI LILI: FORMULA PIETATIS

Dobai Lili új verseskötete témaválasztását és versnyelvét tekintve egyaránt sajátos utat nyit a kortárs lírai kánonban. A kegyességi irodalom tradíciójába illeszkedő szövegek lírai alanya a misztikus szerzők hangján szólal meg, a művészi önkifejezés tehát nem öncél, hanem a transzcendenssel való egyesülés eszköze: *ima, könyörgés, hálaadás*. A kötetben olvasható költői szövegek a keresztény tradíció imádságtípusait idézik, a zsoltárokhoz és a középkori himnuszokhoz hasonlóan kérő, dicsőítő vagy hálaadó imádságok is egyben.

A versek lírai alanya a teremtmény pozíciójából szólal meg, de a kiválasztottság tudata hatja át ezt a pozíciót, hiszen az *én* Isten teremtménye, képmása. Ez egyfelől a megelőzöttség érzését — Isten előbb szeretett engem, mint én őt —, másfelől a gondviseléstudat állandó jelenlétét eredményezi: „karolás sem / érhet kő lábamat nem / sértheti mert / nem teszed hogy / amit ígértél / nem teszed / meg” [*parancsba adtad*]. A megszentelt életre való törekvés, a bűnbocsánat elnyerésének igénye, a lélek formálására és megedzésére való hajlandóság, a szenvedés elviselésének képessége, a szeretet gyakorlása és átélése mind-mind egy olyan emberi létforma vágyának megnyilvánulása, melyen Isten szépsége ragyog át. Ez a vágy csúcsosodik ki az „*engedd rajtam keresztül felfényleni magadat*” gyönyörű fohászában [közelséged]. A fény, a ragyogás több versnek is központi motívuma, az önátadás [*csodálatosan ragyogsz*], az értelemmel bíró szenvedés [*mert megengeded*] alapmetaforája, mely a végső cél, a misztikus egyesülés irányába mutat. A kötet íve a szüntelen imádság (*oratio iugis*) és az örök imádsásban átélt önkívület (*raptum excessum*) között feszül, amit a misztikus szerzők gyakorlatahoz hasonlóan több szöveg a szerelmi önkívület metaforáival ragad meg: „megszállottan érzeim / élesítem csiszolom / finomítom hogy / érzékelhesselek az / éjszaka a hajnal közti / szakadékban / szorosan kétfelől / mindenfelől ha / körülveszel ha / észreveszel ha / átkarolsz szorítasz nem / hagysz magamra / magamba öntöd / ereszted magad / átszívárogsz átítatod / retteneteim / átjáród reszketéseim / remegéseim nem / hagyod hogy / elúzzön kevésségem...” [*semmit sem*]. Az extázis tehát „megolvaszt” és „újramintáz”, ami egy újfajta önazonosság, egy új szubjektum megszületését eredményezi.

Ez az elementáris létélmény új formanyelvet követel. A szögletes zárójelbe tett verscímek valójában az imaszövegek első sorai, melyek elindítják a központozás nélküli „szózuhatagot”. A központozás hiányából adódó kettős — egyfelől a verssor, másfelől a versmondat egységét szem előtt tartó — szintaktikai tagolás aktív befogadói

magatartást követel, hiszen a gyakran soráthajlasként felfogható sorvégek és sorkezdetek többféle szövegjelentést eredményeznek. Verssor és versmondat egységének állandó feszültsége tehát számtalan értelmezői szövegváltozat létrehozását teszi lehetővé, végtelenné tágítva az interpretáció alapjául szolgáló szövegüniverzumot. A verssorok rövidségéből adódó töredékes, szaggatott versbeszéd nemcsak a hétköznapi nyelvhasználattól, de a líranyelvi hagyománytól is eltávolítja a megszólalás módját, rámutatva arra, hogy ez a misztikus, spirituális élmény csak saját költői nyelven, egyéni mondatfűzéssel, egyedi szóalkotások és metaforák által ragadható meg. Annál is inkább, mert a transzcendencia maga is ige, *logosz*, aki a lírai alany számára a nyelv által, a nyelvben ragadható meg: „szavak láncolata / feléd hozzád / aki ott / laksz ahonnan / jönnek a szavak a / képek / (...) / hullámaid öntenek el / tarajukon gondolatcseppek / szóharmatok / kinyitják elzárják / megszabadítják / szívemet / szívedben...” (*oratio iugis*). A nevek egyesülésének vágya is a szó elementáris erején keresztül megvalósuló azonosulást jelképezi: „meghallanád ha / tudhatnám ha / mondhatnám / nevembe foglalva / neved” [*neved*]. A szavak azonban a transzcendencia fényében átfomlódódnak, belső lényegükhöz közelítenek [*hogy ne tévesszen*], így a versek a megszólaló szemszögéből a szavakkal átítatott szótlanság állapotát („lenémított hangok egymásutánját”), a szemlélődést, az örök imádsást teszik lehetővé, az olvasó számára pedig az *istenfélelem szövegmintáivá* válnak. (*Vigília Kiadó*, Budapest, 2010)

ÉRFALVY LÍVIA

HALMAI TAMÁS: KALLIGRÁFIA Marsai Ágnes képeivel

Különleges kötettel lepte meg a művészetek kedvelőit 2010 adventjén a Pro Pannónia Kiadó. A *Kalligráfia* címet viselő, keménykötésű, 230 oldalas, kézre álló könyv egy költő és egy festő közös alkotása. A kötetben Halmai Tamás fiatal pécsi költő versei mintegy 200 oldalon sorjáznak, amit két tömbben Marsai Ágnes hosszúhátú festői alkotásai szakítanak meg.

A versek és a festmények „tömbösítése” azonban egyértelműsíti, hogy itt nem pusztán szövegillusztrációról van szó, hanem a kötetben két autonóm művész önálló alkotásaival találkozhatunk. A két művész és alkotásaik természetesen nem véletlenszerűen kerültek egymás mellé. A kettejük között fennálló, régebből datálható művészi kapcsolat már önmagában elegendő indok lenne erre az egybeválogatásra, de a jelen

kötetnél ennél többről van szó. Műveik rezonálnak egymásra. Azonos látásmód, egymást erősítő motívika jellemzi őket. Több alkotásnál is érezzük a másik műveinek közvetlen hatását. Mi inkább afelé hajlunk, hogy többnyire a festmények készülhettek a versek hatására. Különösen is meg-erősít minket ebben az álláspontunkban a *Fák* című költemény, amelyet Halmai egyenesen Marsai Ágnesnek ajánl. Nem is kell messzire lapoznunk a könyvben, hogy megtaláljuk a vers képi páriját. Ezáltal a képek olyanok, mintha egy-egy versben elmondott gondolatot akarnának más technikával továbbgörgetni. Azt érezzük, hogy sokszor több vers hangulata van egy-egy képhez sűrítve. Marsai Ágnes ecsetkezése azonban rendkívüli tapintatról árulkodik. Úgy tud reflektálni a versbeszéd egészére, hogy meghagyja a teret a versek hatóerejének, s közben saját egyéni hangját sem vesztí el. Nem hatol bele a lírai közeg intím zónájába, saját jelképeket használ. Képeiben életfa, lélekmadár, csodaszarvas motívumok sokfélesége váltja egymást. Szimbolikája ősi, enigmatikus világot idéz meg, s közben mégis kiértékel belőlük, hogy Marsai olyan témákat választ, amelyeket saját életének eseményeiből merít.

A kötet végén szereplő interjú bevezető sorai-
ban olvashatjuk, hogy „alkotásaiban egyszerre munkál a népi formakultúra emlékezete és a kísérletező szabadság felelőssége”. Az interjú érdekessége, hogy a kérdező maga Halmai Tamás volt, még 2006-ban. Marsai festményeinek vizuális nyelve szinte gyógyító erővel bír. Művei — saját elmondása szerint — olyanok, „mint egy hagyma. Egymást borító-fejő leveleit egymás után bonthatjuk le. Ki milyen mélységbe akar belenézni. Van, akit csak a felszín érdekel. Nem baj. Vannak, akik tovább kutatnak, mélyebb rétegekre is kíváncsiak. A jó alkotásoknak itt is van mondandójuk.”

A versek és a festmények dualizmusánál az eszközhasználatban is megmutatkozik egyfajta összecsengés. Mindössze egy papír és egy ceruza kell mindkettőhöz. Ez a szinte zavaró, materiális közeg nélküli tökéletes esztétizmus biztosítja az alkotói individuumban kibontakozását. Benne van a felismerés, hogy vannak dolgok, amiknek a kifejezésére nincsenek megfelelő kommunikációs csatornáink. Sokszor még a képek és a szavak is elégtelennek bizonyulnak a mélyben rejtőző tudattartalmak elmondására. Így, egymást erősítve azonban talán egyértelműbbé válik az az üzenet, amelyet a kötet közölni akar: a szépségbe ágyazott transzcendenciát.

Halmai Tamás versei mindenesetre ezt sugallják. A költő első, tisztán verses kötete — saját elmondása szerint — „egy szépséghiányos korban” igyekszik „egy ártatlanabb, mégis teljesebb szépséghez” visszatérni. A kötet végén szereplő — Koncz Veronika által 2009-ben az Új Ember szá-

mára készített — interjújának *Visszatérni a széphez* címválasztása is erre utal. Ugyanezt érezzük ki az egész kötet számára választott *Kalligráfia* — szépirás — címadásban is, amelynek célja nem pusztán műfaji meghatározás, hanem a verseket olvasva, valóságos költői program is egyben. Ahogy Szirtes Gábor említette Pécsset, a kötet bemutatóján, 2010. november 29-én: „Halmi Tamás a *Kalligráfia* kalligráfusa.” S valóban, a *Kalligráfia* kötetnél egy olyan szerzővel állunk szemben, aki a szépirást tudatos vállalásként alkalmazza saját magára s verseire. Talán nem kritikusai túlzás, ha valamiféle miszióként értelmezzük Halmi tevékenységét. Ugyanazt a gyógyító erőt érezzük a versekben, amelyeket fentebb Marsai festményeinél is idéztünk, s ezáltal egy újabb közös pontot vélünk felfedezni a két alkotónál. A már fentebb említett interjújában Halmi maga is hasonlókát fogalmazott meg saját munkájával kapcsolatban: „Vasadi Péterről írva fogalmaztam meg, hogy az ő versei nem csupán művészi értelemben jók, hanem egy másik minőségben is azok, mert jószágosak. E kettőt szeretném magam is összekapcsolni verseimben... Az utóbbi időben tudatosan törekszem arra, hogy ne lombozzam le azt, aki írásaimat kezébe veszi.”

Erre a gondolatkörre rimel annak a Simone Weilnek néhány sora is, akiről úgy hisszük, hogy Halmi egyik nagy kedvence: „az esztétika soha nem állhat meg az erkölcs nélkül”. A *Vigilia* könyvek sorozatban 1983-ban megjelent *Ami személyes, és ami szent* című válogatásban olvashatunk az úgynevezett tiszta művészetéről — poésie pure —, amely Weil szerint csupán a mű technikai megoldására koncentrál, s ezzel lefokozza a művészetet. Úgy érezzük — nem pusztán a *Kalligráfia* verseit olvasva, hanem a személyes beszélgetések alapján is —, hogy ezzel a felfogással Halmi teljes egészében képes azonosulni. Kötetében többször is utal Weil szövegeire, szívesen „társalog” vele. Verseiben s a vele készített beszélgetésben rendre előkerül a neve, sőt a kötet *Madárbiblia* (2009) ciklusát egy tőle választott idézettel indítja: „Az, ami szent, távolról sem a személyünk, hanem épp az, ami emberi lényünkben személytelen.”

Általánosságban elmondható Halmi költészetéről, hogy szívesen alkalmaz mottókat, idézeteket, s nevesít lelki és irodalmi elődöket. A *Hommage* című versében valóságos körképét kaphatjuk azon szerzőknek, akikkel ezt a „rokonságot” ápolni igyekszik: „Hölderlin okos tébolyát / és azt, hogy szent a szépség, / Pilinszkytól a tétovák / gyémántos gyöngességét, // Pascal szájából az ígét, / Simone Weiltől kövek hitét // tanulná meg betéve tudni, / de nem lehet a fénnyel bélelt / Babitsot és Vasadi Pétert, / Szabó T. Annát eltanulni.”

Olyan a kötet, mint egy diagnózis, mely szerint a 21. századra a klasszikus szépség fogal-

mához való viszonyunk megváltozott. Halmai azonban nem pusztán diagnosztizál, hanem megoldást is kínál. Van gyógyszer, létezik lehetőség a modern kor nyelvén is a visszataláláshoz. S bár ez nem könnyű feladat, Halmai a maga szerény, alázatos módján erre tesz kísérletet a különféle formanyelvek alkalmazásával. Versei között a nyugatos, újholdas formák mellett megtalálhatjuk a még régebbi klasszikus formák felelevenítését — „a hagyományban fürdési az arcát” (Róma), vagy éppen a rövid, dalszerű szövegeket, s a felsorolás jellegű, úgynevezett katalógus verseket is. A sokszor tömör, rímtelen, máskor jambikus „gömbölyűségű” strófák is ugyanazt az enigmatikusnak ható, mégis igen egyszerű üzenetet hordozzák. „A művészet nem menthet meg, de nélküle elvesznénk. És ez valószínűleg biztos” — mondja sajátos humorával Halmai a kötetet záró beszélgetés végén.

Azokra a „szellemi, lelki és kulturális (mintákra), amelyek a bizakodó embert a felszínen tudják tartani”, utal az a szójáték is, amely az *Irodalom* című versben bukkan elő: „irodalom, de irgalomra gondol”. A két egymással alliteráló szó között mindössze két betű az eltérés, mégis érezzük, hogy ez több pusztán szójátéknál, a nyelv kegyelmi jellegére utal. Hisszük, hogy Halmai költészete kapcsán a fentebb említett missziós jelleg nem magunk elé vizionált hallucináció. A *Vízjel* című versében mint egy meditatív imádságban kapjuk meg a visszaigazolást felvetésünkre: „A teremtés mögötti grammatikát, / a szfotelen terek beszédét: az Istennél / is öregebb igéket kutatta. Utoljára / versek vízjeléből olvasott ki reményt. / Az Úr előtti nyelvo a költészet volna?, / kérdezte magától. Nem, de a költészet / hasonlít rá leginkább, válaszoltak neki.”

A költő verseiben a világ olyan, mint egy olvasásra váró könyv. Megpróbálja benne szóra bírni azt a tagolatlan valóságot, amiben — meggyőződése szerint — a költészet nélkül elvesznénk. A strófák azok a választóvonalak, amelyek segítik a tájékozódást, s irányt mutatnak. A „teremtés mögötti grammatika” összes útját azonban nem járhatjuk be, titkok mindig maradnak. Ezek azok, amiket a katolikus dogmatika *mysterium fidei*ként, hitünk szent titkaiként aposztrofál. Nincs mindenre válasz.

Az idézett mű kapcsán további érdekes és a kötet szempontjából cseppet sem mellékes kérdésfelvetéssel kell élnünk, tudniillik Halmai és a hit viszonyát illetően. Bár az interjúban saját maga kitérő választ ad — „hiszek azoknak, akik hisznek” —, a kötet egészét tekintve azonban kételyeink vannak. Halmai ehhez a kérdéshez is azzal az alázattal közelít, mint a költészetéhez, a nyelvhez. A maga által választott példaképek mintája, az értékközvetítés tudatos felvállalása, a keresztény kultúrkörben való, az átlagosnál jóval mélyebb

jártasság, az imádság jellegű versek sora sokkal mélyebb elköteleződésről árulkodnak.

„Mint az a fiatal lány, aki odaugrott a férfihoz, / mert a férfi kinyújtott nyelvén már olvadozni / kezdett, és csúszott kifelé az ostya, ő azonban, / kereszskében ülve, se kiáltani, se mozdulni / nem tudott, csak a szeme világitott riadalmasan, // mint az a fiatal lány, aki akkor odaugrott hozzá, / és gyöngéden igyekvő kézzel a nyelvet a szájba, / ahogy a szentektől tanulta, visszaterelgette, // mint az a fiatal lány, olyanok legyenek a szentek, / hogy olyanok lehessünk, mint ők” (Eucharisztia).

Halmai verse hiteles. Sorait nem érezzük póznak, felvett, negédes szentimentalizmusnak, sokkal inkább a megélt, vagy az őszintén vágyott valóság megfogalmazásának. Ilyet nem lehet „kívülről” nemhogy leírni, de még észrevenni sem. A kötetben egyébként is egymást érik az elméleti teológiát és a gyakorlati hit kérdésköreit érintő versek. A tartalomban találomra felcspott oldalon ilyen és hasonló címekkel találkozhatunk: *Hálaadás, Gyónás, Advent, Szent, Angyal, Regula, Credo, Oltár, Kegyelem*. A sor szinte a végelenséig folytatható lenne. Ha ugyanezt eljátszanánk a versekben szereplő leggyakoribb szavakkal is, nagyon hasonló eredményre jutnánk. Halmai hithez való „kereső” magatartása talán nem a „közvetlennek nevezhető istenélmény” kategóriája — ahogy ő nevezi —, mindenesetre egy nagyon is jelenlévő „közvetett” kapcsolatra utal. Talán nem egy tételes valláshoz való ragaszkodás megvallása, de mindenképpen valóságos erkölcsi állásfoglalás a „hittek nyelvtanában” (Ejszaka). A költészet grammatikája mögötti valóságot keresi: „a nyelvo mögötti nyelvo mögött az angyalt” (Gyónás). „Botlani út, dadogni nyelvo / az imádság, madárnyi fény, / Isten olvasta vers / poklok peremén, // hol imádság a vers, színpompás / és szegényes, gyönyörű gyónás, // fekete létből / költözni fénybe, / Isten kezéből / Isten kezébe” (Ars poetica).

Összegzőképpen elmondható, hogy Halmai Tamás szeméjében és költészetében egy olyan metafizikus költői életút kibontakozását figyelhetjük meg, amelynek a szerző nem pusztán elemzője — lásd a költő kritikai munkásságát —, hanem művelője is. Verseiben megfogalmazott vágyai, mint egy-egy ars poetica tanúskodnak erről. „Hozzátenni a világhoz csak egyet, / egy almafát, egy könyvet, egy fiút / vagy lányt vagy többet vagy egy tiszta udvart, / egy szonátát, egy szonettet, egy zsemlet, / egy kézszorítást, ajándék mosolyt, / csak egyet mindig, csak egyetlenegyel / gyarapítani a kifoszthatatlant” (Feladat). Legyen ez számunkra, olvasók számára is megszívlelendő feladat, s ezzel a hozzáállással várjuk Halmai Tamás világhoz hozzatott, következő könyvét, lírai kézszorítását! (Pro Pannónia Kiadó, Pécs, 2010)

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

SZÉP ERNŐ: HETEDIKBE JÁRTAM — INDISZKRÉCIÓ

Szép Ernőnél lehetetlen a Szép Ernő név alól felmentés. Jelen kell lennie, különben nem olvasná az ember. Az első találkozásom Szép Ernővel Tandori Dezső verseiben, majd Kosztolányi, Karinthy és Babits dicsérő kritikáiban, egy Hatvany Lajos előszavával jegyzett Szép-verseskötet oldalain, majd végül érettségire kapott Szép Ernő fényképen kapott formát. Bebiztosított elfoglaltsággal jutottam az írásaihoz.

Mindig híve, lelkes pártolója voltam a nem túl nagy szerzők, finoman kismestereknek becézett művészek megismerésének. Egy olyan nemzedék, mint a Nyugat, a Kosztolányik, Babitsok, József Attilák mellett szép számmal termelt Kellér Andorokat, Gulyás Pálokat, Mécs Lászlókat. Jelentőségüket nem szabad elvitatnunk, az esetlegesebb művek önmaguk bajaival és hibáival együtt értéket képviselnek, helyük van a magyar irodalom történetében. Valahogy így vagyok Szép Ernővel.

A Noran Libro Kiadó nagyszerű vállalkozása a tavaly kiadott két Szép Ernő regény. A hátsó borító szövegéből kiderül, hogy az egyik, az *Indiszkreáció* most jelenik meg először könyv alakban. Korábban a Színház című folyóirat hozta le 1946-ban folytatásokban. A *Hetedikbe jártam* című regény első oldalai után reménykedve vettem tudomásul, egy *Aranyárskánya* vagy Heltai Jenő *Iffabb* című regényére emlékeztető történetet kapok, ehelyett Szép Ernő tréfájának csapdájába estem. A szerző ravaszul kibeszél a könyvből, érzéssel csacsog, felelőtlenül pletykál. Megjegyzést tesz a saját írásmódjára, esetlegességeiről ad humoros tájékoztatást. Bőbeszédű, nehezen tér a tárgyra, körülményes, „emlékezetből” beszél. Szép Ernő könnyedsége következtében figyelmetlen. Pontos szeretne lenni, ezt a pontosságot azonban úgy éri el, hogy közben zavaróan sokat pontosít, hasonlatokkal, lírai elemekkel rakja tele a szöveget. Szép Ernő mindent el akar mondani, nem szereti az elhallgatást. Bravúros, ahogyan több száz oldalon keresztül fejteget egy olyan történetet, ami tíz oldalba befért volna. Egy Csehovnál, Kosztolányinál. Nincs olyan a prózaíró Szép előtt, ami jelentéktelen lenne, mint a lírikus Szép előtt sem jelentéktelen semmi, akár egy felhő vonulásáról, egy rigó énekéről vagy a szív megszakadásáról van szó éppen. Szép Ernő álmodozó, nem koncentrált eléggé, elkalandozik, története a szétcsúszás veszélyének árnyékában zajlik. Nem nyelvtéremtő, nincs szándéka az lenni, a sokak által erényként tisztelt gyermekessége, gyermeki látásmódja adja az írásai élvezhetőségét. A múlt századtól örökölt szóhasználata, nyelvi fordulatai nem dohszag-

gal — kávéillattal és kávéház-modorral vannak átítatva.

A lengyelek sorstragédiája kapcsán ezt írja: „Az elítélt honok átkozott fiai csak sóhajthatnak nehezeket, tenyerökbe borítván nyersen öszült halántékjokat, s ceppentvén magok elébe sós könnyét a tenger bánatnak, ami az élet díszétől megfosztott lelköknek pusztá partjai közt hánytorg.” Amikor rokonszenvez egy másik nemzetel, egy másik emberrel vagy egyéb élőlényvel, olyankor a mondatait a szeretet fogja össze a nyelvi lelemény helyett. A két regény nem köthető az európai irodalomhoz, sajátosan a magyar próza-irodalom koffeinje és parfümös, ábrándozóan szomorkás levegője párolog a mondatai körül. Karakteresen magyar regények. Szép Ernő nem szigorú prózaíró, ehelyett többre vállalkozik, megpróbál szerethető és bájos lenni. Szép Ernő drámaíróságából adódóan közönségbarát, beszél az olvasóhoz, szeretne a kedvében járni. Gyermekkor, élet, szerelem, emlékezés lötyög a tarso-lyában, összecsengéséből egy sajátos módon finom, néha kopogós, kedves zenét kapunk. A végeredmény: Szép-irodalom. Kismester, ám azok között az első sorban van az őt megillető helye.

A mindig udvarias, drága Kosztolányitól idéznék a végére egy rövidet: „Szép Ernő egyszerűen érkezett ide. Túlkialtani őket nemigen tudta. Hal- kította a hangját, elnémult, míg reáfigyeltek. Primitív tónusával tűnt fel. Azzal, hogy nem akart újat.” (Noran Libro Kiadó, Budapest, 2010)

AYHAN GÖKHAN

JOSEPH WRESINSKI: SZEGÉNYEK EGYHÁZA Gilles Anouil beszélget Joseph atyával

Joseph Wresinski (1907–1988) mélyszegénységben élő családban, lengyel apa és spanyol anya gyermekeként született a franciaországi Angersben. Harmincéves korában, 1946-ban szentelték pappá. Alapvetően meghatározta papi hivatását, hogy születésétől kezdve megtapasztalta a legmélyebb nyomorúságot, s újraértelmezve az Evangéliumot, lelkipásztorként szinte mindvégig a nincsteleneket szolgálta. 1957-ben Noisy-le-Grand hajléktalantelepen a legszegényebb körülmények között élő családokkal együtt létrehozta az ATD — Negyedik Világ Mozgalmát, amely azóta világszerte elterjedt, állandó munkatársai és önkéntesei révén csaknem harminc országban segíti a legrászorultabbakat. Az ENSZ 1992 decemberében Joseph Wresinski életművének elismeréséül október 17-ét a szegénység elleni küzdelem világnapjává nyilvánította.

A Negyedik Világ Mozgalma kezdettől fogva felekezeten túli és politika fölötti, bárki csatlakozhat hozzájuk, akit az igazság és az irgalom vezérel, s hajlandó cselekedni, a tevékeny szeretet jegyében. Joseph atya szavaiból kiderül: a Mozgalomban közvetlenül az embert szólítják meg, mindenféle intézmény vagy szervezet közvetítése nélkül. A legszegényebbek lelkipásztorának kiindulópontja a feltétel nélküli és mindenre kiterjedő, krisztusi és Szent Pál-i szeretet: „Ha a legnyomorultabb ember kerül a középpontba, akkor az egész emberiséget öleljük át egyetlen emberben, akkor megtagadjuk, hogy elfordítsuk róla tekintetünket vagy hogy meghamisítsuk, amit látunk, akkor odavetjük a szeretet határvidékeire; márpedig a szeretet hártalan, nem zárkózik magába, nem korlátozza önmagát — a szeretet örültség.” Joseph Wresinski „egyetlen vakmerő mozdulattal” összekapcsolja a legszegényebbeket a Megváltó Jézus Krisztussal, „e mozdulatban eggyé válnak. S ezután már nem tagadhatunk meg egyetlen embert sem, legyen bár gazdag vagy szegény, legyen bár felelős nyomorúságos helyzetéért, vagy pusztán elszenvedje azt. A Szeretemben nincsenek határok. Mindenki ugyanannak az emberiségnek a része, mindenki ugyanarra a sorsra hivatott.”

Joseph atya hite szerint a Negyedik Világ az egyház valóságának a lényege, Isten figyelemfelhívása és aggodalma az ehhez a világhoz tartozók nyomorában és szenvedésében mutatkozik meg. Az egyház a szegények egyháza: „Az egyház a szegények és semmi más.” Ez létalapja, de ez a maga legmélyebb valóságában is, hivatásánál és természeténél fogva. Joseph Wresinski együttáll határozottan visszautasítja azt a gyakran hangoztatott vádat, hogy az egyház nem törődne a legszegényebbekkel, s állítja: soha nem találkozott olyan pappal vagy hívővel, aki közzönyös lett volna a nyomorgók sorsa iránt, valamilyen szinten minden lelkipásztor és hívő megpróbált segíteni: „És nem sajnálatból, vagy hogy megnyugtassa a lelkiismeretét, hanem mert valamiképpen felismerte magában a szenvedővel való nyomorúságot, amely az áteredő bűnben gyökerezik. Hiszen a keresztény hívő jól tudja, hogy ő maga is szerencsétlen, gyöngé, gyáva mind Isten, mind mások és saját maga előtt.” Joseph Wresinski vallja: az egyház arra van ítélve, hogy története során folyamatosan „az emlékezetébe véssé, tudatosítsa magában, hogy ő maga a szegénység, megvetettség, kirekesztés, ő a világ feketé báránya, számkivetettje. Emiatt a mindenki által leginkább megvetett és leginkább kirekesztett nép mellé kell állnia... Ő maga a legszegényebbek összessége.”

A legnyomorultabb körülmények között élők apostola utal a kereszténység egyik alaptanítására: Isten terve az, hogy kivétel nélkül minden ember üdvözüljön, mégpedig, Joseph atya megfogalmazása szerint „nem a legszegényebbeket, hanem a leggazdagabbakat is beleértve”. Ehhez pedig Jézus Krisztusnak a leghitelesebb emberiségükben kellett eggyé válna a földi halandókkal, amely emberséget nem terhel gazdagság, pénz, rang. A Megváltónak „olyan emberséget kellett magára öltenie, amely a végtelenségig meg van fosztva mindattól, ami nem tartozik lényéhez: vagyis mentes minden gazdasági, politikai és egyházi hatalomtól. Ilyen emberséggel pedig nem a gazdagok, hanem a legszegényebbek rendelkeznek. Az ő lelkük mélyén még nem sérült a lényeg. Ezért tudott Krisztus a legtermészetesebb módon testet öltetni bennük... Jézusnak az utolsó közt is utolsóvá kellett válnia, hogy átölthesse és üdvözíthesse az emberiséget. Más különben a vagyonosok elfogadták volna, ám a legmegalázottabbak nem.”

Joseph Wresinski az evangéliumokra hivatkozik, melyek egy olyan Jézust rajzolnak meg számunkra, aki kényelmetlenül érzi magát a világban, éppúgy, mint napjainkban a legszegényebbek. Jézus „ugyanúgy szenved, mint ma ők, hiszen hozzájuk hasonlóan viselkedik a körülötte élőkkel, és ugyanolyan tekinteteket és megjegyzéseket von maga. Mindebben Krisztus nem szerepet játszott: ő maga volt a lumpenproletariátus.”

Joseph Wresinski a saját személyes sorsa és a történelem tapasztalatai alapján tényként állapítja meg, hogy a világ mindig kigúnyolja és elutasítja az egyházat, amely éppúgy, mint Jézus és a szegények, teljesen kiszolgáltatott a mindenkori pénzügyi, politikai és ideológiai hatalomnak. Joseph atya meggyőződése, hogy a szegény és szolgáló egyház csak látszólag gyenge, valójában „senki sem szegülhet ellene, hiszen ereje éppen sebezhetőségében rejlik. Mindaddig, amíg Krisztushoz hasonlóan rágalmazzák, ütik, az arcába köpnek, a szeretet aktusa marad, és a legszegényebbek magukra fognak ismerni benne. Minél elbukottabb..., a szegények annál biztosabban tudják, hogy az övék, annál inkább készek arra, hogy benne éljenek, hogy visszatérjenek hozzá, és megmentsék a gazdagokat és a hozzájuk hasonlókat... Az egyház nem létezhet, ha a Negyedik Világ nincs benne. Nélküle elképzelhetetlen az ünnepi lakoma. Nélküle nem áradhat a kegyelem, és az ünnepi asztal üresen marad.” (Ford. Kakusziné Kiss Gabriella; *Bencés Kiadó*, Panonhalma, 2010)

BODNÁR DÁNIEL

SOMMAIRE

- AUGUSTINUS: Sermo 375/C (Tractatus de quinta feria sanctae paschae)
 LÁSZLÓ LUKÁCS: L'identité christique
 EDITH STEIN: L'Être fini et l'Être éternel
 SIDRONIUS
 HOSSCHIUS: Sur le Christ souffrant
 ■ Poèmes de Károly Balla D., Tamás Halmi, János Lackfi et Péter Vasadi
 ■ Essais d'Éva Cs. Gyimesi, Attila Jász, Andrea Máthé et Béla Pomogáts
 ■ Entretien avec István Madarassy, sculpteur
 ENDRE GYULAY: Le soixante-dixième anniversaire de la mort du comte Pál Teleki

INHALT

- AUGUSTINUS: Sermo 375/C (Tractatus de quinta feria sanctae paschae)
 LÁSZLÓ LUKÁCS: Christliche Identität
 EDITH STEIN: Endliches und ewiges Sein
 SIDRONIUS
 HOSSCHIUS: Über den leidenden Christus
 ■ Gedichte von Károly Balla D., Tamás Halmi, János Lackfi und Péter Vasadi
 ■ Essays von Éva Cs. Gyimesi, Attila Jász, Andrea Máthé und Béla Pomogáts
 ■ Gespräch mit dem Bildhauer István Madarassy
 ENDRE GYULAY: Seit siebzig Jahren ist Graf Pál Teleki tot

CONTENTS

- AUGUSTINUS: Sermo 375/C (Tractatus de quinta feria sanctae paschae)
 LÁSZLÓ LUKÁCS: Identity with Christ
 EDITH STEIN: Finite and Infinite Being
 SIDRONIUS
 HOSSCHIUS: About the Suffering of Christ
 ■ Poems by Károly Balla D, Tamás Halmi, János Lackfi and Péter Vasadi
 ■ Essays by Éva Cs. Gyimesi, Attila Jászai, Andrea Máthé and Béla Pomogáts
 ■ Interview with István Madarassy, Sculptor
 ENDRE GYULAY: Count Pál Teleki Died Seventy Years ago

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2011. évre 4.800,- Ft, fél évre 2.400,- Ft, negyed évre 1.200,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 15.000,- Ft/év vagy 95,- USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 480 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■	Hónapról hónapra
DOBAI LILI	Formula pietatis
HALMAI TAMÁS	Kalligráfia
SZÉP ERNŐ	Hetedikbe jártam – Indiszkreció
JOSEPH WRESINSKI	Szegények egyháza

A SZEMLÉKET ÍRTÁK	Ayhan Gökhan, Bartusz-Dobosi László, Bodnár Dániel, Érfalvy Livia és Rónay László
-------------------	---

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az iszlámról
- Keresztény értelmiség
- Gáspár Csaba László, Horányi Özséb,
Maróth Miklós, Mezei Balázs,
Pomogáts Béla és Tüske László tanulmánya
- Aszalós János, Babiczky Tibor,
Czigány György, Halmai Tamás,
Krasznahorkai László és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005 11004